เครื่องถ้วยไทย
TAI POTTERY

โดย
พระยานครพระราม (สวัสดิ์ มหากายี) ท. จ.

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของผู้แต่ง
ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม
เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๑
[ได้รับอนุญาตจากสยามสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์]

หอสมุดแห่งชาติ
วังท่าพระ

หนังสือสงวน
ห้าม
นำออกนอกห้องสมุด

เครื่องถ้วยไทย
TAI POTTERY

พิมพ์แจก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยานครพระราม (สวัสดิ์ มหากายี) ท. จ.

ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม

เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๑

พระยานครพระราม (สวัสดิ์ มหากายี) ท. จ.

๒๔๒๗ — ๒๔๘๐

ประวัติพระยานครพระราม

มหาอำมาตย์ตรี พระยานครพระราม (สวัสดิ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามสกุลว่า มหากายี) ท.จ. จ.ต.ช. ภ.ม. องคมนตรี เกิดในกรุงเทพ ฯ ที่บ้านบางรัก เมื่อณวันพฤหัสบดีที่ ๓๐ ตุลาคม ปีวอก พ.ศ. ๒๔๒๗ เป็นบุตรคนเดียวของหลวงพิจารณา (ท้วม) นางสุดใจเป็นมารดา เมื่อบิดาออกไปมีตำแหน่งรับราชการที่อำเภอ ขลุง จังหวัดจันทบุรีพาไปด้วยแต่ยังเป็นเด็ก จึงไปเริ่มเรียนอักขระสมัยในโรงเรียนที่บิดาจัดตั้งขึ้นณวัดมรรคาในอำเภอขลุงนั้น ครั้นกลับเข้ามากรุงเทพ ฯ มาเป็นศิษย์หลวงธรรมาพิมณฑ์ (อาจารย์ถึก) ฝึกสอนต่อมาจนสำเร็จการเรียนชั้นปฐม แล้วเข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนหลวงณวัดมหรรณพาราม พระสยามปริยัติ (แดง) เป็นอาจารย์เรียนต่อมาจนสอบความรู้ชั้นมัธยมในสมัยนั้นได้บริบูรณ์แล้ว จึงไปเข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ เวลานั้นอายุได้ ๑๖ ปี เริ่มเรียนวิชาความรู้สำหรับรับราชการต่อมา

โรงเรียนมหาดเล็กอันเป็นบ่อเกิดเกียรติคุณของพระยานครพระรามนั้น (ไม่ใช่โรงเรียนมหาดเล็กที่ตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๖ เรียกว่าวชิราวุธวิทยาลัยอยู่บัดนี้) เป็นโรงเรียนพิเศษซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ และมีเรื่องประวัติจัดการเปลี่ยนแปลงมาเป็นชั้น ๆ จนถึงเป็นมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์อยู่บัดนี้ ผู้รู้เรื่องเดิมของโรงเรียนมหาดเล็กรัชกาลที่ ๕ และลักษณการของโรงเรียนนั้นเป็นอย่างไรในสมัยเมื่อพระยานครพระราม

เป็นนักเรียน เห็นจะเหลืออยู่น้อยตัวแล้ว น่าจะเขียนเรื่องโรงเรียนมหาดเด็กครั้งนี้รักษาไว้อย่าให้สูญเสีย เผอิญข้าพเจ้าผู้แต่งประวัติของพระยานครพระรามได้เคยเกี่ยวข้องกับการตั้งโรงเรียนมหาดเด็กมาแต่แรก จึงจะเขียนประวัติโรงเรียนเพิ่มลงในเรื่องประวัติของพระยานครพระรามด้วย

เริ่มเรื่องต้องกล่าวความย้อนขึ้นไปถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ ในปีนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองบ้านเมือง ให้เพิ่มกระทรวงเสนาบดีเป็น ๑๒ กระทรวง และเปลี่ยนตัวเสนาบดีบางกระทรวง ตัวข้าพเจ้าก็โปรดฯ ให้ย้ายจากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในคราวนั้น เสนาบดีต่างกระทรวงต่างจัดการแก้ไขในกระทรวงของตนให้เจริญทันสมัย ราชการในกระทรวงต่างๆ ทำละเอียดกว่าแต่ก่อนและมีการที่จัดใหม่เพิ่มขึ้นเนืองๆ บุคคลเช่นเคยสมัครเข้าเป็นเสมียนตามกระทรวงมาแต่ก่อนหย่อนความรู้ ไม่สามารถจะทำการงานตามระเบียบใหม่ได้ทันกับการที่เปลี่ยนแปลง เสนาบดีเจ้ากระทรวงจึงต้องแสวงหาคนจำพวกที่ได้เล่าเรียนมีความรู้ เช่นนักเรียนที่ได้รับประกาศนียบัตรจากโรงเรียนต่างๆ มาเป็นเสมียน ต่อมาเมื่อเสมียนเหล่านั้นทำการงานดี มีความสามารถ เจ้ากระทรวงก็กราบบังคมทูลขอให้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นขุนนางมีตำแหน่งสูงขึ้นในกระทรวงตามคุณวุฒิ เป็นเช่นนี้มาราวสักห้าปี ดูเหมือนจะเป็นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ วันหนึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสปรารภแก่ข้าพเจ้าว่าขุนนางที่เป็นขึ้นใหม่ๆ ในชั้นนี้ไม่ใคร่ทรงรู้จัก แต่ก่อนมาถูกผู้ที่จะทำราชการย่อมถวายตัวเป็นมหาดเด็กตั้งแต่รุ่นหนุ่ม ในเวลาเป็นมหาดเด็กได้เข้าเฝ้าแหนรับราชการอยู่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินทรงรู้จักแทบ

ทุกคน บางคนก็ได้เป็นนายรองและหุ้มแพรรับราชการในกรมมหาดเล็กก่อน แล้วจึงไปเป็นขุนนางต่างกระทรวง ขุนนางที่ไม่ได้เคยเป็นมหาดเล็ก เช่นพวกที่ขุนจากเป็นเสมียนตามกระทรวงมีน้อย แต่เดี๋ยวนี้ขุนนางขุนจากเป็นเสมียนตามกระทรวงเป็นพื้น ไม่เคยเป็นมหาดเล็กจึงไม่ทรงรู้จัก (บางทีกระทรวงมหาดไทยของข้าพเจ้าเองจะเป็นต้นเหตุให้ทรงพระราชปรารภ ด้วยกำลังจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองสมหเทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ขอคนมีความรู้ออกไปรับราชการตามหัวเมือง ข้าพเจ้าต้องหาส่งไปปีละมาก ๆ เมื่อคนเหล่านั้นคนไหนไปทำการงานดี มีความสามารถถึงขนาด ข้าพเจ้าก็กราบบังคมทูลขอให้รับสัญญาบัตรเป็นขุนนางตามทำเนียบ จำนวนคนรับสัญญาบัตรขึ้นใหม่สังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทยจำนวนมากกว่ากระทรวงอื่น ๆ แต่ข้อนี้ข้าพเจ้ายังไม่ได้คิดเห็นในเวลานั้น) เมื่อได้ฟังพระราชปรารภแล้วก็กลับมาคิดใคร่ครวญดู เห็นว่าประเพณีโบราณที่ให้ผู้จะเป็นขุนนางถวายตัวเป็นมหาดเล็กเสียก่อนนั้น เป็นการดีมีคุณมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงรู้จัก ย่อมเป็นปัจจัยให้ทรงพระเมตตากรุณาและไว้วางพระราชหฤทัย ส่วนตัวผู้เป็นข้าราชการนั้นเมื่อได้รู้จักคุ้นเคยและทราบพระราชอัธยาศัยพระเจ้าแผ่นดินก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดจงรักภักดี และยังมีประโยชน์อย่างอื่นอีก เพราะมหาดเล็กได้เข้าสมาคมชั้นสูง เป็นโอกาสที่จะศึกษาขนบธรรมเนียมและฝึกหัดกิริยามารยาท กับทั้งได้รู้จักผู้หลักผู้ใหญ่ในแผ่นดินตลอดจนได้คุ้นเคยกับเพื่อนมหาดเล็กซึ่งจะไปรับราชการด้วยกัน เป็นโอกาสที่จะผูกไมตรีติดต่อกันไว้สำหรับวันหน้า ว่าโดยย่อประเพณีที่เป็นประโยชน์ดังกล่าวมาหาควรจะปล่อยให้ศูนย์เสียไม่ เมื่อคิดต่อไปว่าจะแก้ไขด้วยประการใดดี เห็นว่าจะกลับใช้ประเพณีเดิม

ไม่เหมาะกับราชการในสมัยนั้น ซึ่งต้องการคนที่ได้เล่าเรียนมีความรู้ การงานในกระทรวงเป็นสำคัญ ทางที่จะแก้ไขควรจะให้มีโรงเรียนขึ้นในกรมมหาดเล็ก สอนความรู้เบื้องต้นสำหรับรับราชการพลเรือนในกระทรวงต่าง ๆ และให้นักเรียนถวายตัวเป็นมหาดเล็กมีโอกาสเข้าเฝ้าแหนให้ทรงรู้จัก ทั้งให้ศึกษาขนบธรรมเนียมในราชสำนักประกอบกันทั้ง ๒ อย่าง เมื่อเรียนสำเร็จแล้วควรให้ไปสำรองราชการตามกระทรวงจนทำการงานได้ดีถึงขนาดจึงให้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นขุนนางต่อชั้นนั้น แทนที่เคยได้รับสัญญาบัตรไปจากกรมมหาดเล็กอย่างแต่ก่อน ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลความคิดเช่นว่ามา สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เดิมมีพระราชประสงค์จะให้ข้าพเจ้าจัดโรงเรียนนั้น เพราะเคยจัดโรงเรียนในกระทรวงธรรมการมาแล้ว ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลขอตัว ด้วยเห็นว่าถ้าตั้งโรงเรียนมหาดเล็กสำเร็จได้ดังคิดคงจะเป็นสิ่งสำคัญสำหรับราชการในภายหน้า เพราะฉะนั้นผู้ที่จะเป็นตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนควรจะเป็นอิสระต่างหากจากกระทรวงต่าง ๆ แต่จะต้องเป็นผู้ทรงเกียรติคุณในทางวิชาความรู้ถึงผู้คนนับถือจึงจะจัดการได้สะดวก เดิมสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริจะโปรด ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ (คือกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) ซึ่งเพิ่งเสด็จกลับมาจากประเทศอังกฤษโดยทรงสำเร็จการศึกษาได้ปริญญาในมหาวิทยาลัยออกซฟอรดแล้ว เป็นอธิบดีจัดการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง แต่พระองค์เจ้ารพี ฯ กราบบังคมทูลว่าได้ทรงศึกษาวิชานิติศาสตร์เป็นสำคัญ สมัครรับราชการทางฝ่ายตุลาการ ก็พอเหมาะอีกทางหนึ่ง ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้จัดการแก้ไขระเบียบศาลยุติธรรมอยู่ด้วยอีกอย่างหนึ่ง เวลานั้นกระทรวง

ยุติธรรมยังบัญชาการแต่ศาลในกรุงเทพ ฯ เพราะไม่สามารถจะรับบัญชาการศาลยุติธรรมได้ทั่วพระราชอาณาเขตต์ ศาลยุติธรรมตามหัวเมืองยังขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทยตามประเพณีเดิม ทรงพระราชดำริว่าจะรอการจัดศาลยุติธรรมตามหัวเมืองไว้จนกระทรวงยุติธรรมสามารถรับศาลหัวเมืองได้จะช้านัก จึงโปรด ฯ ให้ลงมือจัดการศาลยุติธรรมตามหัวเมืองด้วย ให้มีข้าหลวงพิเศษสังกัดในกระทรวงมหาดไทยเป็นพนักงานจัดศาลยุติธรรมตามหัวเมือง ข้าพเจ้ากราบบังคมทูลขอให้ตั้งต้นจัดแต่ในมณฑลอยุธยาดูก่อน จึงทรงตั้งข้าหลวงพิเศษเป็นคณะ ๕ คนด้วยกัน คือ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เป็นนายก พระยาไกรสี (เปล่ง) เนติบัณฑิต กับมิสเตอร เกิกแปตริก เนติบัณฑิตเบลเยี่ยม (ซึ่งเป็นผู้ช่วยเจ้าพระยายมราช โรลังยัคมินส์) ทั้ง ๓ นี้ขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ มีข้าหลวงพิเศษในท้องที่อีก ๒ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน (เมื่อยังเป็นกรมหมื่น) สมุหเทศาภิบาลมณฑล กับพระยาชัยวิชิต (นาค ณ ป้อมเพ็ชร์) ผู้รักษากรุงศรีอยุธยา รวมทั้งคณะเป็น ๕ คน การที่ทรงตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมตามหัวเมืองครั้งนั้นเป็นมูลของระเบียบการศาลยุติธรรมที่สืบ ๆ ตลอดมาจนบัดนี้

แต่การตั้งโรงเรียนมหาดเล็กต้องรอหาตัวผู้ที่จะเป็นอธิบดี ต่อมาจน พ.ศ. ๒๔๔๒ เจ้าพระยาพระเสด็จ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เวลานั้นยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ในกรมมหาดเล็ก กลับมาจากยุโรป สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริเห็นว่าเหมาะแก่ตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็กทีเดียว ด้วยเป็นผู้มีชื่อเสียงในการเรียนวิชาความรู้มาแต่ครั้งเป็นนักเรียนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และได้ไป

เป็นพระครูภาษาไทยของสมเด็จพระโอรสาธิราชอยู่ในประเทศอังกฤษหลายปี ในระหว่างนั้นตัวเองก็ได้เรียนจนรู้ภาษาอังกฤษด้วย นอกจากนั้นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ได้เคยรับราชการทางในกระทรวงธรรมการและกระทรวงมหาดไทย ได้เคยเป็นเลขานุการของข้าพเจ้าด้วยคงจะทำการกับข้าพเจ้า ซึ่งมีพระราชประสงค์จะให้เป็นผู้แนะนำและตรวจการโรงเรียนมหาดเล็ก และในที่สุดพระวิสุทธสุริยศักดิ์ก็มาตำแหน่งในกรมมหาดเล็กยังว่างงานอยู่ จึงดำรัสสั่งให้ตั้งโรงเรียนมหาดเล็กขึ้นทดแทนหลังยาวหน้าประตูพิมานชัยศรีทางฝ่ายตะวันตก และโปรดฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็นอธิบดีโรงเรียนแต่แรกตั้งมา พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กับข้าพเจ้าปรึกษากันตั้งระเบียบการที่จะจัดโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ว่าแต่เนื้อความเป็นดังนี้ คือ

๑) จะรับนักเรียนอายุระหว่าง ๑๕ จน ๒๐ ปี และเป็นผู้ดีโดยสกุลหรือโดยฐานะอันสมควรจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ ทั้งให้มีความรู้เรียนมาแต่ก่อนสำเร็จชั้นมัธยมในสมัยนั้นแล้ว

๒) จำนวนนักเรียนจำกัดเพียงเท่าที่กระทรวงต่าง ๆ ปรารถนาหามีความรู้เข้ารับราชการ ไม่ให้มีนักเรียนมากเกินไป แต่จะกวดขันในการฝึกสอบ ให้มีวิชาความรู้ดีกว่านักเรียนที่กระทรวงต่าง ๆ รับเป็นเสมียนในสมัยนั้น รับในระหว่าง ๕๐ คน จนถึง ๑๐๐ คน เป็นอย่างมาก

๓) หลักสูตรของโรงเรียนจะจัดเป็น ๓ ภาค ภาคที่ ๑ สอนวิชาเสมียนกับความรู้อันเป็นเบื้องต้นของข้าราชการ เมื่อเรียนสำเร็จภาคที่ ๑ แล้วให้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กฝึกสอนราชการในราชสำนัก เมื่อเรียนสำเร็จภาคที่ ๒ แล้วให้ไปฝึกหัดรับราชการในกระทรวงซึ่งจะไปอยู่จนมีความสามารถถึงขนาดก็ให้รับพระราชทานสัญญาบัตรรับราชการ

ประจำในกระทรวงนั้นต่อไป

เมื่อปรึกษากันแล้วเห็นความขัดข้องมีอยู่ข้อหนึ่ง ด้วยไม่แน่ใจว่ากระทรวงต่าง ๆ จะต้องการนักเรียนมหาดเล็กทุกกระทรวง ถ้าต้องการโรงเรียนก็จะต้องตั้งหลักสูตรสอนวิชาความรู้ต่างกันหลายอย่าง โรงเรียนเพิ่งตั้งใหม่จะสอนที่ไหนไหว จะไปพาให้กระทรวงต่าง ๆ ต้องรอการงานคอยรับนักเรียนมหาดเล็ก ควรจะเริ่มทดลองแต่กระทรวงเดียวก่อน เอากระทรวงมหาดไทยเป็นตัวอย่าง เพราะตัวเสนาบดีมหาดไทยและมีส่วนรับผิดชอบในการตั้งโรงเรียนมหาดเล็กอยู่ด้วยแล้ว เมื่อเห็นพร้อมกันเป็นยุติดังกล่าวมา นำความขึ้นกราบบังคมทูลก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดดังคิดนั้น ในเรื่องตั้งโรงเรียนมหาดเล็กมีความข้อหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าควรจะกล่าวไว้ให้เป็นยุติธรรม ตัวข้าพเจ้าเองเป็นแต่ต้นคิดกับเป็นผู้ช่วยแนะนำการที่จัดตั้งโรงเรียนนั้น แต่ส่วนที่สามารถจัดได้ดังพระราชประสงค์ต้องนับเป็นความชอบของพระยาวุฒิธรรมดี ซึ่งพยายามจัดการมาแต่ต้นจนสำเร็จ น่าเสียดายแต่ที่พระยาวุฒิธรรมดีเป็นผู้จัดการโรงเรียนมหาดเล็กอยู่เพียง ๓ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ เมื่อทรงตั้งเจ้าพระยาวงศวุฒิไกร (ม.ร.ว. คลี่ สุทัศน์) เวลานั้นยังเป็นพระยาวุฒิการบดี เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ท่านชำนาญแต่การฝ่ายคณะสงฆ์ กราบบังคมทูลขอให้มีผู้ชำนาญการศึกษาเป็นผู้ช่วย สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงดำรัสว่าโรงเรียนมหาดเล็กหลวงตั้งสำเร็จแล้ว พอจะหาผู้ทำการแทนพระยาวุฒิธรรมดีต่อไปได้ แต่ทางกระทรวงธรรมการไม่ทรงเห็นตัวผู้อื่น จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระยาวุฒิธรรมดีย้ายไปเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ และทรงตั้งพระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์) เมื่อยังเป็นที่เจ้าหมื่น

ศิริสรรักษ์ หัวหมื่นมหาดเล็ก อันเคยมีชื่อเสียงแต่ครั้งยังเป็นนักเรียน
และได้เคยไปศึกษาในยุโรป เป็นผู้บังคับการโรงเรียนมหาดเล็กแทน
พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ต่อมา โรงเรียนมหาดเล็กตั้งมาได้ ๑๓ ปี ก็สิ้น
รัชชกาลที่ ๕

ถึงรัชชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภถึงเงินที่ชาวสยามได้เรี่ยรายกันสร้างพระบรมรูปทรงม้า ถวายสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบิยมหาราช เมื่องานรัชชมงคล มีจำนวนเงินเหลืออยู่กว่า ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท ใคร่จะทรงสร้างอนุสสรณ์ให้เป็นสิ่งซึ่งเกิดประโยชน์ตอบแทนชาวสยามด้วยเงินรายนั้น ทรงพระราชดำริว่าโรงเรียนมหาดเล็กซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงตั้งไว้ เป็นประโยชน์แก่การปกครองบ้านเมืองมาก แต่ว่าประโยชน์ยังได้เพียงในการปกครองหัวเมือง หรือว่าอีกอย่างหนึ่งยังได้แต่กระทรวงมหาดไทยเป็นพื้น ควรจะขยายประโยชน์ของโรงเรียนนั้นให้แพร่หลายไปถึงกระทรวงอื่น ๆ ในฝ่ายพลเรือนให้ทั่วกัน จึงโปรด ฯ ให้ขยายการโรงเรียนมหาดเล็กเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน พระราชทานเงินเหลือสร้างพระบรมรูปทรงม้าให้ใช้เป็นทุน และพระราชทานที่ดินผืนใหญ่ของพระคลังข้างที่ที่ตำบลปทุมวันรวมทั้งตึกที่สร้างไว้เป็นวังเรียกกันว่า "วังกลางทุ่ง" สำหรับใช้เป็นโรงเรียนชั้นแรก พนักงานอำนวยการจัดโรงเรียนนั้นโปรด ฯ ให้มีกรรมการคณะ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าเป็นนายก และสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เจ้าพระยาพระเสด็จ เจ้าพระยายมราช พระยาศรีวรวงศ์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระยาเทพวิฑูร และย้ายโรงเรียนจากที่เรียนในพระบรมมหาราชวังไปอยู่ที่ "วังกลางทุ่ง"

พระยาศรีวรวงศ์คงบังคับการอยู่อย่างเดิม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นต้นมา ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ข้าพเจ้าเกิดอาการป่วยเจ็บทุพพลภาพ ต้องกราบบังคมทูลขอเวนคืนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และต่อมาไม่ช้าขอเวนคืนตำแหน่งนายกกรรมการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนด้วย เจ้าพระยาพระเสด็จกับป่วยถึงอสัญกรรมในหมู่นั้น เมื่อข้าพเจ้าออกจากตำแหน่งนายกกรรมการแล้ว ถึง พ.ศ. ๒๔๕๙ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้ขยายการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเป็นมหาวิทยาลัย มีนามว่า "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" แต่นั้นมาเรื่องประวัติโรงเรียนมหาดเล็กที่พระยานครพระรามได้เล่าเรียนมาดังนี้

จะกล่าวถึงเรื่องประวัติตัวพระยานครพระรามต่อไป พระยานครพระรามเข้าเป็นนักเรียนเมื่อโรงเรียนมหาดเล็กตั้งได้ปี ๑ นับเป็นนักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนนั้น มีความรู้อักขระสมัยได้เล่าเรียนเป็นทุนมามากแล้ว ทั้งเป็นคนฉลาดเฉลียวโดยอุปนิสัย และมีความพากเพียร เรียนอยู่ปี ๑ ก็สำเร็จความรู้ภาคที่ ๑ ถึงเวลาถวายตัวเป็นมหาดเล็กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นครั้งแรกที่นักเรียนโรงเรียนนั้นถวายตัวเป็นมหาดเล็กรวม ๗ คน ด้วยกัน คือ

๑. ขวัญ ณบ้อมเพชร์
พระยาจงรักษ์นรสีห (ถึงแก่กรรม)

๒. เลื่อน ณบ้อมเพชร์
พระยาชวกิจบรรหาร (ถึงแก่กรรม)

๓. สวัสดิ มหากาย์
พระยานครพระราม

๔. ทอง จันทรางสุ

พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ (ถึงแก่กรรม)

๕. ส่วาง

พระยาอรรถศาสตร์โสภณ

๖. สงวน ศตะรัต

พระยาอรรถกระวีสุนทร

๗. เป้า จารุเสถียร

พระยาพายัพพิริยกิจ (ถึงแก่กรรม)

พระยานครพระรามเคยเล่าว่า เมื่อถวายตัวนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานพระบรมราโชวาท ว่าให้อุส่าห์ตั้งใจรับราชการบ้านเมืองให้ดีทุกคน พิเคราะห์จะจริงดังนั้น คงทรงยินดีด้วยเห็นผลของโรงเรียนมหาดเล็กเป็นครั้งแรก นักเรียนที่ถวายตัว ๗ คนนั้นได้ตกลงกันว่าจะให้ไปฝึกหัดราชการในกระทรวงมหาดไทยตามหัวเมือง ดังกล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าการฝึกหัดขนบธรรมเนียมมหาดเล็กไม่ต้องใช้เวลาช้านานนัก จึงขอให้แบ่งเวลาออกไปตั้งต้นศึกษาการงานตามหัวเมืองในระยะภาคที่ ๒ ด้วย ส่วนพระยานครพระรามข้าพเจ้าส่งออกไปเรียนที่จังหวัดราชบุรี ให้ไปอยู่อย่างเป็นลูกศิษย์ของสมุหเทศาภิบาล เรียนกิจการในสำนักบัญชาการมณฑลและไปช่วยทำการในสำนักอำเภอให้รู้เค้าเงื่อนการติดต่อกับราษฎร เมื่อสำเร็จการเรียนภาคที่ ๒ แล้ว ถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ ให้เรียนภาคที่ ๓ คือ ไปเป็นตำแหน่งมหาดเล็กตรวจการมณฑล อันกระทรวงมหาดไทยกำหนดว่าจะให้มีมณฑลละ ๒ คน สำหรับสมุหเทศาภิบาลใช้ให้ไปเที่ยวตรวจการงานตามหัวเมืองและอำเภอในมณฑลนั้น เพื่อให้รู้จักท้องที่และดูกิจการต่าง ๆ พระยานครพระราม

ได้เป็นมหาดเล็กตรวจการมณฑลราชบุรี นักเรียนภาคที่ ๓ นี้ยังคงสังกัดและแต่งเครื่องแบบเป็นมหาดเล็ก เวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังมณฑลก็ต้องเข้าสมทบกับมหาดเล็กที่ตามเสด็จ รับราชการในพระองค์ เช่นเชิญเครื่องราชูปโภค ตั้งเครื่องเสวยและถวายอยู่งานพัดเป็นต้น สังเกตดูเวลาสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จไปพบมหาดเล็กที่ไปฝึกหัดหรือไปรับราชการอยู่ตามหัวเมืองเมื่อใด ทรงแสดงพระเมตตากรุณาเสมอ เช่นทรงทักทายและดำรัสเรียกเข้าไปใต้ถามถึงการงานที่ทำแทบไม่เว้นตัว ข้างฝ่ายพวกมหาดเล็กนักเรียนก็พากันปลื้มปิติยินดี เห็นจะกล่าวได้ว่าสำเร็จประโยชน์ที่มุ่งหมายในการตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหมดทุกอย่าง พระยานครพระรามก็ได้ประโยชน์อันนั้น ทั้งที่เรียนความรู้ชั้นอุดมศึกษาสำหรับรับราชการ และสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงรู้จักและได้เคยเพทุลสนองพระราชดำรัสมาแต่แรกรับราชการ นักเรียนมหาดเล็กได้รับความอบรมดังกล่าวมา ไปเป็นตำแหน่งผู้ตรวจการอยู่ไม่ช้าก็สามารถจะเป็นตำแหน่งข้าราชการหัวเมืองในทำเนียบแทบทุกคน ยกตัวอย่างดังพระยานครพระราม ไปเป็นตำแหน่งผู้ตรวจการอยู่เพียงปีเดียวก็ได้เป็นตำแหน่งนายอำเภอเมืองในจังหวัดกาญจนบุรี ขาดสังกัดจากกรมมหาดเล็ก โอนไปเป็นข้าราชการกระทรวงมหาดไทย แต่ พ.ศ. ๒๔๔๕ สืบมา

เมื่อข้าพเจ้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้นักเรียนมหาดเล็กไปรับราชการกระทรวงมหาดไทยเห็นจะกว่า ๒๐ คน สังเกตดูทรงคุณสมบัติเหมือนกันหมดใน ๒ อย่าง คือ คงแก่เรียนอย่าง ๑ กับตั้งใจจะไปทำการให้บ้านเมือง (มิใช่เพ่งแสวงหาลาภแลยศ) อย่าง ๑ แต่ผิดกันใน ๒ อย่าง คือ ความสามารถยิ่งหย่อนกว่ากันตามอุปนิสัยอย่าง ๑

กับอัยาศัยที่ทำการงานผิดกันอย่าง ๑ เมื่อข้าพเจ้าได้ใช้สอยจนคุ้นเคย นึกคำขึ้นเรียกเป็นอุปมาว่า "ม้ามีปีเท้า" อย่าง ๑ "ม้าย่างสเทิน" อย่าง ๑ พระยานครพระรามอยู่ในพวกม้ามีปีเท้า สั่งให้ไปทำการงานอย่างไรไม่ต้องเตือน เป็นแต่คอยชักสายบังเหียนไว้ให้ตรงทางก็ทำการสำเร็จ ส่วนพวกม้าย่างสเทินนั้นให้ไปทำการอย่างไรก็ทำได้แต่มักเฉื่อยช้าต้องตักเตือน เปรียบเหมือนม้าวิ่งเรียบแต่บางทีต้องกระทบโกลนเตือน พวกนักเรียนที่ไปได้ยศศักดิ์ถึงชั้นสูงเมื่อภายหลังมามักอยู่ในพวกม้ามีปีเท้า เช่นพระยานครพระรามเป็นต้น แต่ผู้ใช้ต้องได้รับความเคารพนับถือ เปรียบเหมือนขี่ม้าแข็ง ถ้าคนขี่อ่อนอาจจะพยศ สังเกตดูในหัวข้อประวัติของพระยานครพระรามเห็นได้ว่าเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดต่าง ๆ ถึง ๒ จังหวัดในระหว่างเวลา ๑๓ ปี จึงนึกสงสัยว่าจะย้ายเพราะไม่ถูกกับผู้ใหญ่เหนือตัวในบางครั้ง แต่เป็นกรณีภายหลังข้าพเจ้าออกจากกระทรวงมหาดไทยแล้วจึงไม่ทราบเหตุ แต่มิได้เป็นเพราะความเสียหายสำคัญอย่างไรนั้นเชื่อได้เป็นแน่ เพราะไม่เคยถูกลดชั้นเงินเดือนเลย ย้ายครั้งใดก็คงชั้นเดิมหรือเลื่อนชั้นสูงขึ้นทุกครั้ง

พระยานครพระรามรับราชการเป็นตำแหน่งนายอำเภอเมืองกาญจนบุรีอยู่ ๓ ปี ในระหว่างนั้นได้รับพระราชทานสัญญาบัตรครั้งแรกเป็นที่ขุนรัฐการภักดีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ เวลานั้นอายุได้ ๒๐ ปี ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เลื่อนที่ขึ้นจากตำแหน่งนายอำเภอ ย้ายไปเป็นปลัดเมืองสมุทรสงคราม รับราชการอยู่ในตำแหน่งนั้นอีก ๒ ปี ในเวลาพระยานครพระรามเป็นนายอำเภอและเป็นปลัดจังหวัดเมือง ข้าพเจ้าออกไปตรวจราชการหัวเมืองได้พบปะพูดจากันเนือง ๆ ออกชอบด้วยสังเกตเห็นว่าเป็นคนฉลาดเฉลียวและชอบทำการงาน เห็นว่าอาจจะ

ผู้ควรให้รับราชการชั้นสูงขึ้นไปได้อีก แต่พระยานครพระรามยังไม่รู้กิจการกระทรวงมหาดไทยในกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าจึงให้ย้ายเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ พระยานครพระรามขอลาไปถวายตัวเป็นศิษย์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส บวชเป็นพระภิกษุเรียนพระธรรมวินัยอยู่พรรษาหนึ่ง สอบไล่ได้ชั้นเอกตามประกาศนียบัตรของสมเด็จพระมหาสมณะ ลาสิขาแล้วจึงมารับราชการเป็นตำแหน่งปลัดกรมพลำพัง ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นหลวงคเชนทรามาตย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ รับราชการอยู่ที่กระทรวงมหาดไทยในกรุงเทพฯ ๒ ปี ข้าพเจ้าเห็นว่าได้ศึกษารู้ระเบียบราชการในกระทรวงพอสมควรแล้ว จึงให้ไปเป็นตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทยมณฑลพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ กลับออกไปรับราชการหัวเมืองอีกเป็นครั้งที่ ๒ ในปีนั้นเองก็เสด็จรัชชกาลที่ ๕ แต่พระยานครพระรามยังรับราชการอยู่ในข้าพเจ้าต่อมาอีก ๓ ปี ในระหว่างนั้นได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๕ เป็นบำเหน็จในราชการ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ ข้าพเจ้าเกิดอาการป่วยเจ็บทุพพลภาพกราบทูลขอเวนคืนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แต่นั้นพระยานครพระรามก็มิได้มีหน้าที่ร่วมราชการด้วยกันกับข้าพเจ้าอีกจนตลอดอายุ แต่ยังมีแก่ใจไปมาหาสู่อยู่เสมอ จนกระทั่งข้าพเจ้าออกมาอยู่เมืองปีนังจึงมิได้พบกับพระยานครพระรามอีก ป่วยก็ไม่ได้ไปเยี่ยม ถึงอนิจกรรมก็ไม่ได้ไปช่วยงานศพ จึงรับแต่งเรื่องประวัติพระยานครพระรามให้ตามความประสงค์ของเจ้าภาพงานศพ อุทิศเป็นธรรมพลีด้วยความรักใคร่อาลัยพระยานครพระรามผู้ถึงมรณภาพ เรื่องประวัติที่แต่งมาแต่ต้นจนเพียงนี้ว่าตามความรู้เห็นของข้าพเจ้าเองเป็นพื้น แต่ตอนต่อไปนี้ต้องเชยนด้วย

อาศัยหัวข้อในหนังสือ "ประวัติรับราชการ" กับสิบสามผู้อื่นได้ทราบเรื่องเมื่อจะแต่งประวัติ

ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อข้าพเจ้าออกจากกระทรวงมหาดไทยแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระยานครพระรามได้เป็นตำแหน่งยกกระบัตรมณฑลนครชัยศรี และรับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์จากที่หลวงคเชนทรามาตย์ขึ้นเป็น "พระชัยศิรินทรภักดี" ในปีนั้น อันตำแหน่งยกกระบัตรมณฑลเป็นตำแหน่งหัวหน้าพนักงานอัยยการ เคยตั้งผู้เป็นเนติบัณฑิตมาแต่ก่อน ไฉนพระยานครพระรามซึ่งมิได้เป็นเนติบัณฑิตจึงได้เป็นยกกระบัตรมณฑล ข้อนี้มีเค้าเงื่อนปรากฏอยู่ในหนังสือประวัติรับราชการสำหรับตัวพระยานครพระราม ว่าได้ไปลงชื่อเรียนกฎหมายที่โรงเรียนกระทรวงยุติธรรมเมื่อยังเป็นนักเรียนมหาดเล็ก ในชั้นนั้นเห็นจะไม่ได้เรียนเท่าใดนัก น่าจะมาเรียนกฎหมายได้ความรู้มากขึ้นเมื่อเป็นหลวงคเชนทรามาตย์รับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ๒ ปี แต่มิได้เป็นเนติบัณฑิตด้วยเหตุใดหาทราบไม่ เป็นยกกระบัตรมณฑลอยู่เพียงปีเดียว ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ ก็ได้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็น "พระพิษณุโลกบุรีศรีอุตรมหานคร" ข้อนี้พอคิดเห็นเหตุได้ ด้วยพระยานครพระรามเคยเป็นข้าหลวงมหาดไทยรู้จักหลักแหล่งมณฑลนั้นมาแต่ก่อน อีกประการหนึ่งในกระทรวงมหาดไทยเคยถือเป็นลัทธิมาแต่ก่อน ว่าเมื่อแรกข้าราชการคนใดเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด มักให้ไปอยู่จังหวัดที่ตั้งมณฑล ให้สมุหเทศาภิบาลแนะนำให้ทำการงานในหน้าที่ผู้ว่าราชการจังหวัดเวลายังไม่ชำนิชำนาญ จนสั่นทัดแล้วจึงให้ย้ายไปว่าราชการจังหวัดอื่นในมณฑลนั้น อันต้องทำการโดยลำพังตนรับความผิดชอบมากขึ้น

เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้นพระยานครพระรามจึงเป็นที่พระพิษณุโลกบุรี ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกอยู่ปีเดียว แล้วก็ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ แต่ก็อยู่จังหวัดนี้เพียงปีเดียว ถึง พ.ศ. ๒๔๕๙ ย้ายมาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดลพบุรี ในมณฑลอยุธยา เห็นจะเป็นด้วยมีการงานมากปกครองยากกว่าจังหวัดอุตรดิตถ์ พระยานครพระรามคงรับราชการได้ดีจึงว่าราชการจังหวัดลพบุรีอยู่ถึง ๕ ปี ในระหว่างนี้ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระยานครพระราม และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๔ เป็นบำเหน็จความชอบ แต่เรื่องประวัติของพระยานครพระรามต่อไปตลอดเวลา ๓ ปี ดูแปลก ด้วยต้องย้ายจังหวัดบ่อย ๆ ย้ายจากจังหวัดลพบุรีไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดขุขันมณฑลอุบลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ย้ายจากจังหวัดขุขันไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดสวรรคโลกมณฑลพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ย้ายจากจังหวัดสวรรคโลกไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ (ซึ่งเคยว่าราชการมาแต่ก่อนครั้ง ๑ แล้ว) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ในปีที่สิ้นรัชชกาลที่ ๖

ถึงรัชชกาลที่ ๗ เวลาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศร์ทรงเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โปรดให้พระยานครพระรามกลับเข้ามารับราชการกระทรวงมหาดไทยในกรุงเทพฯ เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ มาเป็นตำแหน่งเจ้ากรมการปกครองอันจัดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของกรมพลำพัง แล้วย้ายไปเป็นตำแหน่งเจ้ากรมทะเบียน รับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ อีก ๒ ปี ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกเลื่อนขึ้นเป็นชั้นที่ ๓ ครั้นถึงสมัยสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรควรพินิตทรงเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย โปรดให้

พระยานครพระรามกลับออกไปรับราชการหัวเมืองอีกเป็นครั้งที่ ๓ ได้เป็นผู้รั้งสมุหเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกอยู่หน่อยหนึ่ง แล้วก็เลื่อนขึ้นเป็นที่สมุหเทศาภิบาลมณฑลนั้น รับราชการต่อมาอีก ๕ หรือ ๖ ปี ในระหว่างนั้นได้เลื่อนยศเป็นมหาอำมาตย์ตรี รับพระราชทานพานทองเครื่องยศเป็นขุนนางผู้ใหญ่ กับทั้งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้า และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นองคมนตรีด้วย ครั้นถึงสมัยเปลี่ยนการปกครองประกาศเลิกมณฑลหัวเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ พระยานครพระรามก็ต้องออกจากราชการ เพราะเหตุที่ยุบตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล เลยเป็นข้าราชการรับเบี้ยบำนาญต่อมาจนตลอดชีวิต เมื่อพระยานครพระรามออกจากตำแหน่งประจำการอายุได้ ๕๙ ปี ได้รับราชการในกระทรวงมหาดไทยมารวมเวลา ๓๑ ปี เคยเป็นตำแหน่งตั้งแต่นายอำเภอขึ้นไปโดยลำดับจนเป็นสมุหเทศาภิบาล อันเป็นขั้นสุดยอดในตำแหน่งข้าราชการหัวเมืองสมัยนั้น เพื่อนนักเรียนมหาดเล็กสมัยเดียวกันที่มารับราชการกระทรวงมหาดไทย ได้เป็นตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองหลายคน ได้มีบรรดาศักดิ์ถึงเป็นพระยาก็กว่า ๑๐ คน แต่ได้เป็นถึงสมุหเทศาภิบาลมีแต่พระยานครพระราม กับ พระยาอรรถกระวีสุนทร (สงวน ศตะรัต) และพระยาอินทราบดีศรีราชรองเมือง (ทองย้อย เศวตศิลา) ๓ คนเท่านั้น

ตามที่ได้สังเกตมาแต่ก่อน ข้าราชการ โดยฉะเพาะที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่ เมื่อขาดจากราชการแล้วชื่อเสียงก็มักเลยลับไป เป็นเช่นนั้นโดยมาก ที่จะกลับมีชื่อเสียงโด่งดังขึ้นอีกน้อยตัว พระยานครพระรามอยู่ในจำพวกที่กลับมีชื่อเสียงขึ้นอีก แต่มิใช่ในราชการ ไปมีชื่อเสียงในเรื่องเครื่องสังกโลกไทย ได้รับความยกย่องทั้งไทยและชาวต่าง

ประเทศ ดูประหลาดข้าพเจ้าจึงแยกความข้อนี้มากล่าวเป็นส่วนหนึ่งต่างหากในประวัติของพระยานครพระราม

มูลเหตุที่พระยานครพระรามจะพยายามรวบรวมหรือเรียกตามสะดวกปากว่า "เล่น" เครื่องถ้วยชามสังกโลกไทยนั้น พระยานครพระรามได้เขียนเล่าไว้เอง ว่าเมื่อครั้งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดสวรรคโลกใน พ.ศ. ๒๔๖๕ มักต้องรับแขกชาวต่างประเทศที่ขึ้นไปเที่ยวดูเมืองโบราณ และไปเสาะหาเครื่องถ้วยชามสังกโลกในจังหวัดนั้นเนือง ๆ ใครไปหาก็มักซักไซ้ไต่ถามถึงเรื่องพงศาวดารบ้านเมือง และเรื่องตำนานการทำเครื่องถ้วยชามที่จังหวัดสวรรคโลกแต่โบราณ พระยานครพระรามยังไม่ได้เอาใจใส่ศึกษามาแต่ก่อน ก็ได้แต่ตอบอย่างอ้อมแอ้มหรือพยักพเยิดไปพอพ้นหน้า จนเกิดรำคาญใจเกรงชาวต่างประเทศจะดูหมิ่นว่าเป็นผู้ปกครองอยู่ในท้องที่แต่ไม่รู้อะไรเสียเลย ก็ตั้งต้นเสาะแสวงหาเครื่องถ้วยชามสังกโลกที่ขุดพบในจังหวัดนั้นมาพิจารณา และหาหนังสือซึ่งว่าด้วยเครื่องสังกโลกมาศึกษาหาความรู้ เลยเกิดชอบโบราณคดีอันเนื่องด้วยเครื่องสังกโลกขึ้นด้วยประการฉะนี้ เมื่อต้องย้ายจากเมืองสวรรคโลกไปว่าราชการจังหวัดอื่นก็ต้องระงับไปชั่วคราว แต่ใจไม่สิ้นรักเรื่องเครื่องสังกโลกไทย ครั้นมาได้โอกาสอีกเมื่อเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลกใน พ.ศ. ๒๔๗๑ คราวนี้เวลาออกตรวจราชการตามท้องที่ในมณฑลก็เสาะหาตัวอย่างเครื่องสังกโลก และเที่ยวตรวจดูเตาที่ทำไว้ขุดค้นหาเครื่องสังกโลกที่ทำต่างสมัยกันเอามาพิจารณา ได้ความรู้และตัวอย่างเครื่องสังกโลกมากขึ้นโดยลำดับ เนื่องกับการที่พระยานครพระรามเที่ยวค้นเครื่องสังกโลกในตอนนี้ จะรู้ด้วยประการใดข้าพเจ้าหาทราบไม่ พระยานครพระรามจึงเลยขึ้นไปถึงเมืองโบราณ

เรียกว่า "เวียงกาหลง" ในมณฑลพายัพ อยู่ไม่ห่างกับเมืองพะเยาเท่าใดนัก ไปพบชากเตาทำเครื่องถ้วยชามทำนองเดียวกับจังหวัดสวรรคโลกมีมากมาย เสาะหาตัวอย่างเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงมาได้หลายอย่าง ข้อนี้ทำให้พระยานครพระรามมีชื่อเสียงขึ้นในหมู่ผู้ศึกษาโบราณคดี เพราะแต่ก่อนมาไม่มีใครเคยรู้ว่ามีเตาทำถ้วยชามที่เวียงกาหลง พระยานครพระรามเป็นผู้ไปพบและได้ตรวจตราก่อนผู้อื่น และการที่พบเวียงกาหลงนั้นข้าพเจ้าอยากจะยกความชอบของพระยานครพระรามในทางวรรณคดีด้วยอีกสถาน ๑ เพราะได้ความว่าที่นั่นมีลำน้ำอันหนึ่งเรียกว่า "ห้วยกาหลง" ตรงกับในเรื่องพระลอ ที่ว่าพระลอไปเสี่ยงทายสายน้ำที่ลำน้ำกาหลง แต่ก่อนเข้าใจกันเพียงว่าพระลอไปจากเมืองสรองในเขตจังหวัดแพร่ แต่ไม่รู้ว่าไปทางไหนต่อไป พระยานครพระรามไปพบลำน้ำกาหลงก็เป็นอันได้ความชัดว่า เรื่องพระลอเป็นนิทานที่มีเรื่องจริงเป็นมูล ยังจะต้องค้นต่อไปแต่ว่าเมืองสรองของนางเพื่อนนางแพงอยู่ที่ไหน แต่ก็คงอยู่ในแขวงอำเภอพะเยานั่นเอง เมื่อพระยานครพระรามออกจากราชการกลับลงมาอยู่กรุงเทพ ฯ ตั้งบ้านเรือน ณ ตำบลถนนนครไชยศรีใกล้สะพานกษัตริย์ อยู่มาไม่ช้าเกิดรำคาญใจด้วยอยู่เปล่า ๆ ไม่มีอะไรทำ จึงเอาเครื่องสังคโลกไทยที่สะสมไว้ออกจัดตั้งเรียบเรียงให้เป็นหมวดหมู่ตามประเภท และไปศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมที่พิพิธภัณฑสถานประกอบกัน ด้วยประสงค์จะแต่งหนังสือเรื่องถ้วยชามสังคโลก เมื่อปรากฏว่าพระยานครพระรามมีเครื่องสังคโลกไทยมากมายหลายอย่างยิ่งกว่าใคร ๆ ได้เคยรวบรวมมาแต่ก่อน และเอาจัดเรียบเรียงไว้ที่บ้าน ก็มีคนพากันไปชมดูมากขึ้น เป็นลำดับมาทั้งไทยและชาวต่างประเทศ จนถือกันว่าเป็นพิพิธภัณฑ์

สถานที่ควรไปดูแห่งหนึ่ง ส่วนการที่แต่งหนังสือเรื่องเครื่องถ้วยชามสังกโลกนั้น แต่เมื่อข้าพเจ้าออกมาอยู่เมืองปีนังเสียแล้วไม่ได้ปรึกษาหารือกัน แม้เครื่องสังกโลกที่พระยานครพระรามรวบรวมได้ไว้ ข้าพเจ้าก็ได้เคยเห็นแต่รูปฉายซึ่งพระยานครพระรามส่งมาให้ด้วยกันกับหนังสือที่ได้แต่งขึ้นในภาษาไทยยังไม่ได้พิมพ์ฉะบับ ๑ กับฉะบับภาษาอังกฤษซึ่งสยามสมาคมขออนุญาตแปลพิมพ์โฆษณาไปตามนานาประเทศฉะบับ ๑ แต่หนังสือที่พระยานครพระรามแต่งนั้น ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วยตรงวินิจฉัยตำนานการตั้งเตาทำเครื่องสังกโลกที่เมืองกาหลง พระยานครพระรามเห็นว่าเตาทำถ้วยชามที่เวียงกาหลง อยู่เหนือเมืองสวรรคโลกสุโขทัยขึ้นไปห่างไกลมาก ไม่มีทางเรือที่พวกจีนช่างทำถ้วยชามณเมืองสวรรคโลกสุโขทัยจะขึ้นไปได้ จึงลงเนื้อเห็นว่าวิชาทำเครื่องถ้วยชามสังกโลกนั้นชนชาติไทยคงพาลงมาจากเมืองไทยเดิมโดยทางบก มาตั้งเตาทำที่เวียงกาหลงก่อน แล้วการทำเครื่องถ้วยชามจึงแพร่หลายลงมาข้างใต้ ตั้งแต่ก่อนพระเจ้ารามคำแหงมหาราชเอาช่างทำถ้วยชามมาจากเมืองจีน ฝ่ายข้าพเจ้าเห็นว่าช่างทำถ้วยชามที่เวียงกาหลงนั้นเป็นคนพวกเดียวกันกับช่างทำถ้วยชามที่เมืองสวรรคโลกนั่นเอง ถูกกวาดต้อนขึ้นไปมณฑลพายัพเมื่อพระยาบุทิษฐิระ (เรียกชื่อตามหนังสือยวนพ่าย) เจ้าเมืองชเลียง (ชื่อเดิมของจังหวัดสวรรคโลก) เป็นกบฏไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองกรุงศรีอยุธยา มีในหนังสือ "พระราชพงศาวดารฉะบับหลวงประเสริฐ" ว่าเมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๐๐๔ "พระยาชเลียงคิดเป็นกบฏ พาเอาครอบครัวทั้งปวงไปออกแก่มหาราช" (เมืองเชียงใหม่) ใน "หนังสือพงศาวดารโยนก" ก็เล่าเรื่องอย่างเดียวกัน มีความแปลกออกไปว่า

ครั้งนั้นพระเจ้าตโลกราชยกกองทัพหลวงลงมาตั้งอยู่ที่เมืองท่งยั้ง แต่กองทัพหน้ามาพ่ายแพ้พวกกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตโลกราชเห็นว่าจะตีเอาหัวเมืองเหนือไม่ได้ดังประสงค์ จึงให้กวาดเอาผู้คนเมืองชเลยงไป แล้วตั้งให้พระยายุทิษฐิระ (ในพงศาวดารโยนกเรียกว่าพระยา "ยุทิศเจียง") ให้เป็นเจ้าเมืองภูคา ภายหลังมาพระยายุทิษฐิระช่วยรบพุ่งกองทัพกรุงศรีอยุธยามีความชอบ พระเจ้าตโลกราชจึงตั้งให้เป็นเจ้าเมืองพะเยา พิเคราะห์ตามเรื่องพงศาวดารดังกล่าวมา เห็นว่าพวกทำถ้วยชามจะถูกกวาดไปจากเมืองสวรรคโลกในคราวนั้น และไปรวบรวมกันอยู่กับพระยายุทิษฐิระที่เมืองพะเยา ครั้นปรากฏว่าที่เวียงกาหลงมีหินชะนวนทำถ้วยชามได้ พระยายุทิษฐิระจึงให้ไปตั้งเตาทำถ้วยชามเป็นอาชีพเหมือนอย่างที่เมืองสวรรคโลก ว่าโดยย่อข้าพเจ้าเห็นว่าเตาถ้วยชามที่เวียงกาหลงเกิดขึ้นภายหลังเตาทำถ้วยชามที่เมืองสวรรคโลกช้านาน เมื่อความเห็นของข้าพเจ้าผิดกับความเห็นของพระยานครพระรามอยู่ดังนี้ ย่อมไม่สมควรที่ข้าพเจ้าจะกล่าวจาบจ้วงถึงเรื่องหนังสือที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ แต่เห็นควรจะลงสำเนาจดหมายข้าพเจ้าตอบพระยานครพระรามเมื่อส่งหนังสือเรื่องเครื่องสังคโลกไทยมาให้ไว้ในที่นี้ด้วย

[สำเนา]

วันที่ ๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

ถึง พระยานครพระราม

ฉันได้รับจดหมายของเจ้าคุณกับหนังสือที่เจ้าคุณแต่งพรรณนาเรื่องเครื่องถ้วยเมืองเหนือ รู้สึกยินดีและขอบใจเจ้าคุณมาก หนังสือนั้น รูปภาพในฉะบับภาษาอังกฤษเขาพิมพ์ดีมาก คงจะเป็นประโยชน์ในทางศึกษาหาความรู้โบราณคดี สำหรับคนภายหน้าต่อไป จึงขออนุโมทนาที่เจ้าคุณอุส่าห์พยายามรวบรวมเครื่องสังกโลกและใฝ่ใจในโบราณคดีด้วยอีกสถานหนึ่ง

อันวินิจฉัยโบราณคดีนั้น ย่อมเกิดแต่ความคิดเห็นของผู้วินิจฉัยด้วยอาศัยหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้พบปะ ความเห็นต่างคนย่อมต่างกันมิมากก็น้อยไม่เลือกว่าเป็นผู้มีความรู้มากหรือรู้น้อย แม้นักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงก็ย่อมมีความเห็นผิดกัน ค้านกัน และบางทีก็กลับความเห็นยอมกัน เป็นเช่นนั้นทั่วทุกประเทศ ข้อที่ความเห็นผิดกันนั้นวิญญูชนไม่มีใครถือโทษ เจ้าคุณเคยเป็นศิษย์ฉันมาจริงตามที่ว่ามาในจดหมาย ถึงกระนั้นก็ไม่มีเหตุอันใดที่เจ้าคุณจะต้องยอมว่าวินิจฉัยของฉันถูกต้องเสมอไปเพราะเคยเป็นครูของเจ้าคุณ หรือจะมีบาปกรรมอันใดที่เจ้าคุณแสดงความเห็นของเจ้าคุณแตกต่างไปอย่างอื่น เพราะเจ้าคุณคิดเห็นตามซื่อว่าความจริงเป็นอย่างนั้น

หวังใจว่าเจ้าคุณกับคุณหญิงและลูกทุกคน จะมีความสุขสบายดีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

แต่ความหวังใจของข้าพเจ้าดังเขียนไปข้างท้ายจดหมายว่า พระยานครพระรามจะมีความสุขสบายนั้นไม่สมหวัง ต่อมาไม่ช้าก็ได้ทราบจากผู้ที่เป็นเพื่อนฝูงของเขาบอกมา ว่าสังเกตเห็นพระยานครพระรามปลกเปลี้ยลงกว่าแต่ก่อน เกรงว่าจะเกิดโรคภัยร้ายกาจขึ้นในตัวก็เป็นจริงดังเขาวิตก การป่วยเริ่มเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ พอถึงเดือนมีนาคมอาการป่วยก็กำเริบขึ้น หมอตรวจว่าเป็นโรคเนื้อร้ายงอกขึ้นที่ม้าม พระยานครพระรามรักษาตัวอยู่ที่บ้านจนถึงเดือนพฤษภาคม แล้วจึงไปอยู่โรงพยาบาลศิริราช ขั้นแรกตั้งใจว่าจะทำการตัดผ่า แต่นายแพทย์เห็นว่าไม่สามารถทำได้ อยู่โรงพยาบาลได้ ๒๕ วัน สังเกตเห็นอาการมีแต่ทรุดลงไม่พ้นขึ้น ก็เข้าใจว่าป่วยครั้งนี้จะเป็นอวสาน จึงกลับมาบ้านและถึงอนิจกรรมในวันรุ่งขึ้น ในระหว่างป่วยอยู่นั้นสติอารมณ์ดี ถึงสามารถแต่งคำปรารภปลงสังขารของตนเอง ลงท้ายขอขะมาให้เป็นอโหสิกรรมแก่ญาติและมิตรทั้งปวง น่าสงสารอ่านก็จับใจ ใช่แต่เท่านั้นใจของพระยานครพระรามยังไม่สิ้นรักโบราณคดี มีอาลัยในหนังสือเรื่องเครื่องถ้วยชามสังกโลก ที่ได้แต่งไว้ในฉบับภาษาไทยยังไม่ทันจะพิมพ์ สั่งให้พิมพ์หนังสือนั้นแจกในงานพระราชทานเพลิงศพของตน และแต่งคำนำใหม่ในเวลากำลังป่วยมากมีคำขอขะมาระงับเวรกรรมกับผู้อื่นอยู่ในนั้นด้วย ได้พิมพ์คำปลงสังขารของพระยานครพระรามไว้ในเรื่องประวัติต่อไปนี้

อาตมาปรารภ

แม้ว่าข้าพเจ้ามิได้มีกำเนิดมาในกองเงินกองทอง หรือกำลังตระกูลเพื่องฟู ซึ่งบางหมู่บางคณะเห็นเป็นว่าอาจประพฤติตามความฉลาดรอบรู้ด้วยประการทั้งปวงก็ดี ก็ไม่เป็นที่ยินดียิ่งไปกว่ากำเนิดของ

ข้าพเจ้าได้ปฏิสนธิในตระกูลที่มีความยุติธรรมและปราศจากซึ่งความริษยาอาฆาตใครผู้ใดทั้งสิ้น หยาดโลหิตแห่งบรรพบุรุษนั้นแหละได้ตกทอดมาเป็นชีวิตวิญญาณข้าพเจ้า จึงมีนิสัยความประพฤติตามตระกูล โดยมิได้กระทำความอยุติธรรมแก่ผู้ใด หรืออิจฉาริษยาใครมาแต่กำเนิดจนถึงเวลาที่จวนจะอวสานแห่งชีวิตที่กำลังนั่งเขียนข้อปรารภนี้ นับว่าเป็นความพอใจประการหนึ่ง

ส่วนการอาชีพแห่งข้าพเจ้าที่เป็นมา ก็เกี่ยวแก่รับราชการในหน้าที่ปกครองซึ่งรวมความว่าระงับทุกข์บำรุงสุขของประชาชน หากจะมีการเก็บภาษีอากร และการปราบปรามพาลชนรวมอยู่ด้วยก็จริง แต่การเก็บภาษีอากรก็ได้ทำไปโดยระเบียบข้อบังคับแห่งประเทศ และก็มีโอกาสสามารถที่จะสำแดงความคิดเห็นให้ผันผ่อนเพื่องดในเรื่องอะไรเพราะเหตุใดได้ด้วย ส่วนจะสำเร็จผลหรือไม่นั้นยกไว้ต่างหาก แต่ก็คงเสมอภาคในภาษีเช่นกันตามหน้าที่พลเมือง

ตามธรรมชาตินั้น สิ่งใดเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับหรือทำลายเป็นธรรมดา นับประสาอะไรเล่ากับชีวิตมนุษย์ ซึ่งเกิดเพียงอาศัยร่างกายที่มีความแข็งอย่างยิ่งก็เสมอเพียงกะดูก ฉะนั้นจะคงทนอยู่ได้สักแค่ไหน จริงอยู่มนุษย์ส่วนมากต้องการมีอายุยืนโดยต่างเหตุผลต่าง ๆ แต่แท้ที่จริงก็ดูเหมือนกับว่าเป็นความโลภ หรือประสงค์จะฝืนธรรมชาติตามนิสัยมนุษย์ยิ่งกว่า เพราะถ้าอาจจะมีอายุอยู่ไปได้มาก ๆ จริง ผู้ที่ทำลายชีวิตโดยไม่อยากจะอยู่ต่อไปอีกก็คงมีไม่น้อย สำหรับตัวข้าพเจ้าเอง ระหว่างปฐมวัยต่อกับมัชฌิมวัย รักความปราณีตพร้อมด้วยความตั้งใจที่จะให้บังเกิดความสวยงามตลอดทั้งความอุตสาหะพยายามอะไร ๆ ต่าง ๆ แต่ตกมาถึงปัจฉิมวัย ข้าพเจ้าหมายว่าถึงอายุ ๕๐ ปี

ไปแล้ว กรณีเหล่านี้เสื่อมหายคลายลงไปมาก คิดเพียงแต่จะไม่ให้เป็นทรัพย์สินของหมู่คณะก็พอใจแล้ว ข้าพเจ้าไม่เถียงว่าความคิดนักต่างกับท่านผู้อื่นก็จะมีมาก แต่กระนั้นก็ไม่ผิดร้ายถึงกับจะต้องดัดแปลง เพราะเห็นว่าเป็นการดียิ่งกว่าจะถูกหัวเราะเยาะว่าล้มตัว ประกอบด้วยไม่ต้องการจะสำแดงความรู้ความสามารถอะไรต่ออะไรของใครอีกแล้ว การยอมแก่เช่นนี้ไม่ได้เกิดจากใจหรือร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่งเลย ได้ลองหลับตานึกก็ไม่รู้สึกว่าตนแก่ ร่างกายเสาก็ยังแข็งแรงพอไปได้ทำอะไรทำได้ แต่เนื่องด้วยความเบื่อหน่ายหรือเคยรู้เคยเห็นมาแล้วยิ่งกว่าประการอย่างอื่น ได้เคยนึกเคยคิดอะไร ๆ แทบทุกอย่างที่จะปลุกใจให้ทะเยอทะยาน แต่ก็ไม่ทำให้เกิดมานะพยายามอะไรให้นึกอยากได้อยากดิ้นขึ้นอีก คงนึกแต่ว่าอย่างนั้นหรือถึงเพียงเท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้จะเป็นอยู่หรือจะตายเมื่อใดก็ไม่เป็นของแปลก ยังคงขอร้องอยู่แต่เพียงอย่าให้ได้รับความทรมานเดือดร้อนเจ็บปวดนักเท่านั้น

ในเรื่องความครั้งทุกท่านมีห่วงอย่างใด ข้าพเจ้าก็มีเช่นนั้น แต่ก็เห็นว่าไม่มีทางใดที่จะทำให้ดีไปได้ยิ่งกว่าตัวเขาเหล่านั้นจะทำของเขาเอง ต่างว่าจะมีทรัพย์ให้ เขาไม่รู้จักรักษาก็ต้องตระหนักหมด ให้โอวาทหรือคำสั่งสอนเขาไม่ทำตามก็ไม่มีประโยชน์ จึงต้องแล้วแต่เขาที่จะคิดพึ่งตัวเอง ถ้าเขาไม่คิดก็เป็นกรรมของเขา อย่าว่าแต่เป็นมนุษย์เพียงข้าพเจ้าเลย ถึงเทพยเจ้าหรือพระพุทธเจ้าท่านก็คงไม่สามารถจะช่วยเขาได้ ข้าพเจ้ามีความคิดเช่นนี้เพื่อประโยชน์ในทางทำให้ใจสงบสมดังพุทธภาษิตว่า "ความสุขอื่นใดจะยิ่งกว่าความสงบไม่มี" เวลาที่ท่านอ่านหนังสือนี้ขาพเจ้าสงบแล้ว สงบทุกสิ่งทุกอย่างและร่างกายก็กลายเป็นกระเวาะรากอันปฏิกูลด้วย

เพราะฉะนั้น เมื่อเวลามีชีวิตอยู่จึงเขียนถ้อยคำแสดงความชอบพระคุณเป็นที่ยิ่งไว้ล่วงหน้า สำหรับท่านที่ได้มาในการฌาปณกิจศพข้าพเจ้า และเป็นครั้งสุดท้ายที่มีร่างกายอยู่ในโลก จึงขอขมาและอโหสิกรรมทั้งหลายซึ่งมีมาแล้วแต่หนหลังแด่ท่านทุก ๆ ประการ เทอญ.

นครพระราม

บ้านเลขที่ ๑ สามเสน

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ พระยานครพระราม (สวัสดิ์ มหากายี) ถึงอนิจกรรม ที่บ้านเลขที่ ๑ ตำบลถนนนครไชยศรี อายุได้ ๕๓ ปี ๗ เดือน ในการศพได้พระราชทานเครื่องเฉลิมเกียรติยศตามอย่างข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นพระยาพานทองทุกประการ

เมื่อพระยานครพระรามเป็นที่หลวงคเชนทรามาตย์ ได้แต่งงานกับนางสาวศิริพันธุ์ ธิดานายพันเอก พระยาภักดีราชาพลขันธ์ (รื่น) และหม่อมราชวงศ์หญิงเด็ก อยู่ด้วยกันมาจนเป็นคุณหญิง และได้ร่วมทุกข์สุขมาจนตลอดอายุของสามี

พระยานครพระรามมีบุตรธิดารวม ๕ คน คือบุตรชื่อแสวงคน ๑ เดี๋ยวนี้ทำราชการได้เป็นตำแหน่งเลขานุการของประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ธิดาชื่อ เฉิดศรี คน ๑ ธิดาชื่อ ศิริ คน ๑ บุตรชื่อ วิระพันธ์ คน ๑ บุตรชื่อ ศักดิ์พงศ์ คน ๑ พร้อมกันเป็นเจ้าภาพจัดการศพสนองคุณพระยานครพระราม อันสมควรจะได้รับอนุโมทนาความกตัญญูกตเวทีทั่วทุกคน สืบเรื่องประวัติพระยานครพระราม (สวัสดิ์ มหากายี) เพียงเท่านี้.

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

ลูกๆ รำพรรณพระคุณ

วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

ความรักความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูกมีอยู่ฉันใด ในความเป็นอยู่และความรู้สึกของข้าพเจ้าก็เช่นเดียวกับท่านทั้งหลาย และนอกจากนี้ท่านยังทำตนเสมือนเพื่อนของลูก กล่าวคือเล่นหัวสนุกสนานและเที่ยวเตร่กับลูก ทุกอย่างตามใจและเอาใจลูกเป็นอย่างดี ขอร้องอย่างเดียวมิให้ลูกประพฤติผิดศีลธรรมและการทุจริตเท่านั้น แม้เมื่อคราวป่วยซึ่งเป็นอวสานแห่งชีวิตครั้งนี้ พวกลูก ๆ ต่างเต็มใจผลัดเปลี่ยนกันคอยปฏิบัติฉลองพระคุณทั้งกลางวันกลางคืน ท่านยังเป็นห่วงบอกให้ไปหลับนอน โดยฝืนใจและทำอาการว่าค่อยทุเลาความเจ็บป่วยแล้ว ทั้งนี้ด้วยความรักความปรารถนาดีของลูกจะลำบาก พฤติการณ์ที่พ่อได้แสดงต่อลูกอย่างน่าชื่นใจเช่นนี้ ใครเลยจะเว้นลืมพระคุณในความปรารถนาของพ่อซึ่งมีแก่ลูกได้ ถ้าจะรำพรรณถึงความรักและพระคุณของพ่อแล้ว หากจะเขียนเย็บเป็นสมุดก็หลายเล่มนัก

การที่พ่อมาด่วนตายจากลูกไปครั้งนี้ ย่อมเป็นที่ปริวโยคแก่ลูกเพียงใด ข้าพเจ้าขอฝากความรู้สึกไว้แต่ท่านที่เคารพนับถือให้นึกคิดเอง

ที่ลูกยังมีชีวิตด้วยความสุขอยู่ฉลองพระคุณพ่อในวาระสุดท้ายนี้ และในโอกาสอื่นต่อไปได้ ก็ด้วยพระคุณของพ่อได้อบรมสั่งสอนลูกมาโดยแท้ พระคุณอันนี้จะติดใจและจับใจลูกอยู่ชั่วชีวิต

แสวง มหากายี

โศรกใด ๆ ในโลกไม่โศรกเท่า ยามพ่อเจ้าลาโลกนี้โศรกแสน
คิดถึงใครในพิภพจบดินแดน ไม่เหมือนแม้นคิดถึงพ่อท้อหทัย
เสียดายอื่นหักใจได้ง่าย ๆ แต่พ่อตายหักใจกระไรไหว
หมดเรี่ยวแรงหมดมานะกำลังใจ โธ่เกิดมากันทำไมหนอคนเรา !

ด้วยเหตุที่เกิดมาเป็นลูกที่มนุษย์เหมือนพ่อมากที่สุดคนหนึ่ง ฉะนั้น ถ้าหากดวงใจไม่ระลึกถึงพ่ออย่างล้นเหลือ และความรู้จักผิดชอบไม่ทำให้ลูกรู้สึกในคุณความดีของพ่ออย่างจับใจและจริงใจแล้ว ลูกก็คงจะไม่เขียนคำรำพรรณนี้ เพราะคนธรรมดาในโลกก็รักพ่อ คิดถึงและเสียดายพ่อของตนด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น ถ้าลูกจะเพียงแต่รักพ่อ, คิดถึงและเสียดายพ่อของลูกตามธรรมดาโลก ไม่มีอะไรพิเศษหรือวิเศษไปกว่าธรรมดาแล้ว จะต้องเขียนคำรำพรรณนีเพื่ออะไร

แต่นี่ลูกรักและนิยมพ่อ มิใช่เพราะความที่เกิดมาเป็นลูกจึงต้องรักต้องนิยม ลูกรักพ่อได้อย่างมากที่สุดโดยไม่ต้องนึกว่าเป็นพ่อ ลูกไม่ต้องพยายามที่จะรัก ลูกไม่ได้รักเพราะหน้าที่ ลูกรักตัวของพ่อเอง !

ลูกเห็นและรู้สึกในคุณความดีของพ่อ มิใช่เพราะความเป็นพ่อทำให้ลูกเห็นและรู้สึก ถึงพ่อจะเป็นคนอื่นแต่ถ้าลูกได้รู้จักพ่อจริงๆ แล้ว ลูกก็คงจะเห็นว่าพ่อเป็นคนที่ดีที่สุดเท่าที่มนุษย์จะดีได้ และลูกใจลูกที่สุดเหมือนกัน

พ่อทำให้ลูกรักและนิยมตั้งแต่ลูกยังเป็นเด็กไร้เดียงสา ถึงคราวเจ็บปวดลูกก็ร้องหาพ่ออยากพบพ่อ ถึงคราวเล่นสนุกสนานพ่อเป็นเพื่อนที่ถูกใจที่สุดของลูก ถึงคราวหวาดกลัวลูกก็ขอพ่อให้คุ้มเกรง ถึงคราวลูกจนปัญญาลูกก็หันเข้าหาพ่อเป็นที่พึ่ง และถึงคราวพ่อไม่อยู่ลูกก็แสนจะคิดถึง จดหมายที่พ่อเคยมีถึงลูก ๆ นั้นยังจำได้

"ขุขันธ์. วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๖๕

จากนุชดนูหน่อ หัวอกพ่อทวีตรม
ยามเสบยได้เชยชม เจ้าพรอดพูดบรรเทิงใจ
ตื่นเช้าได้พบลูก ฤดีผูกอยู่ร่ำไป
พ่อจากเจ้าไปไกล ก็ขาดผู้จะชวนเพลิน
นึกว่ากรรมมาตามพราก จึงได้จากฤๅบังเอิน
เหห่างระหกระเหิน เปลี่ยวปล่าวเอกากาย
ยามตื่นบ่เห็นเจ้า บิดาเฝ้าน้ำตาฟาย
ตื่นเช้าจนเพลางาย บ่ยลลูกดังเช่นเคย
ยามกินก็กินเดียว ชั่งปล่าวเปลี่ยวนะอกเอ๋ย
รสล้ำสมเชย บ่ห่อนทราบว่าหวานมัน
คิดถึงธิดาบุตร์ นั้นแสนสุดทุกวัน
ฝืนกินเพื่อป้องกัน ชีวิตไว้พอกลับมา
ยามจะไปราชกิจ เจ้าเคยติดร้องตามหา
เย็นพ่อพอกลับมา ลูกวิ่งรับด้วยดีใจ
ชวนพูดและชวนเล่น ทั้งเห็นว่าถูกใจ
ทุกเมื่อทุกวันไป จนกว่าเจ้าจะไปนอน
เดียวนี้พ่ออยู่เอกา ทุกเวลาใจรอน ๆ
นานวันยิ่งอาวรณ์ เทวศทุกข์ทวีครวญ"

พ่อสนิทสนมกับลูก ๆ ทุกคนเป็นอย่างมาก พูดกับใครจะเข้าใจกันดีเหมือนพูดกับพ่อนั้นเห็นจะไม่มี พ่อเป็นคนที่สุภาพและใจกว้างที่สุด ไม่เคยบังคับขืนใจให้ลูก ๆ ทำตามเห็นตามด้วยพ่อเลย ลูกคิดตาม

ทำตามก็เพราะลูกเห็นถูกเห็นชอบไปกับพ่อเอง พ่อปล่อยให้ลูกออกความคิดความเห็นได้ทุกคน พ่อไม่เคยนึกถึงความสุขของพ่อก่อน และไม่เคยเลือกแต่สิ่งที่ดีที่งามไว้สำหรับตัวพ่อเลย เวลาพ่อทำให้ลูกต้องคอย พ่อก็เสียใจขอโทษแล้วขอโทษอีกจนลูกไม่สบายใจ

ลูกเคยนิยมเคยบูชาพ่อมาตั้งแต่เด็ก ๆ และถึงแม้ว่าในระหว่างที่เติบโตขึ้นลูกจะอยู่ไกลพ่อ ความนิยมชมชื่นทั้งหลายก็ยังคงฝังมั่นอยู่ในใจตลอดมา มีความเชื่อมั่นในพ่ออย่างที่สุด จนทำให้คิดว่าไม่มีใครทั้งโลกที่รู้จักพ่อแล้วจะไม่ชอบพ่อ เมื่อลูกโตมากขึ้น บางครั้งพ่อก็เล่าให้ฟังว่า สิ่งที่พ่อคิดพ่อทำนั้นมีคนไม่นิยม มีคนเห็นผิด ทุกคราวที่ลูกได้ยินพ่อบอกเช่นนี้ ลูกรู้สึกใจหายเหมือนได้ยินข่าวตายของเพื่อนรัก ต้องเศร้าใจไปนาน และต้องปลอบตัวเองว่าในโลกนี้ไม่มีใครที่จะถูกใจเพื่อนมนุษย์ได้ทั่วทุกตัวคน แม้พระพุทธเจ้ายังมีคนนินทา ! คนที่ไม่นิยมพ่อก็เพราะไม่รู้จักพ่อจริง ๆ ถ้ารู้ใจพ่อเหมือนลูกรู้จักพ่อแล้ว ลูกสงสัยว่าจะอดนิยมพ่อได้เที่ยวหรือ

สิ่งที่ลูกปรารถนาที่สุดก็คือ ขอให้ลูกเหมือนพ่อทั้งนิสัยใจคอ และความประพฤติ ให้ลูกซื่อสัตย์และซื่อตรงเหมือนพ่อ ให้ลูกยุติธรรม และกรุณาผู้น้อยเหมือนพ่อ และขอให้ลูกเบิดเผยตรงไปตรงมาแต่สุภาพเหมือนพ่อด้วย

กุศลผลบุญทั้งหลายที่ลูกได้ทำไว้แล้ว และที่จะทำอยู่เรื่อย ๆ ไป ลูกขออุทิศกราบฝ่าเท้าพ่อยอดที่รักของลูกทั้งหมด ถ้าพ่อยังมีทุกข์ทรมานอยู่ณที่ใด ก็ขอให้ผลบุญของลูกช่วยส่งพ่อให้พ้นที่ทุกข์ทรมานนั้นไปสู่ที่พำนักอันเป็นสุข ถ้าพ่อเป็นสุขอยู่แล้วก็ขอให้พ่อได้ไปสู่ความบรมสุขยิ่งขึ้น ด้วยเหตุที่ลูกไม่อยากให้พ่อเกิดมาในโลกอันไม่แน่นอนนี้อีก

และลูกเองก็ไม่อยากเกิด ฉะนั้นลูกจะไม่ตั้งใจให้ผิดกับหัวใจจริง โดยขอให้ได้เกิดมาเป็นลูกพ่อทุกชาติ แต่จะขออธิษฐานว่า ขอให้พ่อซึ่งเป็นยอดที่รักของลูกคอยลูกอยู่ในภพโน้นด้วยความเป็นสุข และคอยยินดีต้อนรับลูกในเมื่อถึงคราวที่ลูกจะต้องจากโลกนี้ตามไปกราบเท้าพ่อ.

เฉิดศรี

พระคุณของพ่อผู้เป็นยอดที่รักและเคารพของลูกนั้นเหลือที่จะนับได้ พ่อได้เป็นอาจารย์ของลูกในเวลาลูกโง่เขลา และเป็นเพื่อนในเวลาที่ลูกมีทุกข์และเงียบหงอย พ่อยินดีและส่งเสริมในเมื่อลูกมีใจเมตตาส่งสารต่อผู้อื่นที่ขัดสน พ่อได้สั่งสอนและให้สติในเมื่อลูกฉุนเฉียวและโกรธเคือง ลูกไม่เคยคิดว่าใครจะเกลียดชังพ่อได้ เพราะว่าความดีทั้งหลายที่พ่อได้กระทำนั้น ไม่ฉะเพาะแต่กับลูก ๆ ซึ่งพ่อรักเลย ถึงกับใคร ๆ พ่อก็อ่อนหวานและเมตตาต่อเขาทั่วกัน เห็นได้ว่าพ่อของลูกนั้นยุติธรรมแท้ เมื่อพ่อไม่สบายเคยปลอบใจลูก ๆ เวลาโศรกเศร้าในการเจ็บไข้ของพ่อว่า "ใคร ๆ เกิดมาก็ต้องตายเหมือนกันหมด และพ่อก็เตรียมพร้อมแล้ว ถึงพ่อจะตายก็ไม่กลัว พ่อไม่เคยฉ้อโกงใคร หรือทำให้ใคร ๆ ต้องเดือดร้อนเพราะพ่อเลย ขอให้ลูกเชื่อเถอะว่าความสุขใด ๆ จะเท่าความสงบไม่มี" ในเวลานี้ลูกก็แน่ใจว่าวิญญาณของพ่อสงบแล้ว ลูกแต่นที่จะอาลัยพ่อ จะหาใครเหมือนพ่อไม่มีอีก โลกนี้จะไม่สนุกสบายสำหรับลูกเหมือนเมื่อพ่อยังอยู่เลย ลูกมีความสุขก็แต่เมื่อเวลาหลับและฝันถึงพ่อ ลูกจะเคารพบูชาพ่อดังพระของลูก บุญใดที่ลูกได้สร้าง ก็เกิดเพราะคำสั่งสอนของพ่อ ดังนั้นกุศลใดที่ลูกได้รับ ก็ขอน้อมอุทิศกราบเท้าพ่อยอดที่รักของลูกทั้งหมด ทั้งเดี๋ยวนี้และภายหน้า

จนชีวิตของลูกถึงที่สุด เดชะผลแห่งความกตัญญูของลูก ที่ได้อุทิศกุศลทั้งหมดให้พ่อนี้ ขอจงเป็นปัจจัยให้พ่อบรรลุพระนิพพาน อย่าต้องมีทุกข์ทรมานอีกต่อไปเลย

ลูกสิริ

ทำไมหนอคุณพ่อจึงรับจากหนูไปทั้ง ๆ ที่คุณพ่อห่วงหนู ต่อนี้ไปหนูจะได้รับคำสั่งสอนอันซาบซึ้งจากใคร หนูจะไม่พบใครอีกแล้วที่จะเป็นยอดรักพร้อมทั้งเป็นหลักและกำลังใจของหนู เพื่อยืดมั่นในภายหน้า หนูอยากตามคุณพ่อไปทุกหนทุกแห่งที่คุณพ่อของหนูไป เพื่อคุณพ่อจะได้ไม่ว้าเหว่ แต่ถ้าหนูทำไปดังนั้นหนูกลัวคุณพ่อจะโกรธ เพราะคำสั่งสอนของคุณพ่อผิดกับความคิดของหนู

ในงานศพของคุณพ่อคราวนี้ หนูจะบวชเณรให้คุณพ่อ และส่วนบุญกุศลทั้งหมดที่หนูจะได้รับ หนูขออุทิศกราบฝ่าเท้าคุณพ่อให้หมด

ลูกวิระ

พ่อครับ พ่อของหนู แต่ก่อนพ่อเคยพูด เคยเล่น เคยสอนหนู เวลาพ่อจะเล่นอะไรพ่อเคยชวนหนูเล่นด้วยทุกที พ่อของหนูชั่งดีต่อหนูเสียเหลือเกิน

แต่เดี๋ยวนี้พ่อจากหนูไปแล้ว พ่อจากหนูไปอย่างไม่มีวันที่จะกลับมาหาหนูอีกเลย หนูจะพบใครที่ดีเหมือนพ่ออีกเล่า พ่อครับ หนูรู้สึกว่าในโลกนี้จะหาคนที่ดีกับหนูเท่าพ่อไม่ได้อีกแล้ว หนูช่างเป็นคนอาภัพเสียเหลือเกิน มีพ่อพ่อก็จากหนูไป เสียแต่หนูยังเด็กเหลือเกิน หนูขอให้พ่อขึ้นสวรรค์ไปสู่ที่สุขสบายเถิด ส่วนหนูจะบวชและทำบุญไปให้พ่อที่เคารพบูชาของหนู

ลูกศศิ

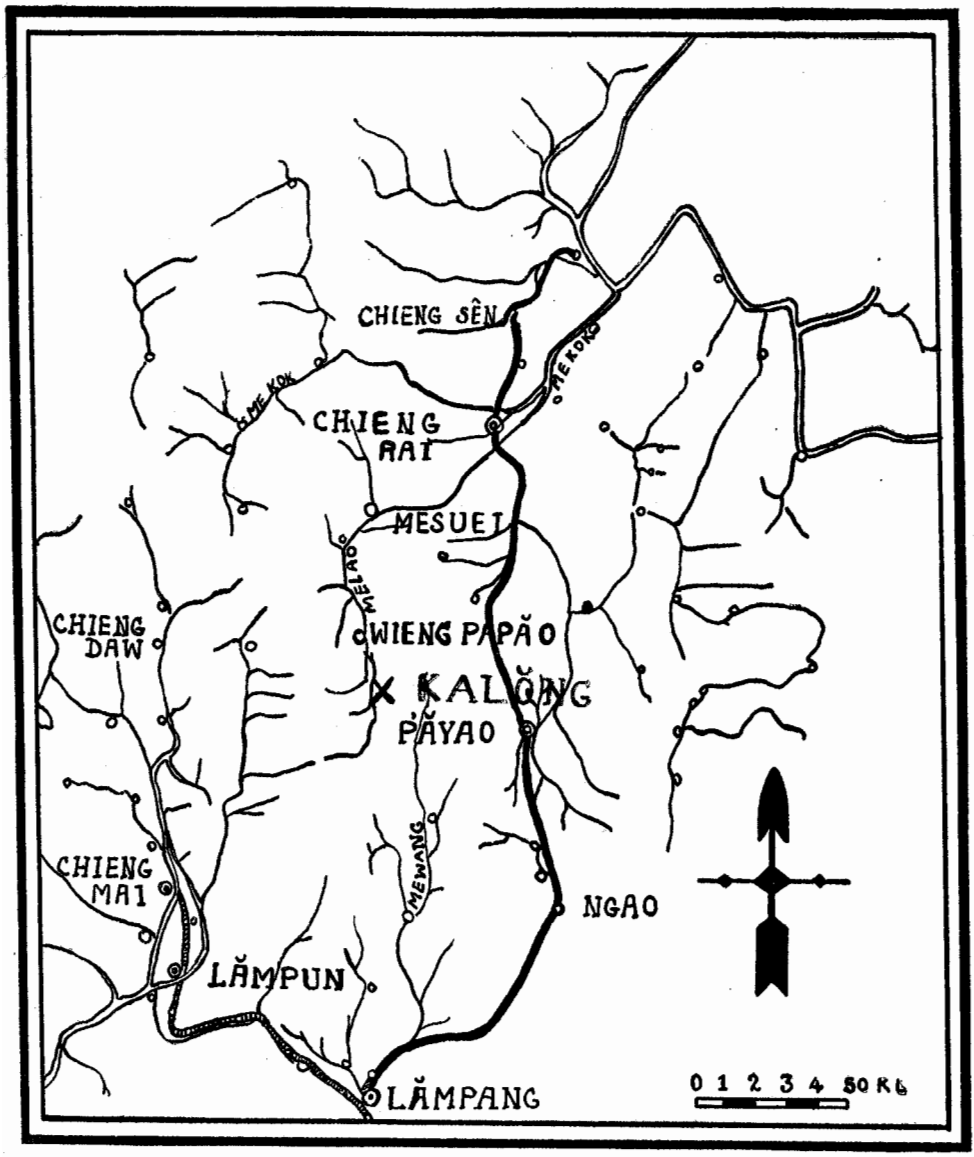

Sketch map showing the position of Kalong.

เครื่องถ้วยไทย

TAI POTTERY

คำนำ

คำว่า "ถ้วยชามสังคะโลกหรือสังกะโลก" นี้ ได้ยินมาตั้งแต่เด็กพอจำความได้ ทั้งยังได้รับคำอธิบายว่ามีลักษณะฐานเป็นลายเหมือนไข่นกปรอด แต่นั้นต่อมาก็เลือนไปจนถึงเมื่อไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดสวรรคโลก จึงมีหน้าที่เป็นเจ้าของบ้านพาพวกทูต, กงสุล และ นักโบราณคดีไปยังเตาโบราณที่ทำเครื่องถ้วย และมีความเข้าใจในครั้งนั้นตามเขาว่า ๆ พ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปเมืองจีนแล้วพาช่างจีนเข้ามาทำเป็นครั้งแรก แต่ก็ขัดกับความเห็นของนักโบราณคดีและผู้ที่สนใจบางคน ซึ่งมีความเห็นว่า ไม่เหมือนของจีนไม่ใช่ช่างจีนเข้ามาทำ จึงเป็นเครื่องหนักอกแก่ชาวไทยผู้เป็นเจ้าของบ้าน ซึ่งไม่ทราบความจริง เพราะต้องเป็นแต่เพียงลูกขุนพลอยพยักไปกับเขา ถ้าไม่คิดก็ไม่เห็น ไม่มียางอายก็ไม่รู้สึกว่า เป็นสิ่งน่าอับอายเพียงใด ในเมื่อเราเป็นเจ้าของบ้านแต่ไม่รู้ว่า บรรพบุรุษของเราทำอะไรใช้อะไรในบ้านเมืองเรา ส่วนคนต่างประเทศต่างถิ่นเขากลับรู้ดีเสียยิ่งกว่า ฉะนั้นเมื่อถูกนำพาและซักถามคราใด จึงรู้สึกหน้าชาจนไม่อยากจะพูดจะตอบ บางทีจะมีผู้สงสัยว่าทำไมถึงไม่เรียน ความจริงข้าพเจ้าอยากเรียนอยากรู้ แต่ไม่มีตำราเครื่องถ้วยไทย ภาษาใดในโลกจะให้ความรู้ หรือเป็นแนวค้นคว้าได้เลย มีแต่เขียนจากความสันนิษฐานเสียเป็นส่วนมาก ทั้งภาษาไทย, ญี่ปุ่น, อังกฤษ, ฝรั่งเศส แต่เมื่อแปลออกแล้วก็รู้ไม่ได้ว่า อย่างไหนทำที่ไหน แต่เมื่อใด ทำอย่างไร จึงไม่ใช่ตำรา คงเป็นแต่จดหมายเหตุว่า ได้พบเครื่องถ้วยไทยทำมีรูปพรรณสัณฐานลวดลายอย่างนั้น ๆ ตามที่ได้พบเห็นมา ถึงบางฉะบับมีรูปประกอบให้ดูได้มาก ๆ ก็ไม่ทำให้เป็นบทเรียนขึ้นได้

มิหนำซ้ำยังมีผู้กล่าวว่าเรียนยาก ต้องละเอียดละออและเสียเวลานาน ซึ่งเป็นความจริงของเขา เพราะข้าพเจ้าได้เริ่มสนใจตรวจค้นมาเป็นเวลากว่า ๒ ปี ด้วยทุนและน้ำพักน้ำแรงอันปราศจากตำราที่จะเป็นบทนำ ยังซ้ำขัดกับความเข้าใจและคิดเห็นของนักปราชญ์อื่นด้วย แต่ก็ได้พยายามจนบังเกิดผลเท่าที่ได้บรรยายไว้ในเรื่อง ข้าพเจ้ารู้สึกภูมิใจว่า ในชีวิตที่เกิดมาไม่เสียเปล่า โดยได้ค้นสิ่งซึ่งยังไม่มีความแน่ให้แน่นอนขึ้น และพิพม์เป็นมิตรพลีสนองคุณท่านที่ได้มาในงานศพข้าพเจ้าวันนี้* ข้าพเจ้าไม่สงสัยว่าจะมีผู้ค้านหรือไม่เห็นพ้องด้วยมีจำนวนมาก แต่ขอเชิญไปตรวจค้นพิศูจน์ลำพังตนเองกับถ้อยคำที่ข้าพเจ้าได้เขียนไว้เถิด ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสที่จะอธิบายหรือแสดงความเห็นอย่างไรได้อีกแล้ว จึงขอร้องไว้ในที่สุดแต่เพียงว่าขอจงใช้การพิศูจน์อย่างละเอียดจึงจะบังเกิดผลได้แท้จริง ถ้าได้ความจริงไปยิ่งกว่าก็ขออนุโมทนาความสำเร็จผลนั้นด้วยจริงใจ เพราะไม่มีเจตนาจะให้ความหลงผิดบังเกิดอยู่ภายหลัง.

ในที่สุด ข้าพเจ้าขอลาจากไปโดยไม่มีสิ่งใดจะตอบแทนความรักความคุ้นเคยหรือประการใดอื่นซึ่งมีต่อกัน นอกจากหนังสือที่ข้าพเจ้าได้ตั้งใจเขียนไว้นี้ เป็นเครื่องเตือนความระลึกถึงกาลภายหลังที่ได้เป็นมา จนถึงอวสานแห่งชีวิตข้าพเจ้านั่นเทียว.

นครพระราม

บ้านเลข ๑ กิมเซ่งหลี

---

* ถ้อยคำนี้พระยานครพระรามเขียนไว้ด้วยตนเองเมื่อก่อนถึงอนิจกรรม

เครื่องถ้วยไทย

อารัมภกถา

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะบรรยายเรื่องเครื่องถ้วยไทย เพื่อท่านทั้งหลายทราบเท่าที่ข้าพเจ้าได้ตรวจค้นมา

ความจริงก่อนที่ข้าพเจ้าจะสะสมหรือค้นหาเหตุผลในวัตถุ ซึ่งเรียกกันว่าสังคะโลกนั้น มิได้นึกฝันว่าจะมีผู้อื่นสนใจไปยิ่งกว่าตำราหรือข้อบันทึกดังได้มีผู้บรรยายมาแล้วที่สยามสมาคม หรือเขียนลงในหนังสือข่าวของสมาคม เช่นนายเกรแฮม ซีบัสเตียน และเลอเมเป็นต้น ด้วยทุกตำราหรือทุกท่านอ้างเป็นอย่างเดียวกันว่า เครื่องถ้วยไทยมีขึ้นเมื่อครั้งพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์ครองสุโขทัยเสด็จไปเมืองจีน เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๗ (ค.ศ. ๑๒๙๔) หรือ ๑๘๔๓ (ค.ศ. ๑๓๐๐) ได้ทรงนำช่างจีนเข้ามาทำมีจำนวนถึง ๓๐๐ คน บ้าง ๕๐๐ คน บ้าง แม้ข้าพเจ้าผู้ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้นำ พานักโบราณคดีไปดูเตาทำที่จังหวัดสวรรคโลก และสุโขทัยก็ยังเชื่อตามมาช้านาน

เหตุที่ทำให้กลับสงสัยจนถึงกับต้องค้นคว้าหาความจริงขึ้นอีก ก็โดยเพื่อนชาวอังกฤษคือนายเลอเมที่ปรึกษากระทรวงเกษตรพาณิชยการคนเก่าได้ชักชวนว่า ถ้าคิดเก็บสะสมไว้จะเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาประวัติศาสตร์ภายหน้า ในชั้นแรก ๆ ข้าพเจ้าไม่รับรองเพราะเชื่อตามที่เขากล่าวกันมาแล้ว จึงคิดเห็นว่าน่าจะไม่เกิดประโยชน์ ครั้นต่อมานายเบคโบโรที่ปรึกษากรมป่าไม้ได้ไปดูเตาที่สวรรคโลกแล้วเก็บชิ้นแตกมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เขาเองก็ไม่ใช่เป็นผู้มีภูมิรู้ในเรื่องเครื่องถ้วย เพียง

TAI POTTERY

by

P'RAYA NAK'ON P'RAH RAM. (1)

PRELIMINARY REMARKS.

It is a source of pleasure to me to submit to you what I have been able to note of Tai Ceramics. As a matter of fact before I became interested in and commenced my collection of what is known as Sank'alok (Sawank'alok) ware, I hardly thought that there could have been any persons more interested in this subject than Messrs. Graham, Sebastian and le May, as shown by their addresses and contributions to the Journal of the Siam Society and other publications. All authorities uphold the belief that Sank'alok pottery was first manufactured after the return of Rama K'amheng as King of Sukhot'ai from China where History says he went in 1294 A.D. or 1300 A.D., and brought back some 300 or 500 Chinese potters. I, too, who was in the habit of taking persons interested in this matter to the kilns of Sank'alok and Sukhot'ai, accepted the truth of this belief.

It was Mr. le May who suggested that if I could make a collection of specimens it would be of much value to students of history. At first I was not prepared to undertake this, as I still believed in the correctness of the theory that our potters came from China, and consequently, that there could be nothing further to be discovered that would be of any interest. It was only when I met Mr. Bourke Burrowes, the then Adviser in Forestry to the Government, on his

(1) This paper was read before a meeting of the Society on December 18th, 1935.

แต่บิดาเป็นพ่อค้าขายลายครามอยู่ที่ลอนดอน ซึ่งครั้งหนึ่งเอเย่นต์ทางตะวันออกส่งเครื่องถ้วยอันมีสีเขียวไข่กาและสีสุวาด ฝรั่งเรียกเซลาดอน จนเรียกเล่งจิ้ว เข้าไปสู่ร้านแต่น้อยชิ้น ครั้นนำออกจำหน่ายก็มีผู้มาซื้อหมดในเวลาอันเร็ว ต่อจากนั้นมาก็มีผู้มาถามหาซื้อออกเสมอ ๆ เขากับบิดาเห็นพ้องกันว่า ถ้ามีเครื่องถ้วยชะนิดนั้นจะขายได้มากและราคาดี จึงตกลงจัดส่งเอเย่นต์ไปหาซื้อที่เมืองจีน แต่หาเหมือนที่ต้องการไม่ได้ ๆ แต่คำตอบว่า เขาเลิกทำมากว่าพันปีแล้ว นายเบคโบโรบอกข้าพเจ้าว่า จำสีและผิวเป็นมันได้เหมือนอย่างทาน้ำมันชะนิดเศษแตกที่ทำจากเตาสวรรคโลกนั้น (รูป ๑ ถึง ๕) จึงเข้าใจว่าเป็นเครื่องถ้วยของไทยที่ส่งไปยังร้านคราวนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดข้อสะกิดใจข้าพเจ้าเป็นครั้งแรก เพราะไม่มีความรู้พอที่จะคัดค้านหรือเห็นตาม ต่อมาได้อ่านพงศาวดารและประวัติศาสตร์ ได้ความเป็นแน่ว่าชาติไทยได้ตั้งนครปกครองมีอิสสระมาเก่านานไม่น้อยกว่าชาติจีน เลยกระทำให้เป็นข้อสงสัยสนใจเป็นครั้งที่สองว่า ระวางทำสงครามกับจีน หรือก่อนที่พ่อขุนรามคำแหงเสด็จเมืองจีน ไทยใช้อะไรเป็นภาชนะ พระพุทธรูปทองเหลืองและสัมฤทธิ์ไทยหล่อได้งาม ๆ เบ้าที่หลอมทุกเบ้าย่อมแสดงการเคลือบให้เห็นอยู่แล้ว เหตุใดจึงไม่ทำถ้วยชามใช้ และใช้อะไรเป็นภาชนะแทน ถึงดังนั้นยังไม่กล้าที่จะพยายามค้นคว้า เพราะมีผู้กล่าวว่า ประวัติเรื่องเครื่องถ้วยนั้นศึกษายาก ต้องพิจารณาเทียบเคียงกันอย่างละเอียด ทั้งจะต้องตรวจสังเกตหรือพบเห็นเป็นจำนวนมากด้วย มิฉะนั้นจะไม่ทราบอายุสมัยหรือของปลอมของแท้ เลยนึกว่าไม่มีเวลาและโอกาสพอจะทำได้

ข้าพเจ้าคิดว่าน่าจะเป็นโชคดีของท่านผู้ที่จะเป็นนักศึกษาภายหลังยิ่ง

return from a visit to the Sawank'alok kilns, bringing with him a number of specimens of the ware, and his telling me of the interest shown in Chinese pottery in London that my curiosity became really aroused. Mr. Bourke Burrowes told me that his father dealt in Chinese pottery in London, and on one occasion when some consignments of greenish grey pottery were received from that country they sold quickly and fetched high prices. This was "celadon" which the Chinese called Lung Chüan ware. His father sent an agent to China to make purchases on the spot but was unable to procure specimens similar to those which he had recently sold, his agent being told that the manufacture of this pottery had ceased a thousand years back. Mr.Bourke Burrowes, speaking from memory,said that the specimens which his father had sold were of a colour and translucency somewhat similar to the pottery which he obtained in Sawank'alok (Plates I, II, III, IV, V). That led him to believe that the pottery sold by his father came from this place. This conversation made an impression on me, but I was unable to say anything as I had no knowledge of the subject.

I then took up the study of Siamese history and it appeared that the Tai race had been in existence as an independant people for a period not less than that claimed by the Chinese. This fact further stimulated my interest, and I asked myself what utensils the Tai people used prior to contact in war with the Chinese and prior to the visits of Rama K'amheng to that country. It is a historical fact that the Tai people were capable of producing beautiful images in bronze and brass of the Buddha and that the clay crucibles in which the metal was melted were glazed. Therefore, if they could make glazed crucibles, why did they not produce pottery, and, if they did not, what did they use in its place ?

Although my interest in the subject had been excited, I did not carry my investigations further, as experts told me that the subject

กว่าตัวข้าพเจ้าเองในการที่นายเลอเมซึ่งไปตรวจการส่หกรณ์ที่พิษณุโลก อีก และชักชวนให้สะสมค้นคว้าเครื่องถ้วยไทยเป็นครั้งที่ ๒ โดยรับรองว่าถ้ามีข้อสงสัยเรื่องเครื่องถ้วยจนอย่างไร จะช่วยหาตัวอย่างเทียบเคียงมาให้ตรวจพิศูจน์บ้าง จึงเป็นอันตกลงใจเริ่มสะสมและค้นคว้าแก้ข้อสงสัยที่บังเกิดขึ้นดังกล่าวแล้ว เพื่อจะได้พินำแหน่งที่เป็นเพียงลูกขุนพลอยพยักไปตามเขาว่า หรืออีกอย่างหนึ่งข้าพเจ้าเป็นคนไทยที่จะนำพาแขกไปดูก็ควรจะรู้จักเมืองไทยและภาชนะที่ไทยใช้ นับเวลาตั้งต้นถึงบัดนี้ได้ ๖ ปี เลยมีสัมภารกอยู่ในบ้านกว่า ๑๕๐๐ ชิ้น แถมเศษแตกอีกมากกว่า ๒๐ คน หาบ ใครเห็นบ้านเข้าร้องว่าเหมือนร้านขายของ ที่ว่าเก็บของแตกเหมือนร้านโปเกกม ดังที่เห็นอยู่นี้ (รูป ๔๓) ซึ่งผู้ต้องการทราบภายหลัง จะเสียเวลาแต่เล็กน้อย ก็ได้พบเห็นทั่วถึงนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า เป็นส่วนโชคดีฉะเพาะข้าพเจ้าน้อยกว่า เว้นแต่ความพอใจยิ่งของข้าพเจ้า ในการที่ผู้อื่นจะได้เห็นและทราบประวัติเครื่องถ้วยของไทยที่แท้จริง อันเนื่องจากความพยายามค้นคว้านี้ บางทีกระทำให้ความเชื่อซึ่งมีอยู่แล้วตลอดโลกเปลี่ยนไปในทางที่ถูกเท่านั้น

วิธีตรวจค้น

ซากเตาที่สวรรคโลกซึ่งตั้งอยู่ใกล้เมืองและไกลเมือง ๒ แห่ง มีกว่า ๑๐๐ เตา ที่สุโขทัยมีกว่า ๑๕ เตา ฉะนั้นเริ่มต้นแห่งการที่จะสะสมและตรวจค้นก็คือ หาซื้อและขุดกองเศษแตกที่ทิ้งตามข้างเตา ในจังหวัดสวรรคโลกและสุโขทัยแห่งละหลาย ๆ เตามาตรวจดู แต่ส่วนที่อยู่บนที่สุดเป็นระยะลงไปจนข้างล่างที่สุด เพื่อทราบว่าทำครั้งแรกเป็นอย่างไรต่อ ๆ ขึ้นมา จนถึงภายหลังที่สุดคือเลิกทำเป็นอย่างไร การ

was most difficult, demanding the possession of a large collection in order to be able to compare, check and separate the spurious from the real and to know the age of each specimen. The subject seemed to be so complex that I felt I had not the time to take it up.

Later on, however, Mr. le May again persuaded me to collect, offering to help with specimens of Chinese pottery in case I should wish to make comparisons. I decided therefore to start collecting, not only because I was now interested but also because I felt that in my official position in P'itsanulok I should be able to talk intelligently on this subject to those foreigners and others who might visit the kilns. I have been collecting now for over six years, and some of my friends describe my house as a rubbish heap, for it is a home of over 1,500 pieces and over a ton of fragments. I sincerely hope that my collection which is open to inspection may be of value to those interested, and, as its contents have been collected from kilns in various parts of the country, a study of it may throw a new light on the history of the origin of this ware.

2.—Method of Working.

The first steps I took in the investigation of this subject were quite simple. I bought and gathered together fragments of Sank'alok ware, collecting pieces of pottery which were lying buried in the vicinity of several kilns both in Sawank'alok and Sukhot'ai. In excavating I removed the upper layers, carefully digging down to the lowest in order to be able to judge of the differences between the earlier and the later productions. The points which I took up for particular examination were: the kind of clay, the method employed by the potter, the shape and form, the enamel, the decoration and the method of baking. I stretched my hands out to embrace old cities and other populated centres such as T'ung Yang in Uttaradit, C'alieng, C(r)i Sat'c'analai, Sukhot'ai, P'itsanulok, Mu'ang Pêp, Kamp'êng P'et, Ban Kôn, Wang P'rah Th'at, U-T'ông in Sup'an, Nak'ôn Pathom,

ตรวจกลับ เนื่องด้วย รูปทรง น่ายา ลวดลาย วิธีเผา หาเก็บเศษแตกหรือทราบว่าใครพบปะจากเมืองเก่าร้าง ก็ขอซื้อขอบันกับชุดลงไปในที่ราบแห่งเมืองเก่าร้าง ซึ่งคะเนว่าจะเป็นที่ประชุมชน เช่นเมืองท่งยั้งในจังหวัดอุตรดิตถ์, เมืองชะเอียง, ศรีสัชนาลัย, สุโขทัย, พิษณุโลก, เมืองแปบ, เมืองกำแพงเพชร์, บ้านโคน, วังพระธาตุ, เมืองอู่ทอง เขตต์สุพรรณ, นครปฐม, พงตึก, ลพบุรี. หาเศษเครื่องถ้วยที่แตกทิ้งมาตรวจดูว่า จังหวัดนั้นๆ แต่เดิมใช้เครื่องถ้วยอะไร แล้วเปลี่ยนใช้อะไร หรือเป็นชะนิดทำจากเตาไหนก่อน เตาไหนหลัง เพราะธรรมดาของที่ใช้ก่อนแตกก่อนก็ทิ้งก่อนตกอยู่ตอนล่าง ใช้ที่หลังแตกที่หลังทิ้งข้างบนขึ้นมา การขุดตรวจหรือหาซื้อถ้าไม่มีโอกาส์จะดูได้เอง ก็ขอร้องให้เพื่อนฝูงช่วยทำแทนแล้วจดบันทึกติดมากับชิ้นเศษที่เก็บได้ว่าอยู่ลึกตื้นเท่าใด ตรวจตามดงที่มีเศษเครื่องถ้วยแตกทิ้งทับถมอยู่มากๆ เช่น ที่ดงตรงต้นโพธิ์วัดน้อยและที่ใต้ปากคลองพิงในจังหวัดพิษณุโลก ดงด้านตะวันออกวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชิงยังมีบางแห่งมีเศษแตกทิ้งซ้อนๆ กันลงไปได้ลึกถึง ๓ เมตรเศษ ก็มี (รูป ๒๗)

การขุดเพื่อตรวจหาเศษชิ้นแตกเช่นนี้ แม้จะมิได้ใช้วิทยาศาส์ตร์ประกอบให้ทราบอายุเวลาที่ทิ้งก็ดี ก็ยังแสดงผลให้ทราบได้ในทางพิเคราะห์นิษฐาน เช่นไม่มีแห่งใดที่จะพบเครื่องถ้วยของจีนแต่สมัยก่อนช้องหรือสมัยช้องอยู่ภายใต้หรือลึกที่สุดเลย มีแต่เครื่องถ้วยที่ทำจากเตาชะเลียงแทบทั้งนั้น ต่อขึ้นมาตอนบนๆ จึงพบเศษแตกเครื่องถ้วย

P'ong Tu'k and Lopburi; and I collected a number of specimens from each place, so that I might ascertain the kind of pottery formerly used in these different localities and their successive development, and if possible to trace the kilns from which the pottery I collected had originated. Obviously the older specimens would be found at a lower level than the more recent. When I was unable to superintend the excavation in person, I entrusted the matter to my friends, giving them particular instructions that notes were to be made of the depth at which the articles were found. My attention was attracted to certain river banks where broken specimens of pottery were seen in the soil such as at the Bo tree of Wat Nôi and south of Pak P'ing (on the Nan river), both in the province of P'itsanulok, as well as on the east bank of the Yom river at C'alieng (*i. e.* Sawank'alok) in front of the Monastery of the Great Relic. I had such places excavated in some instances to the depth of 3 metres, in order to fix definitely the different periods at which certain types of pottery were used, working on the principle that pottery found at a lower level were the more ancient.

Although my method of working might not have been scientific, still I was able to decide definitely that at the lowest levels no specimens of Chinese pottery either prior to or contemporary of the Sung dynasty (A. D. 960-1280) were found. Those at the lowest levels, were almost all from C'alieng. At the upper levels, however, in some places such as at Lopburi, specimens of Chinese pottery dating from the Sung period were found intermingled with others in small quantities. When coming to within 20-30 centimetres of the surface there were some specimens of Chinese pottery of the Ming period (A. D. 1368-1644). This evidence goes to prove that prior to or during the Sung dynasty the Tai people made pottery themselves, period. As regards purely Tai pottery, broken examples coming from Sukhot'ai were found mixed in large quantities with those

สมัยช้องปะปนอยู่บ้าง เช่นที่ลพบุรีเป็นต้น แต่ก็มีจำนวนน้อย ถึงตอนริมดินราว ๒๐–๓๐ เซนติเมตรจึงพบจำพวกเครื่องถ้วยเหมือนของจีนเป็นพื้นย่อมเป็นเหตุที่จะพิศูจน์ได้ว่า แต่สมัยช้องหรือก่อนนั้น ไทยก็มีเครื่องถ้วยของไทยใช้เอง ไม่มีจะใช้อยู่เพียงตอนกลาง ๆ เหมือนเท่านั้น ทั้งเครื่องถ้วยของเมืองไทยเองในระวางเตาชะเลียงกับสุโขทัยปรากฏว่า มีเศษเครื่องถ้วยทำจากเตาสุโขทัยมาปนอยู่กับเศษเตาชะเลียง แต่ส่วนตอนบนขึ้นมาเป็นจำนวนมากแล้วภายหลังทั้ง ๒ อย่างหายไป เป็นครั้งสุโขทัยครั้งชะเลียงมาแทน คือ ลายเขียนเป็นสุโขทัย ดินปั้นและวิธีเผาเป็นชะเลียง การขุดตรวจเศษแตกหักทิ้งข้างเตาชะเลียงกับปรากฏว่ามีลายเขียนทิ้งอยู่ตอนบน ๆ เปลี่ยนจากสีเดียวหรือน้ำยาใสหนามาเป็นน้ำยาบาง ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าควรจะแยกการทำเป็น ๓ คราวหรือ ๓ เตา คือเพิ่มเตาศรีสัชชนาลัยที่ยกมาจากสุโขทัยไปทำซ้ำลงที่เตาชะเลียงซึ่งเลิกแล้วเป็นอีกเตาหนึ่ง เพราะเนื้อดิน น้ำยาเคลือบ หรือความสวยงาม จะเปรียบเทียบกันไม่ได้ แม้จะเป็นช่างคนเดียวกันทำ ความสวยงามผิดกันมาก (ดูรูป ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑) ยังจะเกิดประโยชน์ในการกล่าวถึงอายุและพิจารณาชะนิดเครื่องถ้วยภายหลังด้วย นะเพาะการขุดตรวจที่จังหวัดสุโขทัยลึกที่สุด ๓ เมตรเศษ ได้พบเศษแตกภาชนะดินเผาธรรมดาในตอนล่างที่สุด ตอนบนขึ้นมาจึงเป็นเครื่องถ้วยชะเลียงแล้วถึงเครื่องถ้วยที่ทำจากเตาสุโขทัยเองในตอนบน ๆ แต่ที่สวรรคโลกรวมทั้งจังหวัด หาเครื่องถ้วยทำจากสุโขทัยไม่ได้ของดีหรือเศษแต่สักชิ้นเดียว ซึ่งเป็นข้อให้เห็นได้ว่าชะเลียงทำอยู่ก่อน สุโขทัยทำทีหลัง สุโขทัยจึงต้องใช้ของชะเลียง แต่ชะเลียงไม่ได้ใช้ของสุโขทัย เพราะว่าดินเนื้อดีและวิธีทำดีกว่าอยู่แล้ว

from C'alieng in the upper levels. These disappeared later on and a hybrid form took their place. This hybrid form still retains the Sukhot'ai design, but the clay, shape and method of baking are those of C'alieng. Excavations undertaken in the vicinity of the kilns of C'alieng brought to light examples of decorated pottery, but instead of monochromes or of thick translucent enamels a thinner enamel was used. This causes me to lay down as a premise that this pottery was produced at three periods, or at the three different factories. I have already mentioned the C'alieng and the Sukhot'ai factories. it seems to me that when work ceased at the C'alieng kilns, potters from Sukhot'ai established themselves at the C'alieng site, and these latter works are what I shall call the kilns of Satc'analai, which is the name of an old state which we now called Sawank'alok. This gives us as regards date the following sequence: first C'alieng, then Sukhot'ai followed later by Satc'analai. Although the Satc'analai kilns were worked by potters from Sukhot'ai, the finished products as regards clay, glaze or finish were superior to the products of Sukhot'ai. This division will help us to come to an understanding of the age of each of these kilns (Plates VI to XI).

Excavation carried out at Sukhot'ai to a depth of over 3 metres reveals the fact that the lower layers of pottery found were of ordinary baked clay, the middle layer contained those of C'alieng, and the upper ones were of pottery manufactured in Sukhot'ai itself. However I have not been able to find in the C'alieng factories any specimen, perfect or broken, of Sukhot'ai pottery. This would seem to prove that the C'alieng kilns existed prior to those of Sukhot'ai. The latter used utensils of C'alieng, but C'alieng did not obtain any supplies from Sukhot'ai, probably because the C'alieng article was superior both as regards clay and finish. This evidence of the existence at Sukhot'ai of baked clay pottery unglazed which is not found in C'alieng, leads me to believe that Sukhot'ai must have

ถ้าจะคิดไปถึงอายุเมืองสุโขทัยคงมีอยู่ก่อนชะเลียง จึงเก่าถึงใช้เครื่องดินเผาไม่เคลือบ เพราะไม่เคยพบว่าชะเลียงได้มีเลย

เตากาหลง

ได้พบเศษแตกและคงรูปจากเมืองทุ่งยั้ง จังหวัดอุตรดิตถ์ เมืองลพบุรี พังลึก แห่งละ ๒ ชิ้น (ดูรูป ๑๒ ถึง ๑๔) ตรวจดูแน่ใจว่าไม่ใช่ของจีน แต่ก็ไม่ใช่ทำจากเตาสวรรคโลกหรือสุโขทัย ตามทางสันนิษฐานวัตถุประกอบด้วยพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ ชาติไทยรุ่นหนึ่งมาแต่ทางเหนือ เมืองที่คิดว่าจะเก่ากว่าอยู่ในเขตต์เชียงรายบ้าง จึงเชิญนจดหมายขอเศษกระเบื้องโดยวิธีขุดไปยังเพื่อนที่เมืองนั้น ต่อมาได้รับถ้วยกับที่ใส่เกลือ ตะเกียงแตก ส่งมาให้พร้อมกับจดหมายว่าขุดพบจากการปราบพื้นสนามบิน เมื่อตรวจเห็นดินและน้ำยาชะนิดเดียวกับที่ได้พบแล้วแต่แห่งอื่น คิดคาดคะเนเป็นแน่ว่าคงมีเตาทำทางเหนือออกแห่งหนึ่ง จึงตอบขอให้ช่วยประกาศให้รางวัลแก่ผู้พบเตาเป็นเงิน ๓๐ บาท ประมาณเดือนเศษ คือ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๕ ก็ได้รับจดหมายว่า ได้พบเตาทำอยู่ในเขตต์อำเภอเวียงป่าเป้า กับได้ส่งเศษแตกข้างเตามาให้ด้วย ครั้นถึงคราวพักผ่อนเมษายน ๒๔๗๖ ได้ขึ้นไปตรวจดูที่ตั้งเตา โดยมีระยะทางดังนี้

ออกจากเชียงรายย้อนทางกลับมาโดยรถยนต์ ๒๙ กิโลเมตร ถึงทางแยกที่จะไปเชียงใหม่ ต้องใช้ภาชนะม้าและคนหาบหาม ใช้รถไม่ได้ เพราะต้องข้ามเขาสูง ๆ หลายลูกจึงจะถึงอำเภอแม่สรวย ซึ่งเป็นระยะทาง ๒๖ กิโลเมตร จากอำเภอแม่สรวยไป ๓๑ กิโลเมตรถึงอำเภอเวียงป่าเป้า ต่อไปอีก ๑๕ กิโลเมตรเศษลงทางซ้ายอีกกิโลเมตรเศษจึงจะถึงที่ตั้งเตาทำเครื่องถ้วย จะไปจากเชียงรายหรือเชียงใหม่ให้คน

been in existence prior to C'alieng.

3. – The Kalong Kilns.

I have come across a few specimens of pottery (Plates XII to XIV), some broken, some perfect in form, obtained from Tung Yang in Uttaradit, from Lopburi and from P'ong Tu'k. Examination proves to me that these specimens had not their origin either in China, Sukhot'ai or Sawank'alok. Archaeological and historical records which have been so far considered would seem to show that the Tai people came south owing to the pressure of the Chinese, but there can be little doubt that the Tai people had spread themselves over a vast area to the north of the Mêkhong prior to the Chinese pressure on them. The locality which I wish to talk about now is in the modern province of C'ieng Rai, which is the northernmost province of Siam. I wrote to a friend there to obtain specimens for me, laying stress on the importance of their being dug up. Subsequently I received a cup, a salt cellar and a broken lamp, accompanied by a letter saying that these articles had been picked up in levelling a landing ground for airplanes. When I compared the clay and the enamel with other examples in my possession I was forced to the conclusion that pottery kilns existed in the north too, and I offered a reward to any one who could point out the site of the kilns. In February 1933 I received information that kilns had been discovered at Wieng Papao. Broken pieces of pottery collected in the vicinity of these kilns were also sent to me. I took the opportunity to visit them. I started from C'ieng Rai, travelling by motor along the main road for 29 kilometres. There the road for C'ieng Rai branches off. I had now to use ponies and carriers because the country was intersected by hills. I came to Amp'ho' Mê S(r)uei at a distance of 26km. from the main road, and continued my journey to Wieng Papao at a further distance of 31 kilometres. From the latter

หาบหามหนักเดินทางราว ๔ วัน หาบหามเบาเพียง ๒ วันกถึง เพราะตั้งอยู่ในราวระยะครึ่งทาง ตำบลทมเตาทำเครื่องถ้วยเป็นหมู่บ้านที่ยกมาใหม่แต่ทุ่งม่านลำปาง เลยเอาชื่อทุ่งม่านมาใช้ ส่วนชื่อเดิมเรียกบ้านขัวหวายคือสะพานหวาย แต่จะเดินแต่ไหนไม่ได้ความ หมู่บ้านนี้ขึ้นกับตำบลหัวฝายใกล้เขตต่อกับอำเภอแจ้ห่มนครลำปาง ในระยะใกล้ๆ นี้มีเมืองเก่าหรือค่ายโบราณ ชื่อเวียงกาหลงตั้งอยู่บนฝั่งเหนือ เวียงกาหลงมีด้านกว้างไม่เกิน ๒๐๐ เมตร แต่ยาวเกือบ ๒ กิโลเมตร ใช้ขุดคูภายนอกขึ้นมาถมเป็นกำแพงหนาและสูงตรงราว ๖ เมตร กว้างราว ๕ เมตรเศษ ระวางกลางของส่วนยาวทำเป็นกำแพง ๒ ชั้น มีป้อมกา ๒ ชั้นทั้ง ๒ ด้าน ถ้าคนไม่ชำนาญจะเดินหลงหาประตูทางเข้าไม่ได้จริงๆ ซากเตาทำเครื่องถ้วยในบริเวณที่ใกล้กันมีอยู่ ๓ แห่ง คือ ๑. ริมแม่น้ำลาว ตั้งสลับซับซ้อนกันไปเป็นระยะทางกว่ากิโลเมตร ประมาณกว่า ๑๐๐ เตา ๒. ริมห้วยส้าด (แม่กก) ในเขตตำบลแจ้ห่มห่างจากแห่งที่ ๑ ไปกิโลเมตรเศษ มีซากเตาอยู่หลายเตา ๓. ตามเชิงเนินเวียงกาหลงก็มีซากเตาตั้งทำเรียงรายอีกหลายเตา มีระยะห่างจากแห่งที่ ๑ ราว ๒ กิโลเมตร แต่ทั้ง ๓ แห่งนี้รูปเตาและดินปั้นน้ำยาสีเขียนเป็นชะนิดเดียวกัน ยังมีผู้บอกข้าพเจ้าว่าที่เวียงย่อรังห่างจากที่นี้ไปราว ๗ กิโลเมตรก็มีซากเตาทำเครื่องถ้วย กับทางอำเภอแจ้ห่มเขตตำบลลำปางก็มีทรากเตาทำเป็นจำนวนมาก แต่เท่าที่ได้ตรวจเทียบเคียงชิ้นเศษแตกซึ่งส่งมาให้ปรากฏว่าเป็นชะนิดเดียวกันทุกแห่ง

รูปลักษณะของเตาตามที่ได้ขุดตรวจดูหลายแห่งนั้น ก่อด้วยอิฐในพื้นที่ราบเป็นรูปประทุน (เหมือนกะดองเต่า) (รูป ๑๕) ขนาดเล็กวัดได้กว้างราว ๒ เมตร ยาว ๓ เมตร ขนาดใหญ่กว้างแต่ ๔ ถึง ๕ เมตร ยาว

place I had to go south 15 kilometres, and then branching off to the left at a distance of a kilometre I arrived at the kilns. The general direction was SSW. from C'ieng Rai. This place is about half way between C'ieng Mai and C'ieng Rai and if one travels with light loads the journey could be made in two days, or with heavy loads in four from either of these starting points. The site of the kilns had now been occupied by settlers from Tung Man in the province of Lampang and they adopted the name of their old village for this settlement. The original name of this place was Khua Wai, meaning the "Rattan Bridge", but I could not ascertain how far back the use of this name went. This village is in the commune of Hua Fai which bounds with Amp'ho' Cê Hom in the province of Lampang. At no great distance from Hua Fai I found the site of an old town or an ancient fortified place on a hillock called Wieng Kalong. This town has a width of about 400 metres but a length of 1.5 kilometres. A moat surrounds the town. The earth from this moat, which is about 6 metres deep and 5 metres wide was used for making the rampart which is high and broad. At the centre of its length, the town is bisected by two walls runing parallel one to the other. Near this old town are found the remains of kilns at three places : first, on the banks of the Mênam Lao (a tributary of the Mêkhong), scattered haphazard, are no less than 100 kilns within an area of a square kilometre; secondly, on the banks of the Huei Sat (a local stream), in Amp'ho' Cê Hom, at a distance of over one kilometre from the above place there are found remains of several kilns; and thirdly, at the foot of the hillock of Kalong at a distance of about 2 kilometres from the first mentioned-place more kilns are found built in line. In all these three sites, the shape of the kilns, the clay employed, the enamel and the decoration are in all respects similar. I was told that at a ruined town called Wieng Ho at a distance of about 8 kilometres from there, as well as in Amp'ho'

แต่ ๖ ถึง ๗ เมตร ใส่ไฟทางด้านหน้าทางเดียว ลึกเข้าไปราว ๑ ใน ๔ ของตัวเตา โดยก่อเป็นพนักกันด้านในไว้เตี้ย ๆ ทั้ง ๓ ด้าน มีท่อผ่านตามผนังส่วนโค้งของเตา สำหรับเป็นทางให้ควันออกหรือดูเครื่องถ้วยที่กำลังเผา เตาละหลาย ๆ ท่อ เป็นทำนองเดียวกับเตาที่ใช้เผาในจังหวัดสุโขทัย (รูป ๑๖) ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ใช้เผาแต่ชะนิดครึ่งไฟแก่หรือไฟอ่อน ส่วนเตาชะเลียงที่สวรรคโลกแม้จะเป็นรูปปะทุนเช่นเดียวกันก็ดี แต่ทำปล่องไฟใหญ่ไว้ตอนท้ายเตาให้ไฟผ่านไปโดยไม่มีท่อหรือช่องควันที่จะออกทางอื่น จึงใช้เผาได้แต่ชะนิดไฟแรงหรือไฟแก่ (รูป ๑๗) ข้าพเจ้าได้เคยเห็นเตาเผาเครื่องถ้วยชะนิดของจีน ต้องก่อพนักทำให้เป็นที่ลาดเท มีปล่องไฟอยู่ตอนบนใส่ไฟปากเตาในตอนต่ำ มีส่วนยาวของเตามากกว่าส่วนกว้างกว่า ๑๐ เท่า ทั้งวัตถุที่จะเผาต้องบรรจุในหีบดิน ซึ่งไม่เคยพบซากเตาหรือวิธีเผาเช่นนี้ของไทยเลย บรรดาซากเตาที่ไปพบนั้น ไม่ได้พบที่บริสุทธิ์หรือซากตอนบนของเตา เพราะมีดินทับถมอยู่หนากว่า ๑ เมตร จนต้นไม้ขึ้นโตหลาย ๆ กำมือ ต้องอาศัยการขุดตรวจดูฐานและแนวผนังของความโค้งเป็นรูปประกอบความสันนิษฐาน

ภาพลงก่อนเชียงแสน

ผู้ที่เป็นนักสะสมหรือค้นคว้าหาความจริง จำเป็นจะต้องทราบประวัติหรืออายุสมัยแห่งของนั้นด้วย มิฉะนั้นก็เท่ากับไม่รู้จักคุณค่าในสิ่งที่ได้สะสมหรือค้นหามานั้น เรื่องเครื่องสังคะโลกของไทย ได้มีผู้วิจารณ์กันไว้แต่อายุเพียง ๒๔๐ ปี ครั้งพ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปเมืองจีน โดยเหตุที่ได้เห็นและชอบใช้ของจีนมานาน ประกอบกับได้พบซากเตาทำครั้งเก่าแต่ในจังหวัดสวรรคโลกและสุโขทัย (ซึ่งไม่ต่างอะไรกับเมื่อ

Cê Hom remains of kilns also exist. The examples of pottery given to me from these two places are the same as those from the Kalong kilns. The kilns which I carefully examined are constructed in the following manner: the base or foundation is built with brick on level ground; the domes are somewhat in the shape of a turtle's back; the smaller ones are 2 by 3m., and the larger ones 4-5m. by 6-7m. The furnace which has its aperture in the front of the kiln occupies about one quarter of the depth of the kiln and is screened off by the erection of a low wall. Each kiln has several chimneys or passages in order to allow the smoke to escape. These passages are also used for looking into the kilns to watch the progress of the baking and are similar in construction to those of Sukhot'ai (Plates XV and XVI). I am led to believe that the heat was never used at its full strength, such being regulated for half or less. At Sawank'alok however although the kilns are of the same dome shape the chimney or smoke passage was placed at the bottom of the kiln. By this means the full heat of the furnace was retained (Plate XVII). There were no peeping holes or passages. Now with Chinese kilns the bottom is not level. It slopes. Its length is generally ten times greater than its width. The furnace is situated on the base of the kiln, the chimneys being on the top. All articles to be baked are placed in a clay box or receptacle, and I wish to emphasize that I have never seen Tai kilns constructed on this plan or Siamese pottery baked in this manner. None of the kilns I examined at Kalong were intact, the domes having disappeared. These kilns were buried under an earth deposit of about one metre in depth, and big trees had struck their roots in the foundation. I had to excavate to uncover the kilns.

4.—Kalong older than C'ieng Sen.

Collectors and investigators should endeavour to ascertain the

สัก ๒๕ ปีมาน หญิงไทยทั้งหมดตัดผมสั้น เมื่อเห็นใครไว้ผมยาวก็ว่าเหมือนแหม่ม ญี่ปุ่น ลาว ญวน หรืออาจสมโดยสมไปว่าชาติของตัวเองก็ไว้ผมยาวเช่นนั้นมาแต่เดิม ดังมีวัตถุพยานที่จะแสดงได้ง่าย ๆ เช่น ตุ๊กตาหรือเทวรูปซึ่งทำไว้แต่โบราณเป็นต้น) และบัดนี้ได้พบซากเตาทำเครื่องถ้วยแต่ครั้งโบราณทางภาคเหนือ และอาณาเขตติดต่อใกล้เคียงขนอก จะว่าใครเป็นผู้ไปพาช่างจีนมาทำ หรือช่างจีนอพยพหลบหนีจากการจลาจลลงมาทำเอง ก็ไม่ทราบว่าจะไปอ้างเอาแก่ใครที่ไหนหรือเมื่อใด จึงต้องอาศัยการค้นหาพงศาวดารหรือตำนานจดหมายเหตุเป็นเครื่องประกอบอยู่แทน ถึงดังนี้ก็ดีสมัยก่อนแต่ราชวงศ์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ขึ้นไป จะหาอะไรเป็นหลักฐานแน่นอนได้ยาก เพราะไม่มีหลักศิลาจารึกเหมือนอย่างสมัยนั้น คงได้อาศัยแต่ตำนานหรือนิยายที่เล่าสืบต่อกันมา ซึ่งจำเป็นจะต้องเลือกเชือดเฉือกตัด ในส่วนที่ขัดหรือไม่ตรงกับจดหมายเหตุหรือพงศาวดารของประเทศที่ข้างเคียง ฉะนั้นข้อความที่ข้าพเจ้าบรรยายนี้จึงอาจไม่ตรงกับพงศาวดารในบางฉะบับและบางเรื่องก็ได้ และจะเป็นถ้อยคำที่ควรเชื่อว่าเป็นจริงหรือไม่ก็แล้วแต่ท่านผู้ฟังจะวิจารณ์เหตุผลประกอบด้วยหลักฐานต่อไป

ในหลักไทย (ของนายส่ง่า กาญจนาคพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๒ หน้า ๖) กล่าวว่า สัญชาติไทยแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ ได้ตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่แถบแม่น้ำยังซีเกียง และแม่น้ำฮวงโห ซึ่งเป็นประเทศจีนฉะบับนี้ โดยมีนครปาและลุงปกครองเป็นอิสระ แต่ต่อมาถูกชาติจีนเบียดแซกและขับไล่จนต้องถอยร่นลงมา ๆ ถึงเขตสุวรรณภูมิ ซึ่งเรียกว่าประเทศสยาม จึงเป็นข้อสำคัญที่จะต้องค้นหาหลักฐานว่า ชาติไทยได้ยกลงมาอยู่แต่เมื่อใดแน่ ถ้าจะตรวจตามแผนที่ก็คงปรากฏว่า เมืองเชียงแสนเป็นเมืองที่

age of the different specimens which come into their possession, otherwise they cannot know their value. It is generally accepted that Tai ware of Sawank'alok is not older than 640 years, which synchronises with the alleged visit of Rama K'amhêng to China. This theory gained credence because people have been in the habit of using pottery of Chinese manufacture and because the remains of ancient kilns have been discovered only in Sukhot'ai and Sawank'alok. I have now found the remains of kilns of great age situated in the north. On what authority then can it be said that some one brought potters from China and established them at Kalong and its neighbourhood, or that Chinese potters fleeing from disturbances in China settled in this area? It is necessary to depend on the evidence of historical chronicles and memoirs in order to gauge the period. Even then it is difficult to find reliable data prior to the dynasty of Khun Cri Indraditya, the liberator of Sukhot'ai, because stone inscriptions prior to that date have not been found. All one can fall back on is a few chronicles and stories which have been handed down from ancient times. This necessitates the selection of those portions which are in agreement with the main features of the histories of neighbouring countries. What I am about to say therefore may not agree entirely with the statements recorded in certain histories and articles and I leave it to you to exercise your judgment to arrive at the truth.

5.—The Age of C'ieng Sen (about 7th century A. D.).

It is stated in the *Lak T'ai*, (by Nai Sa-nga Kanchanak-Phan B. E. 2472), that the Tai people originally had their habitat in the valley of the Yang Tse and the Hoang Ho which are now under the Chinese dominion. Nak'ôn Pa and Nak'ôn Lung would seem to have been two independent Tai states in this territory. As time

อยู่ทางเหนือที่สุดนั้นได้สร้างแต่เมื่อใด แต่พงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ก็ยังมิได้กล่าวไม่เป็นที่แน่ลงได้ เช่น หนังสือเรียนประวัติศาสตร์ (ฉบับโรงเรียนสวนกุหลาบ ภาคสุโขทัยและอยุธยา พ.ศ. ๒๔๗๕ หน้า ๖๗) ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๑๑๑ พระเจ้าสิงหนวัติสร้างเมืองโยนกนาคนคร ต่อแต่นั้นอีก ๓ ปีก็กองทัพลงมาปราบปรามพวกขอม คือ เมืองอุมงค์เสลานคร และเมืองอื่น ๆ ของขอมตอนเหนือได้แล้วปกครองสืบต่อกันมา หลักไทยหน้า ๗๕ ว่า โอรสขุนบรมสร้างนครโยนกเชียงแสนขึ้นเป็นราชธานีเมื่อราว พ.ศ. ๑๒๙๙ พงศาวดารโยนกหน้า ๔๐ ว่า สร้างเมืองนาคพันธ์ราว พ.ศ. ๒๓๙ อนุมานโดยว่าเอาปีรัชกาลในจำนวนกษัตริย์ปกครองมาบวกลบด้วยศักราช เมื่อจำนวนปีต่างกันดังนี้ จึงเข้าใจความได้แต่เพียงว่า สร้างไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หรือคฤตศตวรรษที่ ๗ เท่านั้น เหตุที่ต้องค้นหาอายุแห่งการสร้างเมืองเชียงแสนนี้ เกี่ยวแก่เรื่องเครื่องถ้วยเตาเวียงกาหลงริมแม่น้ำลาว เพราะที่เชียงแสนหลวง เชียงของหรือที่เมืองเชียงแสนซึ่งตั้งกิ่งอำเภออยู่เวลานี้ ใช้เครื่องถ้วยจากเตานี้แทบทั้งสิ้น (รูป ๑๘-๑๙) โดยไม่พบเศษของจีนปะปนอยู่ก่อนสมัยราชวงศ์เหม็งเลย ข้าพเจ้าได้ไปตรวจดูตามริมฝั่งแม่น้ำโขงหน้ากิ่งอำเภอซึ่งเป็นที่เมืองพังลงน้ำ เห็นเศษกระเบื้องเครื่องถ้วยทับถมกันอยู่ บางแห่งลึกกว่า ๒ เมตร ฉะนั้นถ้าจะเทียบอายุเมืองเชียงแสนกับเมืองเก่าร้างที่มีเตาทำเครื่องถ้วยว่าแห่งใดจะก่อนหลังกว่ากันแล้ว ก็น่าจะเห็นว่าเมืองร้างที่มีเตาทำเครื่องถ้วยจะได้ตั้งมาเก่าเดิมกว่า เพราะเหตุกำแพงเมืองก็เป็นแต่เพียงใช้ดิน ทั้งมีเมืองที่ใกล้เคียงโดยไม่ปรากฏชื่อในตำนานหรือพงศาวดาร เช่นเวียงฮ่อ ดงเวียง เมืองวัง แจ้ห่ม ว่าเป็นเมืองครั้งใด คงมีแต่กล่าวถึงอาณาเขตต์เมืองพะเยา ในพงศาวดาร

passed the Chinese pressed on them and the inhabitants migrated gradually south, coming eventually to a halt in what is now known as Siam. The important point is to ascertain when the Tai people came into this territory. An examination of a map will show that the city of C'ieng Sên is situated at the most northerly point. It is a question of when that city was built. Little reliance can be placed on the accuracy of the dates given in chronicles referring to this place. For example in the school History (ประวัติศาสตร ภาค สุโขทัยและอยุธยา ฉะบับโรงเรียนสวนกุหลาบ พ.ศ. ๒๔๗๕, p. 68), it is stated that in B. E. 1111 (568 A. D.). King Sinhanavati built the city of Yonok Nak'anakôn. Three years later he waged war against the Khmers, drove them out of the city of Umongk'asela Nak'ôn and from other Khmer cities in the north, and established his authority in their place. In the *Lak T'ai*, p. 75, it is stated that a son of Khun Bôrom built Nak'ôn Yonok C'ieng Sên as his capital about B. E. 1299 (756 A. D.). I have made calculations based on the number of years which it is alleged that each sovereign reigned and taking into account the discrepancies in the dates as mentioned above, I have come to the conclusion that this city was built not earlier than the 7th Century of the Christian era. The reason of fixing with some accuracy this date is because it is connected with the use of pottery manufactured in the kilns of Kalong near the Mênam Loa. In old C'ieng Sên, as well as at the site of a later C'ieng Sên situated at the present-day headquarters of Amp'ho' C'ieng Sên, and at C'ieng Khong, pottery from the Kalong factory was used almost exclusively (Plate XVIII-XIX). I have not come across specimens of Chinese pottery prior to the Ming dynasty (1368 A. D.) there at all. I have moreover examined the banks of

โยนกหน้า ๑๒๔ ประกอบกับหน้า ๔๓๕ เมื่อจุลศักราชได้ ๑ คือ พ.ศ. ๑๒๘๑ (ค.ศ. ๖๓๘) ว่าเป็นแต่พันนาอันเป็นทำนองเดียวกับตำบลปัจจันนี้ ซึ่งไม่น่าจะมีกำแพงเมืองหรือโบราณวัตถุถึงปานนั้น ประกอบกับเหตุที่ได้พบเครื่องถ้วยที่ทำจากเตานั้นในเมืองเก่าโบราณ เช่นที่พระประโทน นครปฐม พระปรางค์วัดมหาธาตุ ลพบุรี และเมืองพงตึก หรือแห่งอื่นๆ จึงยากที่จะสันนิษฐานลงไปได้ว่า เมื่อใด คงได้ความเป็นแน่จากพวกเงี้ยว คือ ไทยใหญ่ชั้นผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเชิญมาประชุมพิเคราะห์ลวดลายและอักขระ เขาทั้งหลายเห็นเป็นอย่างเดียวกันว่า เป็นลวดลายและอักขระของไทยคือ แม้ตัวอักขระจะอ่านออกก็จริง แต่ไม่ใช่ตัวชะนิดของเงี้ยวใช้ (รูป ๒๐) จึงเป็นอันยุติไว้ส่วนหนึ่ง

ที่ตั้งเมืองชะเลียง

ส่วนเมืองชะเลียงยังมีผู้สงสัยว่าจะตั้งอยู่ที่ใดนั้น สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรง ฯ ได้ทรงพระวิจารณ์ไว้ในพระราชนิพนธ์รัชชกาลที่ ๒ เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงตอนที่ ๑๔ ว่า ที่ตั้งเมืองชะเลียงก็คือ บริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองสวรรคโลก ข้าพเจ้าคิดว่าจะไม่มีผู้ใดกล้าวคัดค้าน เพราะมีหลักศิลาจารึกเป็นหลักฐาน คือ หลัก ๑ ด้าน ๓ บรรทัด ๒๒-๒๓ (ดูประชุมศิลาจารึก ภาค ๑) มีว่า "จารึกอันนี้ ณ์ มีในเมืองชลยงสถาบกไว้(ด้วย)พระศรีรัตนธาตุ" ซึ่งเป็นทางแสดงให้เห็นว่ามีชื่อคนละชื่อกับศรีสัชชนาลัยที่ตั้งอยู่ริมแก่งหลวง แต่ชื่อเมืองชะเลียงกับเมืองศรีสัชชนาลัยเรียกปนกันอยู่ ๒ ชื่อตลอดมาถึงสมัยอยุธยา ถ้าไม่ตั้งอยู่ด้วยกันแล้วจะเรียกชื่อรวมกันเช่นนั้นไม่ได้ ประกอบกับหลัก ๑๐ (พ.ศ. ๑๙๔๗) แต่บรรทัดที่ ๑๓ ถึง ๑๙ ว่า เจ้าพันต่างพระองค์

the Mèkhong at old C'ieng Sèn and noticed broken pieces of pottery at a depth of more than 2 metres. Which then is the older, C'ieng Sên or that walled place called Kalong to the south, in the vicinity of which I collected many specimens of pottery? I assume that the latter was of an older origin, because its ramparts are of earth work, and also because of its vicinity to other old places, such as Wieng Ho, Dong Wieng, Muang Wang, and Cê Hom, to which no date has been assigned in History. References are found in the *P'ongsawadan Yonok*, pp. 124 and 435, which name the territories comprised within the old Kingdom of P'ayao. It is stated there that, in the first year of the Little Era which synchronises with 638 A. D., these four places were merely *p'anna*, a term of territorial division which may be compared in modern parlance to a *tambon*. My threory about the age of Kalong and other old walled places in this vicinity would seem to find some support in the fact that specimens of pottery from these places have been found in the stupa of Nak'ôn Pathom, in the stupa of the Great Relic in Lopburi, and at P'ong Tu'k, which places no one will deny are older than C'ieng Sên. Many Shans (related to the Tai stock) of an older generation whom I have met and discussed the problem with gave an unanimous opinion that the design and writing on this pottery were Tai Lu' which they could read although it was different to their own writing (Plate XX). The home of these Lu' is north of C'ieng Sên centred around C'ieng Rung.

6.—Site of C'alieng.

As to where the site of the ancient city of C'alieng really is, Prince Damrong in his commentary on the "Travels in the P'rah Ruang country," written by His late Majesty King Rama VI., came to the conclusion that C'alieng was situated in the neighbourhood of the monastery of the Great Relic in old Sawank'alok. I do not

ไปสร้างพหารอันหนึ่งแปดห้องและอื่น ๆ ที่เมืองชะเลียง ซึ่งบัดนี้ยังปรากฏอยู่ คือ มีวัดแปลงจากเทวสถานตั้งอยู่ห่างพระศรีรัตนมหาธาตุนี้ราว ๕๐๐ เมตรชื่อว่าวัดเจ้าจันทร์ โดยเพี้ยนมาจากเจ้าพันเช่น เตาทุเรียง หรือเตาทุเรียนก็เพี้ยนมาจากคำชะเลียงนั่นเอง ส่วนเหตุที่จะย้ายจากเมืองเดิมไปสร้างใหม่ห่างกันราว ๒ กิโลเมตรนั้น แม้จนบัดนี้ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่า เพราะเมืองเก่าพังลงน้ำจนพระศรีรัตนมหาธาตุที่ยังเหลืออยู่ก็ต้องทำรอไว้กันพัง และถ้าจะพิเคราะห์เทียบเคียงในส่วนวัตถุโบราณระหว่างศรีวิชัยกับชะเลียงเดิม เช่นวัดช้างล้อมหรือวัดอื่น ๆ ในกำแพงเมือง ซึ่งปรากฏว่าครั้งพ่อขุนรามคำแหงสร้างกับวัดนอกเมือง เช่นวัดป่าสานตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับเตาชะเลียงหรือวัดอื่น ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าฝากวัดครั้งชะเลียงและศรีวิชัยผิดห่างกันมาก เพราะวัดเก่าครั้งชะเลียงอย่างดีก็เหลือเพียงกำแพงด้านหนึ่งหรือมุมนั้นก็เห็นแต่รากหรือกลายเป็นมูนดิน ส่วนวัดที่สร้างตอนหลังครั้งศรีวิชัยจะเห็นมีส่วนดีเหลืออยู่มาก ไม่ปรากฏการพังถึงเช่นนั้นเว้นแต่พระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งจะตรวจเห็นฐานซ้อนทับถมกันลงไปจนไม่ทราบรูปเดิม จึงยังคงรูปดีอยู่เหมือนกับที่สร้างรุ่นหลัง และถ้าได้พิจารณาถึงเศษชิ้นเครื่องถ้วยหรือพระพุทธรูปด้วยแล้วก็จะยิ่งเห็นความแตกต่างเวลากันชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะการทำเครื่องถ้วยที่เตาชะเลียงค่อย ๆ ดีขึ้นเป็นลำดับนับแต่ใช้ดินธรรมดา แล้วดินประสมต่อ ๆ มาจนถึงใช้ดินขาวละอาดอย่างที่ไทยเรียกกระเบื้อง แต่ต่องกับแล่งไม่ทะลุอย่างที่เรียกว่าปอซเลน (รูป ๒๑ ถึง ๒๕) เมืองนี้คงย้ายจากที่เดิมไปตั้งใหม่ และเปลี่ยนชื่อใหม่ก่อนตั้งราชวงศ์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เพราะหลักศิลาทุกหลักอ้างชื่อศรีวิชัยซึ่งเป็นชื่อใหม่ทั้งนั้น เมื่อทราบที่ตั้งเมืองชะเลียงแล้วก็จำเป็นต้องค้นหาถึงเวลาที่สร้างเมืองต่อไป

think any one would care to argue against this, for Prince Damrong's statement is supported by the evidence of stone inscriptions. On the Rama K'amhêng inscription (No. I in Coedès' *Recueil des inscriptions du Siam*, Première partie) it is declared that "a stone inscription has been erected with the stupa of the Great Relic at C'alieng". This causes me to believe that although the two names of C'alieng and C(r)i Satc'analai are distinct one from the other, the latter being situated little further north near the Great Rapids (Kêng Luang), still the two names have been applied indiscriminately to the same place in later days. Unless, therefore, these two cities were close together, how could the two names have been mixed up? Furthermore another inscription (No. 10 in the *Recueil*) relates that Prince Phan, acting for the king, erected a Vihāra, with a frontage of nine pillars and other things in C'alieng, which by the way are still in existence. The Vihāra of "Prince Phan" is probably that Buddhist *bot* converted from a Hindu temple standing at a distance of about 400 metres from the stupa of the Great Relic above-mentioned. This Vihāra is now known as "the *wat* of Prince Chan", which I believe is a corruption from "Phan". I am also inclined to think, by way of a parallel, that the word ทุเลียง (t'ulieng) or ทุเรียน (t'urien), applied to certain of the kilns, probably had its origin in the word ชะเลียง (C'alieng). The building of the new city (Satc'analai) two kilometres to the north was probably rendered necessary by the falling in of the banks of the river and with them of certain portions of the old city, as is evidenced by the state of the stupa of the Great Relic which has only been saved from falling into the river by artificial means. If one compares the archaeological remains of the two cities, such as Wat C'ang Lôm and others within the city walls, erected in the time of Rama K'amhêng, with such wats as Wat Palan situated outside the walls near the kilns, great differences in their state of preservation are discernible. Those buildings on the presumed

อายุเมืองชะเลียง

การสร้างเมืองชะเลียงเวลานั้น จะหาหลักฐานให้แจ้งชัดยังไม่ได้ จึงต้องถือเอาพงศาวดารโยนกประกอบกับวัตถุพยานและเหตุผลไปพลางก่อน จนกว่าจะมีข้อพิสูจน์เป็นอย่างอื่น พงศาวดารโยนกหน้า ๖๒–๖๕–๖๖ ความว่า ได้สร้างเมืองศรีสัชชนาลัยปกครองอยู่ ๓ ชั่ว แล้วถึงพระเจ้าอภัยคามณีราชโอรสชื่อพระร่วง ๆ ครองศรีสัชชนาลัยอยู่ แล้วลงน้ำหายไปที่แก่งหลวงใน พ.ศ. ๑๒๐๐ เมื่ออายุเมืองได้ ๑๕๗ ปี (กษัตริย์ ๕ รัชชกาล) ถ้าเอาอายุเมืองหักลบ พ.ศ. ๑๒๐๐ จะเหลือ ๑๐๔๓ ปี ตกเป็นปีสร้างเมืองประกอบกับข้อความตอนท้ายว่า ในปีนั้นพระยากาพวัณณดิศเจ้าเมืองละไว้ ให้พระยาปาลราชขึ้นไปครองเมืองสุโขทัย ซึ่งน่าจะสันนิษฐานไปในทางคิดป้องกันอาณาเขตต์ ระวางที่มชาติไทยลงมาตั้งเมืองประชิด ในปีที่อ้างว่าสร้างเมืองตรงกันกับหนังสือสอบสวนภาษาต่างๆ แห่งอินเดียของ เซอร์ ย. เอ. เครียสัน เล่ม ๒ หน้า ๕๙ ว่าในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ชาติไทยได้อพยพลงมาจากทางเหนือเป็นครั้งใหญ่ และในจดหมายเหตุของจีนว่า ในกลางยุคน่ำบั๊ก หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ อาณาจักรไทยอ้ายลาวได้ตั้งนครเป็นอิสระ ๖ นคร เรียกชื่อตามลำเนียงจีน คือ ๑. ม่งซุ้ย ๒. เอียแซ่ ๓. ลาคง ๔. เท่งเชียง ๕. ชีต่าง ๖. ม่งเส่ แต่ม่งเส่เป็นนครใหญ่ (หลักไทย หน้า ๖๐) คำว่า ม่งเส่ นี้ได้สันนิษฐานกันเป็นที่แน่แล้ว คือ เมืองหนองแส เมื่อเป็นเมืองใหญ่จนจีนเรียกต่อมาว่า ตาลฟู ซึ่งคลาดเคลื่อนกับตำนานไทยเมืองโมเพียง ๖๗ ปี (๑๑๓๓–๑๐๔๓=๖๗) แต่ตรงกับจดหมายเหตุและการสอบสวนที่อ้างมาแล้วคือพุทธศตวรรษที่ ๑๓ (โยนก หน้า ๓๕)

site of C'alieng have crumbled away, a wall being left here or there or even only the foundations which in some cases have become mounds of earth; whereas the later building in the city of Satc'-analai are in a comparatively well preserved state. An exception should be made of the stupa of the Great Relic which has been so frequently repaired and built over that it is difficult to ascertain its original form. Moreover broken pieces of pottery and images of the Buddha found in these two places show strongly marked differences, in fact so strong as to prove all the more that the two cities are of a different age. The pottery produced at the C'alieng kilns improved in quality as time passed, because the potters who originally used ordinary clay developed in time a clay mixture and finally used a fine pure white clay making pottery of some opacity closely akin to porcelainous stoneware (Pl. XXI–XXV). To sum up then, a city was built on a new site and was known as C(r)i Satc'analai. Having located the site of C'alienk let us now ascertain the date of its construction.

7.—Date of C'alieng.

In the absence of reliable data as to the age of the Kingdom of C(r)i Satc'analai, I shall, until conclusive proofs to the contrary be forthcoming, base my calculation upon the data given by the *P'ongsawadan Yonok* in conjunction with the evidence of ceramics. This authority states (pp. 62; 65-66) that after this kingdom had been founded and ruled over by three generations of sovereigns, King Abhaygamini had a son called P'rah Ruang, who while on the throne disappeared in the rapids of Kêng Luang just outside the town in B. E. 1200. The Kingdom had at this time been in existence for 157 years. By a simple means of calculation it would seem that the city was founded in the year 1043. This date is further supported by a fact in the *P'ongsawadan Yonok* towards the

ว่า พ.ศ. ๑๑๑๑ ขุนลูได้เป็นใหญ่ในเมืองแส หลวงแล้วให้ราชบุตรทั้ง ๗ ไปครองเมืองต่าง ๆ และตีกรุงตะโก้งได้ ตำนานแสนหวีว่า พุทธกาลได้ ๑๒๗๕ ขุนทุ่งคำมีบุตรชายชื่อ ขุนลู ขุนไล ขุนลูได้ครองราชสมบัติแทนบิดาแล้วให้บุตรไปครองเมืองต่าง ๆ ตำนานเมืองล้านช้าง (หลวงพระบาง) ว่าราชบุตรขุนบรมเจ้าเมืองแถงชื่อไชยพงศ์ หรือ ไสผงเป็นผู้มาสร้าง แต่ไม่กล่าวว่าศักราชเมื่อใด พงศาวดารพะม่า (โยนกหน้า ๓๘) ว่าได้เสียเมืองตะโก้งแก่ขุนลูเมื่อ พ.ศ. ๑๑๑๑ แผ่นดินสะโตะธรรมราชา หรือมหาราชเมงวงศ์ทศราช ศักราชนี้ตรงกับตำนานเมืองโมและสิงหนวัติเรื่องสร้างเมืองโยนกนาคนครหรือเชียงแสน จึงควรเชื่อยิ่งกว่าศักราชในตำนานแสนหวี ประกอบด้วยเหตุการณ์ครั้งกระนั้น คือแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ต่อมาแล้ว เขมรกำลังจะมีอำนาจและแผ่อาณาเขตเข้ามาเป็นลำดับ ไทยคงจะลงมาสร้างประชิดหรือกีดขวางไม่ได้แม้แต่เมืองโคตรบูรณ์หรือนครพนมเขมรก็ยังรุกรบได้เป็นเขตแดน ฉะนั้นการจะสร้างเมืองได้ก็ต้องเป็นก่อนเวลาเขมรมีอำนาจ ศักราชสร้างเมืองชะเลียงตรงกับจดหมายเหตุจีนและก่อนเขมรมีอำนาจจึงใกล้กับความจริง ประกอบกับตำนานสร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๐ ว่า ได้ใช้แผนผังก่อกำแพงเมืองตามอย่าง (โยนกหน้า ๕๗) และพงศาวดารกล่าวถึงเรื่องพระเจ้าพรหมขับไล่พวกขอมอุมงค์เชลางค์นครลงมา เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ต้องยับยั้งอยู่ เพราะไม่สามารถจะตีหักเอาได้ จึงควรนับว่าเป็นนครที่ปกครองโดยอิสสระแข็งแรงนครหนึ่ง ฟูร์เนโรได้เขียนไว้ในเรื่อง Le Siam Ancien หน้า ๕๒ ประกอบแผนที่ฉะบับที่ ๒๐ ได้กำหนดเขตต์ไทยลงมาจดกับสุโขทัยตรงกัน และว่าราชธานีชื่อ ศรีสุธรรมนคร คือ หลวงพระบางนั้น (ที่จริงสุธรรมวดีเป็นชื่อเมืองสะเทิมของพะม่า แต่

end of the book that in this year P'aya Kalavanadis, King of Lavo, sent P'raya P'alarat up to govern Sukhot'ai. This act on the part of the King of Lavo may have been one of policy in order to guard the outer marches of the Kingdom owing to the southward movement of the Tai people who were at this time close to the northern frontier of his state. The name P'rah Ruang was a panegyric, indicating the final character of his word of command. It was also dynastic, somewhat akin to the use of the name Rama by some Kings of Ayudhya and of the present dynasty. The date given for the foundation of the Kingdom (of C'alieng) conforms to the findings of Sir George Grierson who says (*Linguistic Survey of India*, part II, p. 59) that the Tai migrated south in the 6th. century A. D. This is identical with the middle of the era of Nam Pak, when, according to Chinese historians, the Tai realm or confederacy of Ai Lao comprised six independent states, called by the Chinese, Mongsui, Iase, Langkong, T'engsiang, Silang and Mongse. Mongse was the leading capital (*Lak Tai*, p. 60); and was undoubtedly the city known as Nong Sê or Talifu. This agrees with the Tai chronicles of Mu'ang Mo (*Pongs. Yonok*, p. 35) which says that in B. E. 1111, Khun Lu reigned in Mu'ang Sê Luang and sent his sons out to found states, and it was during this time that Tagaung (in northern Burma on the Shweli river) was conquered by the Tai. The Hsenwi chronicle places on record that in B. E. 1274 Khun Tungkham had two sons, Khun Lu and Khun Lai. Khun Lu succeeded his father and sent his sons to rule over six states. In the Lan C'ang chronicle we find that the son of Khun Bôrom, the King of Thêng, named C'aiyap'ong or Saip'ong, sent a son to found the city of Nong Sê but no date is given. The History of Burma (*P'ongs. Yonok*, p. 38) mentions that the Kingdom of Tagaung was conquered by Khun Lu in B. E. 1111, during the reign of Thado Thammaraja, a Meng (*i. e.* Mon) king of the Tasaraj dynasty. As the year B. E.

จุดที่ตั้งเมืองตรงกับหลวงพระบาง) ได้มีอยู่แล้วแต่ครั้งศักราช ๖๓๑ หรือพุทธศักราช ๑๓๗๕ แต่เรียกว่า โยนะนะ ประเทศอันเป็นส่วนต่างหากจากสยาม แต่ความจริงตามเรื่องพงศาวดารเมืองหลวงพระบางเป็นจำพวกไทยเดิมปกครองโดยอิสระไม่ได้ขึ้นกับญวน แม้ในตำนานสร้างเมืองหลวงพระบางเองก็ว่า ชนบรมให้โอรสลงมาสร้างอย่างเดียวกับเมืองไทยอื่น ๆ ฉะนั้นการที่จะแยกการปกครองจากกันอย่างน้อยก็ถึง ๒ ชั่ว คือชั่วแรกพระราชบิดาคงเป็นใหญ่อยู่ ชั่วที่ ๒ ระหว่างพี่น้อง ชั่วที่ ๓ จึงถึงลูกหลานหรืออาหลานหรือลูกพี่ลูกน้อง เพียงระยะ ๒ ชั่วที่ปกครองโดยสามัคคีธรรมก็เป็นเวลามิใช่น้อย หรือยิ่งหลายชั่วก็ยิ่งมากจนศักราชอาจลงตัวเป็นเวลาเดียวกันได้ดีทีกับตำนานและจดหมายเหตุประเทศข้างเคียง ไม่เหมือนศักราชแสนหวีซึ่งเป็นเวลาภายหลังจนเทียบเคียงกับใครไม่ได้ แล้วยังขัดกับกาลที่ควรอีกด้วย

ลำดับความในประวัติเครื่องถ้วยไทย

เมื่อได้กล่าวถึงการสร้างเมืองชะเลียงแล้ว ก็จำต้องหาเหตุผลในเรื่องเครื่องถ้วยที่ทำเปลี่ยนแปลกจนถึงเลิกทำต่อไปอีก ตามตำนานเมืองเชียงใหม่ (โยนกหน้า ๒๑๒) มีว่า เมื่อพระเจ้าแสนเมืองมาครองนครพิงค์เชียงใหม่ สวรรคตแล้วเจ้าสามฝั่งแกนได้ครองราชสมบัติแทน ท้าวยี่กุมกามผู้ซึ่งเป็นพระเชษฐาซึ่งครองเมืองเชียงรายอยู่ ได้ยกพลมาเพื่อชิงราชสมบัติ แต่สู้ไม่ได้แตกหนีลงมาหาพระเจ้าไสยฎาไทย ๆ ยกทัพหลวงขึ้นไปเชียงใหม่แต่ไม่ได้เข้าตี เป็นแต่เลี้ยงบุญให้ชาย ๒ คนต่อสู้กัน และท้าวยี่กุมกามเป็นฝ่ายแพ้ พระเจ้าไสยฎาไทยจึงเสด็จไปดูภูมิฐานเมืองเชียงราย ทรงเห็นว่าท้าวยี่กุมกามจะปกครองอยู่ก็ไม่

1111, synchronises with the dates given in the Mo and C'ieng Sên chronciles as to the date of the foundation of Yonok Nak'anak'ôn or C'ieng Sên, so it is probably more accurate than the date given in the Hsenwi chronicle. During this period, commencing about the 8th. century, the Khmers were beginning to become a power and were extending the frontiers of their state, and had already brought under their subjection the kingdom of K'otrabun or Nak'ôn P'anom. The political condition of the time would seem to render it impossible for the Tai settlers to establish themselves and found cities, and therefore it may be assumed that the Tai had established themselves prior to the ascendancy of the Khmers. Thus, to sum up, the date of the foundation of C'alieng agrees with the Chinese records and was certainly before the Khmers becoming a power. Further support for this view lies in this fact that Haripunjaya (Lamp'un), which was founded in B. E. 1200, had walls constructed on a plan similar to that used by the architects of C'alieng *(P'ongs. Yonok,* p. 57). Fournereau, in *Le Siam Ancien* (p. 52, on map XX), marks the frontiers of the Tai state as contiguous to Sukhot'ai then under Khmer authority. The people of the country were early Tai settlers. The title of Khun Bôrom might have been given to Khun Lu in an honorific sense owing to his having extended Tai power throughout a great region and was probably given for the same reason as His late Majesty King Chulalongkorn who is known among us Siamese as P'rah P'utt'ac'ao Luang.

8.—Development of Tai Ceramics.

Having established the date of the foundation of C'alieng we shall now try to trace the changes which took place in the method of the production of its pottery up to the time when it finally ceased. There is ample evidence to prove that there was much movement taking place among the Tai people caused by war and other reasons.

เป็นสุข จึงกวาดครัวอพยพชาวเมืองเชียงรายกับท้าวยุกุมกามลงมาเมืองสุโขทัย และแต่งให้ท้าวยุกุมกามไปครองเมืองชากซึ่งอยู่ในแม่น้ำแควยม ตำนานนี้ตรงกับหลักศิลาจารึกหลักที่ ๔ ด้าน ๓ บรรทัดที่ ๙ ถึง ๒๓ ซึ่งมีว่า "พระยาศรีสุรยพงศ์มหาธรรมราชาธิราช ได้ปราบยังน้ำ...บุรีใดสิ้นใดทั้งยังควนนออ(ก)เขต...อยังพระสกก..." ถึงแดนเจ้าพระยาผากอง เมืองน่านเมืองพลัวตะวันออกถึงพระยาท้าวพ้างอม และประทับสองแคว คือพิษณุโลก "ปู่พระมหาธาตุ" ปลูกศรีมหาโพธิ์อยู่ ๗ ปีแล้ว จึงเสด็จกลับเมืองสุโขทัย จึงเห็นว่าเครื่องถ้วยที่ตงเตาทำขึ้นที่สุโขทัยนี้โดยพระเจ้าศรีสุรยพงศ์ธรรมราชา (ลิไทย) เสด็จไปกวาดต้อนครอบครัวช่างลงมาจากเชียงราย คือเตาเวียงกาหลง ริมแม่น้ำลาวที่ข้าพเจ้าพึ่งไปพบนี้ เพราะลักษณะเตา ลวดลาย น้ำยา รูปทรงยาจพศูจนเทียบเคียงกันได้ดังปรากฏวัตถุพยานอยู่บัดนี้ ทั้งมีข้อประกอบจากการขุดค้นของหมอไบเย่อร์ในเกาะสุลาวสี และแดนวิชยะในฟิลลิปปินส์ จากรูปและบันทึกของวอลเตอร์รอบ ว่าด้วยเรื่องเครื่องถ้วยสังคโลกปรากฏว่าภาชนะเตาชะเลยงที่ไม่มลายเขียนคล้ายเดียว มีไปแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ส่วนที่มลายเขียนหรือที่เรียกกันว่าหลายสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ และ ๑๕ ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ไม่พบภาชนะในที่ใด ๆ อีกเลย

พระเจ้าศรีสุรยพงศ์ธรรมราชาผู้ซึ่งได้กวาดต้อนช่างลงมาทำที่สุโขทัยนี้ ประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารแทบทุกฉบับเขียนเป็นธรรมราชาที่ ๑ แต่ข้าพเจ้าเห็นควรเป็นธรรมราชาที่ ๒ ดังเหตุผลโดยพิสดารลงในหนังสือรายงานสยามสมาคมแล้ว (รายงานสยามสมาคม เล่ม ๒๙ ภาค ๓ ค.ศ. ๑๙๓๖) ฉะนั้นถ้าข้าพเจ้ากล่าวถึงพระธรรมราชาที่ ๒ ก็ขอให้เข้าใจความหมายดังกล่าวแล้ว

An episode in the history of C'ieng Mai (*P'ongs. Yonok*, p. 212) would seem to give the clue as to how Tai potters came to be established in Sukhot'ai. King Sên Muang Ma of C'ieng Mai having died, a younger son named Sam Fang Kên succeeded him. The latter's elder brother named Yi Kum who governed C'ieng Rai attempted to overthrow him by force of arms. He was defeated, and sought the help of the king of Sukhot'ai. This monarch gathered together an army and marched on C'ieng Rai. The fortune of the day was decided by a single combat between two champions appointed by the rival armies. Yi Kum Kam, the ally of Sukhot'ai' lost the fight. The King of Sukhot'ai then marched to C'ieng Rai, the capital of his ally, and finding that the latter would be unable to live in peace with his neighbours, collected together the inhabitants and brought them down with their king to Sukhot'ai. This happened in the year A. D. 1359. Inscription No. 8 (*Recueil des inscriptions du Siam*, Première partie), 3rd face, lines 9-23, records that the king conquered territiories up to the Nam-buri, obtained much plunder and brought under his sway the country to the east up to the Pasak river, his frontiers touching those of P'raya Phakông (พากอง) of Nan and Phlua in the north and of P'raya Fa Ngum (พ้าง่ม) of Luang P'rahbang in the east. This king of Sukhot'ai eventually came to Song K'wê, the modern P'itsanulok, and while here renovated the "Venerable Shrine of the Great Relic," planted a sacred Bô tree, stayed at this place seven years and then returned to Sukhot'ai. This leads me to conclude that the potters of Kalong and other places in the vicinity were brought down to Sukhot'ai at this time by the king of Sukhot'ai, who, according to the inscription was C(r)i Suriyap'ongs Maha Th'ammarac'a or Lit'ai. Furthermore, the kilns, the design, the enamel, and the shape of Sukhot'ai pottery have some resemblance to those of Kalong. From the researches of Professor Beyer in Luzon and the Visayas, in the Philippines, and from the writings

นับเวลาแต่ พ.ศ. ๑๙๐๒ ต่อมามีเตาทำเครื่องถ้วยทั้งเตาชะเลียงและเตาสุโขทัยออกไปจำหน่ายถึงฟิลลิปปินส์และที่อื่น ๆ เป็นการแข่งขันกันอยู่ในตัว แต่ถ้าจะพิจารณาถึงลักษณะเครื่องถ้วยทั้ง ๒ แห่งแล้วก็จะเห็นได้ว่า เตาสุโขทัยทำได้ง่ายและสะดวกกว่าเตาชะเลียงมากมาย เช่นดินปั้นใช้ดินเหนียวธรรมดาซึ่งขุดจากข้าง ๆ เตาขึ้นมาทำ เป็นแต่ผะสมหินพันม้าบ่นเพื่อให้คงรูปอยู่ทนไฟได้เท่านั้น ส่วนเตาชะเลียงต้องหาดินขาวหรือหินเหน้ามาทำจากที่ไกล ๆ จนถึงเวลานี้ปรากฏว่าไม่ใช่สิ่งที่หาง่ายนัก ลวดลายเตาสุโขทัยเขียนได้ด้วยน้ำยา เตาชะเลียงต้องขุดหรือแกะหรือปั้นแปะให้เป็นลวดลาย ใช้เขียนอย่างสุโขทัยไม่ได้ ถ้าจะทำเป็นหลายสีก็ต้องใช้น้ำยาแต้มเป็นชะนิด ๆ ลงไปกับพื้นอย่างเขียนรูปด้วยสีน้ำมัน ลักษณะเผาเตาสุโขทัยใช้ครั้งไฟแก่ เตาชะเลียงใช้เผาแก่ไฟ ความเสียหายจะพิเคราะห์ได้จากเศษทั้งข้างเตาที่เหลืออยู่ทั้ง ๒ แห่ง ปรากฏว่าเตาชะเลียงเผาเสียหายมากตลอดจนวิธีเผาก็ลำบากกว่ากันดังนี้ จึงไม่ต้องสงสัยว่าเตาสุโขทัยจะขายได้ถูกกว่าเตาชะเลียงเกือบครึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นที่ยินดีของคนจนส่วนมากซื้อใช้ เครื่องถ้วยเตาชะเลียงถึงจะดีกว่าแต่ราคาแพงจึงยากที่จะต่อสู้ เพราะคนจนมีมากกว่าคนมีแต่ไหนแต่ไรมาทุกประเทศทั่วโลก จึงประมาณว่าจะแข่งขันต่อสู้กันไปได้อย่างมากประมาณ ๑๕ ปี เตาชะเลียงก็ต้องเลิกล้มทั้งยังมีเหตุประจวบกับต้องย้ายราชธานีมาเป็นเพียงประเทศราชอยู่ที่พิษณุโลกด้วย เวลาที่ได้กำหนดอายุเตาสุโขทัยนี้มีเหตุผลประกอบกัน คือกรุงศรีอยุธยานับแต่ พ.ศ. ๑๙๐๒ จนได้สุโขทัยเป็นเมืองออกเมื่อ ๑๙๒๑ รวมเวลา ๑๙ ปี เครื่องถ้วยซึ่งทำจากเตาสุโขทัยไม่มีปรากฏในพิพิธภัณฑ์อยุธยาเลย คงมีแต่เศษชิ้นแตกซึ่งผู้สะสมหามาจากซากเตาเท่านั้น

of Walter Robb, it is clear that undecorated monochrome pottery (from C'alieng), have been found dating from the 13th. century of the Christian era; whereas decorated polychromes date from the 14th. and 15th. to the 16th. centuries.

I would crave indulgence from my readers for digressing from the subject of this paper in order to elucidate a point in history which I feel bound to raise an objection to an established fact. The point I am about to speak of has a bearing on this paper in so far as it is connected with a date. Authorities on the subject of Siamese History have hitherto reckoned King Lit'ai, the fifth of the P'rah Ruang dynasty as Th'ammarac'a I ; but I have numbered him second in this paper for reasons which have been set forth in another note which I have submitted to the Society. I would therefore ask my readers to envisage the fifth king as Th'ammarac'a II.

Dating from A.D. 1359, pottery from Sukhot'ai began to compete in foreign markets with those from C'alieng, notably in the Philippines. A comparison of the pottery from these two factories shows that the products of Sukhot'ai were more easily manufactured than those of C'alieng because ordinary clay was dug up in the vicinity of the kilns. This clay was only mixed with crushed stones of just sufficient quantity to enable it to bear the heat of baking. The potters of C'alieng on the other hand used a fine white chalky clay or decomposed rocks which had to be brought from a considerable distance and even now can hardly be found. The design on Sukhot'ai pottery was painted on by applying paint to the surface; whereas in the case of C'alieng it was incised, and if several colours were required each one had to be applied singly in much the same manner as one applies paint to an oil painting. In Sukhot'ai kilns heat of only half strength was used, whereas in C'alieng the heat was fierce. By examining broken fragments lying about in the precincts of the respective kilns, we would find that such fragments are more numerous at C'alieng and that the

แต่เครื่องถ้วยเตาชะเลียงกับเตาศรีสัชชนาลัยได้มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์เป็นจำนวนมาก เหตุนี้แสดงให้เห็นว่า นับแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นแล้ว ความสัมพันธไมตรีระหว่างสุโขทัยกับอยุธยาคงจะตึงเครียดกันถึงขาดการซื้อขายแลกเปลี่ยน เพราะพื้นดินบริเวณสุโขทัยและเมืองพนัสนิคมซึ่งห่างไกลกว่ากันมากก็ยังได้พบเครื่องถ้วยหักหรือเศษแตกซึ่งทำจากเตาสุโขทัย หรืออีกเหตุหนึ่งคือวัดที่สร้างขึ้นเมื่อครั้งย้ายเมืองมาอยู่ที่พิษณุโลกแล้ว ได้พบเศษชิ้นกระเบื้องซึ่งมีผู้ขุดทำลายทิ้งอยู่ เป็นชะนิดทำจากเตาศรีสัชชนาลัยแทบทั้งสิ้น เรียงเวลาที่ได้คำนวณดังกล่าวมาแล้วจึงน่าจะไม่คลาดเคลื่อนกันเท่าใดนัก

เพราะฉะนั้น อายุเครื่องถ้วยเตาชะเลียงถ้าจะนับเวลาทำแต่เมื่อสร้างเมืองราว พ.ศ. ๑๐๔๓ จนถึงเลิกเมื่อราว พ.ศ. ๑๙๑๗ เป็นเวลาทำอยู่ ๘๗๔ ปี ถึงบัดนี้ (พ.ศ. ๒๔๗๗) มีอายุแต่ ๕๖๐ ปี ขึ้นไปถึง ๑๔๓๔ ปี เตาสุโขทัยนับแต่พระธรรมราชาที่ ๒ กวาดต้อนช่างจากเตาเวียงกาหลงเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ ทำอยู่ ๑๕ ปี ถึงบัดนี้มีอายุแต่ ๕๖๐ ปี ถึง ๕๗๕ ปี เตาศรีสัชชนาลัยทำแต่ราว พ.ศ. ๑๙๑๗ ถึง พ.ศ. ๑๙๘๙ พระยาชะเลียงชอยุทธิเจียงกวาดต้อนครอบครัวชาวชะเลียงไปขึ้นด้วยพระยาติโลกราชเชียงใหม่ (พงศาวดารฉะบับพระราชหัตถเลขาหน้า ๑๒๔) ได้ทำอยู่ ๗๒ ปี มีอายุแต่ ๔๘๙ ถึง ๕๖๐ ปี เตาเวียงกาหลงประมาณว่าทำมาแต่ครั้งสร้างเชียงแสนพุทธศักราช ๑๑๑๑ หรือ ๑๒๙๙ ทำกันอยู่ถึง พ.ศ. ๑๙๐๒ นับอายุจนบัดนี้จะเป็นเวลาตั้งแต่ ๕๗๕ ถึง ๑๓๖๖ หรือ ๑๑๗๘ ปี

เหตุที่คิดเวลาแต่สร้างเมืองชะเลียงเป็นอายุกาลทำเป็นต้นมา ก็เพราะไม่เคยพบภาชนะ กะปุก ขวด ถ้วย ชาม ซึ่งทำด้วยดินเผาในเขตต์สุวรรณโลกเลย แต่จังหวัดอื่นที่คิดว่ามีอยู่ก่อนชะเลียง เช่นเมืองทุ่งยั้งในอุตรดิตถ์ หรือสุโขทัย นครปฐม ลพบุรี ได้ขุดค้นพบเศษ

process of baking there must have been more troublesome. For these reasons Sukhot'ai pottery, sold at a lower price than that of its competitor, naturally found a ready market, which eventually led to the kilns of C'alieng being closed down. At about this time too the capital was removed to P'itsanulok, which fact may also have contributed to the decadence of C'alieng pottery.

The age ascribed by me to the Sukhot'ai kilns is supported by historical evidence. Counting from A. D. 1359 to the conquest of Sukhot'ai by the newly established Kingdom of Ayutth'aya in 1378, a period of 19 years had elapsed. It is a significant fact that there are no good pieces of pottery from Sukhot'ai in the Ayutth'aya Museum, Sukhot'ai pottery being only represented by a few broken specimens brought from that place within recent times; whereas specimens of the C'alieng or Satc'analai period abound. This might have been due to the cessation of commercial relations between Ayutth'aya and Sukhot'ai owing to political conditions. In places so far apart, however, as the Philippines, Java, K'orat, and P'anatsanik'om (in the province of C'onburi) good and broken specimens of Sukhot'ai ware are found; while in P'itsanulok those of Satc'analai predominate especially in monasteries which were erected after the transference of the capital to that town. I am therefore led to believe that there is no great error in the dates I have adopted.

Supposing that the pottery was manufactured from the time of the foundation of C'alieng in A. D. 500 and continued up to A. D. 1374 when the place was deserted, the duration of its manufacture would cover a period of 874 years; and, if we wished to ascertain the age of this pottery up to the present day, then a period of 560 years must be added on, giving a total period of 1434 years since its first production. As regards the Sukhot'ai kilns, if we accept as a fact that they were constructed by the potters brought down by King Th'ammarac'a II., in A. D. 1359 then these kilns were only producing

ภาชนะทำด้วยดินเผาธรรมดาโดยไม่มีน้ำยาเคลือบใช้ แล้วจึงถึงชะนิดที่ทำจากเตาชะเลียงอย่างหยาบ ๆ อีกข้อหนึ่งซึ่งทำให้คิดว่าเมืองชะเลียงมีอายุเก่าเช่นนั้นจริง ก็โดยได้พบพระพิมพ์ดินเผาเป็นรูปพระสถูปแทนพระพุทธรูปฝังอยู่ในดินนับว่าแปลกกว่าแห่งอื่น ๆ (ดูรูป ๒๖) หรือเศษเครื่องถ้วยที่ทิ้งทับถมกันในดินก็มีระดับลึกลงไปมากดังที่กล่าวแล้ว (ดูรูป ๒๗)

ส่วนข้อที่ว่าเดิมทำเมื่อถูกพระยายุทธิษฐิระกวาดต้อนไปเข้าด้วยเชียงใหม่นั้น นอกจากข้อบันทึกที่หมอไบเย่อร์ได้ขุดค้นในเขตศิลปบินส์แสดงว่าไม่มีส่งไปในคริสตศตวรรษที่ ๑๖ แล้วยังปรากฏว่าเมื่อ ๑๕ ปีเศษมานี้มีผู้ไปขุดค้นพบเตาเผาเครื่องถ้วยเผาสุกแล้วทิ้งไว้เต็มบริบูรณ์ถึง ๒ เตา ๆ แรกได้ของดี ๆ มาก แต่เตาที่ ๒ เมื่อขุดเป็นช่องเข้าไปเอาออกมาดูเลยแตกเผาะแผะชนทั้งหมด ไม่เหลือดีสักใบเดียว ข้อสันนิษฐานจึงมีว่า เจ้าของเผาสุกแล้วปิดเตาไว้ให้ค่อย ๆ เย็น พอประจวบกับเวลาที่ถูกกวาดต้อน เลยทิ้งเตาที่เผาไว้แล้วนั้นไป ครั้นมีผู้ไปพบขุดช่องให้อากาศส่วนมากเข้าไปกระทบทันที จึงเกิดแตกเสียชน ส่วนเตาแรกที่ได้ของดีน่าจะมีช่องเล็กพออากาศเข้าออกได้อยู่ก่อนแล้ว ข้าพเจ้าได้พยายามสืบหาเตาและเศษกระเบื้องทางเชียงใหม่ ก็ไม่ได้ความว่าไปตั้งทำอีกแห่งใด ได้พบแต่เศษแตกทำจากเตาเวียงกาหลงกับของจีนมาก หรือจะพิเคราะห์ไปในทางว่า เตาเวียงกาหลงนั้นคือพวกที่ถูกกวาดต้อนจากชะเลียงขึ้นไป ก็เกินกว่าที่จะเห็นว่าเป็นดังนั้น เพราะลวดลายแสดงว่าจากเหนือมาเป็นใต้ (ดูรูป ๒๘ ถึง ๓๓) ไม่ใช่จากใต้ไปเป็นเหนือ ทั้งได้พบอยู่ในโบราณสถานอันมีศักราชเก่ากว่าเวลาถูกกวาดต้อนขึ้นไปอีกมาก

ลักษณะแห่งภาชนะต่างเตา

เครื่องถ้วยที่ทำมีสารพัดรูปทุกอย่าง นับแต่เครื่องใช้ ถ้วย ชาม โอ่ง

for about 15 years, because it would seem that Sukhot'ai was conquered by Ayutth'aya about that time. The age of Sukhot'ai pottery up to the present day therefore would be between 575 to 560 years. As I have already stated, Satc'analai took the place of C'alieng, and for the purpose of this paper, Satc'analai ware was first produced in A.D. 1374 after the C'alieng kilns had ceased to work. These kilns continued to put out pottery up till A.D. 1446 when P'aya Yut'itsacieng (*i. e.* Yuddhisthira, the title of the vassal chief of C'alieng under Ayutth'aya) took all the population to C'ieng Mai. Although it is not stated that the potters were included, it is probable that they went with him. This gives a period of 72 years, during which this particular ware was produced. The age of this ware up to the present time would therefore be between 560 and 488 years. Turning again to the Kalong kilns, and supposing that they had been producing at the time of the foundation of C'ieng Sên in A.D. 568 or A.D. 756 and continued working up to A.D. 1359 when they were presumably brought down to Sukhot'ai, they would have been producing for 791 or 603 years, their ages up to today being reckoned at 1366 or 1178 years.

The reason for my assuming that C'alieng pottery was first manufactured about the time of the foundation of that city is because I have not come across any specimen of utensils such as jars, bottles, cups, dishes etc, made of pure clay in the precincts of Sawank'alok. Specimens however of this type of pottery have been found in localities believed to have been in existence before C'alieng such as Tung Yang in Uttaradit, Sukhot'ai, Nak'ôn P'athom, or Lopburi. The utensils I refer to are of ordinary baked clay and not glazed. Lying above this kind of earthenware, pottery of a crude and rough type made in C'alieng have been found. There is another point which has brought me to conclude that C'alieng was in existence from ancient times (approximately B. E. 1043 or A.D. 500) and that

หม้อน้ำ ตะเกียง ขวด ผอบ ตลับ ฯลฯ เครื่องเล่นตุ๊กตา รูปสัตว์ ฯ เครื่องประดับ หัวนาค ลูกกรง นัตร์ ช้าง ราชสีห์ ยักษ์ กระเบื้องมุงหลังคา กระเบื้องปูพื้น มีขนาดเล็กแต่เท่านิ้วมือจนโตกว่า ๒ อ้อม พระพุทธรูปทำด้วยเครื่องถ้วยก็มาก (ดูรูป ๓๕ ถึง ๓๗)

ลักษณะเครื่องถ้วยถ้าจะกล่าวอย่างหยาบ ๆ เพียงแต่เข้าใจก็คือ

เคาชะเลยงเผาแก่ไฟ ใช้น้ำยาขุ่นค่นทุกอย่างทุกสี ไม่มีน้ำยาผิวใส (เกลซ) และน้ำยาทาพื้น (สลิพ) จะมีผิวหนังเป็นมันใส เช่น สีตาดอนหรือเล่งจวกมันใสด้วยความเยิ้มจากการแก่ไฟ หรือจะทำเป็นหลายสีก็ต้องต่างสีต่างแต้มลง ไม่เช่นนกเขียนลงกับตัวหุ่น คือพื้นดินนั้น ภาชนะเคาชะเลยงจึงมีแต่ ๑. เคลือบเกลยง ๆ ๒. มีลายขุดแกะในตัว ๓. เขียนลายลงกับพื้น ๔. เป็นลวดลายด้วยต่างสีต่างเขียน ๕. แกะขุดหรือบั้นแปะให้เป็นลวดลายแล้วบ้ายน้ำยาต่างสี หรือเคลือบสีเดียว (ดูรูป ๓๘)

เคาเวียงกาหลงเผาครึ่งไฟแก่กับอ่อนไฟ มีน้ำยาทาพื้น (สลิพ) น้ำยาผิวใส (เกลซ) น้ำยาขุ่นค่น น้ำยาเขียน และมีลายขีดขุดเส้นลงกับพื้น แต่ไม่มีการบั้นแปะหรือแกะนูนอย่างเคาชะเลยง ภาชนะที่ปรากฏอยู่จึงมี ๑. เคลือบเกลยงลงกับหุ่น ๒. เคลือบเกลยงมีน้ำยาพื้น ๓. ขุดลายลงในพื้นแล้วเคลือบ ๔. ทาพื้นกับหุ่นแล้วเขียนลายและเคลือบผิวทับอีกชั้นหนึ่ง ๕. เคลือบน้ำยาค่นต่างสีต่างบ้ายลงไป (ดูรูป ๓๙)

เคาสุโขทัยเผาอย่างครึ่งไฟแก่ชะนิดเคาเวียงกาหลง แต่เพราะมันด้วยดินไม่ดีจึงต้องใช้ทาสีพื้น (สลิพ) เคลือบ คือ ๑. เคลือบผิวทับน้ำยาพื้น ๒. เขียนหรือแกะเป็นดอกแต้มลายลงในสีพื้นแล้วเคลือบผิวทับ ๓. แต้มลายลงกับหุ่นก่อนที่จะเคลือบ (ดูรูป ๔๐-๔๑)

is that I have found votary tablets with the representation of a stūpa impressed on them instead of the usual image of the Buddha (Pl. XXVI), and also because the pottery deposits lay at a great depth (Pl. XXVII).

As to my reason for assuming that the Satc'analai kilns ceased when the inhabitants were led away to C'ieng Mai by P'raya Yuddhisthira, that was based on the evidence of Dr. Beyer's researches in the Philippines which showed that no pottery of that type was ever imported into those islands in the 16th. century of the Christian era. Besides, two kilns have been discovered in Satc'analai some 15 years ago which were full of pottery. One of them contained many perfect specimens; whilst in the other every article was broken to pieces. It is evident in this case that when baking was completed the kiln was closed up to cool in the customary way and was never re-opened, perhaps on account of the sudden removal of the inhabitants to C'ieng Mai mentioned above. Upon being re opened, therefore some centuries afterwards the sudden impact of air might have caused the wholesale breakage. The first kiln probably had some leakage through which it was always kept in communication with the outside air.

I have also tried to find out whether these people took up again manufacture when settled in C'ieng Mai, but I have not been successful in locating any kiln in that neighbourhood which yielded debris of either Kalong or Chinese origin. The kilns of Kalong, again, could not have been attributed to settlers from the south, for the manner in which designs of southern manufacture developed seems to point to a northern origin, and not the other way round (Pls. XXVIII–XXXIII).

9.—Technique of each Type.

Tai pottery embraces every field of utility, in which such a material could be used. They include utensils, cups, dishes, large

เตาศรีสัชนาลัยเผาด้วยเตาแก๊สอย่างชะเลี่ยง แต่เข้าใจว่าจะใส่ไฟน้อยหรือเวลาเผาน้อยชั่วโมงกว่าเพื่อให้พอสมควรแก่น้ำยา จึงได้เห็นชะนิดที่แรงไฟจนน้ำยาสีดำเลอนเป็นแดง หรือชะนิดอ่อนไฟจนเนื้อดินไม่แกร่งและน้ำเคลือบจับแน่นไม่พอดังตัวอย่างที่มีปรากฏอยู่แล้ว วิธีเคลือบคือ ๑. ทาน้ำยาพ่นแล้วเขียนและเคลือบน้ำยาสีทับ (รูป ๔๒ ก) ๒. ทาน้ำยาพ่นแล้วเขียนและเคลือบผิวใส (เกลซ) ทับ (รูป ๔๒ ข) ๓. ทาพ่นแล้วเขียนหรือแต้มดอกเหมือนสุโขทัยแต่ใช้น้ำยาผิวกับน้ำยาสีปนกันเคลือบทับ (รูป ๔๒ ค) ๔. ไม่ทาน้ำยาพ่นเป็นแต่ใช้น้ำยาสีกับน้ำยาผิวปนกันเคลือบให้บางใสแต่สีเดียว (รูป ๑๐)

ส่วนสีที่ใช้เคลือบมีหลายสี คือ ดำ เหลือง สีสวาด เขียวไข่กา ขาว สีน้ำตาลไหม้ เว้นแต่เตาเวียงกาหลงมีสีเขียวมรกตเคลือบชะนิดอ่อนไฟเพิ่มขึ้น กับเตาสุโขทัยมีแต่สีขาวขุ่นและสีฟางอ่อน ซึ่งสีที่ได้ระบุมานี้ถ้าไม่ระลึกถึงว่าแก่หรืออ่อนแล้วก็คิดว่าน้อย แต่ที่จริงไม่น้อย เพราะสีเหลืองอย่างเดียวก็เทียบเคียงต่างกันเป็น ๕ สี คือ เหลืองนวล เหลืองอ่อน เหลืองผิวส้ม เหลืองแก่ และที่แก่จนเจือดำ ได้เคยเก็บชิ้นแตกที่มีสีต่าง ๆ เทียบเคียงเห็นไม่เหมือนกันแล้วนับได้ถึง ๒๗ สี (รูป ๔๓) แต่ถึงจะมีหลายเตาเป็นเวลาต่างกันอย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าก็คงสมัครใจเรียกว่า สังคะโลก ของไทยอยู่ตามเดิม โดยเห็นว่ามีผู้รู้จักกันอยู่ทั่วไปแล้ว ประกอบกับนายเลอเมก็ได้ขอร้องไว้เช่นนั้น

ยังมีข้อความที่จะพรรณนาถึงเรื่องเตาใดใช้ดินทำชะนิดใดบ้าง หรือเตาใดใช้วิธีเผาและเขียนลวดลายอย่างไรอีกมากมาย (รูป ๔๔ ถึง ๔๖) ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าท่านที่มิได้สนใจจริงจะเกิดรำคาญที่จะฟัง เพราะเท่าที่กล่าวมาแล้วก็ไม่น้อยจึงขอระงับไว้ สำหรับท่านผู้ที่สนใจจริงต้องการ

and small jars, lamps, bottles, powder and wax pots, toys, dolls, animals, ornaments, Naga heads, balusters, canopies, elephants, lions, ogres, as well as roofing and paving tiles, pulleys and images of the Buddha (Pls. XXXIV-XXXVII). These articles vary in size from the smallest about the size of the thumb to the largest which a man may encircle with his arms.

For the purpose of a general survey the following characteristics of the respective kilns should be noted:—

The kilns of C'alieng use *grand feu*, thick enamel of any kind and colour; without glaze or slip, whatever shine noticeable as resembling celadon being due to moisture resulting from the great heat in the process of baking. In the case of polychromes each colour would be applied separately or else painted on to the paste. This kiln has consequently produced only the following varieties of pottery: (a) plain glaze, (b) those with designs incised, (c) those with designs painted direct on to the paste, (d) those with designs separately painted on in different colours, (e) polychromes or glazed monochromes with designs incised or moulded on to the paste (Pl. XXXVIII a, b, c, d, e).

The kilns of Kalong employ either *demi grand feu* or *petit feu*, with slip and glaze, thick enamel, painted on to a previously incised surface. No carving or moulding as in the case of C'alieng has been noticed. Their products fall therefore into either of the following categories: (a) plain glaze applied direct to the paste, (b) plain glaze on a slipped surface, (c) glaze on an incised surface, (d) glaze on a surface which had been already treated with slip and then painted with designs, (e) thick glaze on a polychrome surface on which each colour had been separately applied (Pl. XXXIX a.b.c.d.e.).

The kilns of Sukhot'ai employ *demi grand feu* similarly with those of Kalong, but as the clay was inferior, slip had to be employed. The varieties found are: (a) glaze on a slipped surface

จะทราบก็มาพิสูจน์ภายหลัง โดยฉะเพาะจะเป็นทางสะดวกยิ่งกว่าเวลานี้ ซึ่งข้าพเจ้ายินดีรับรองเสมอ

เปรียบกับเครื่องถ้วยจีน

จึงคงเหลือแต่ข้อสำคัญระวางเครื่องถ้วยไทยชะนิดเคลือบกับจีนมีลักษณะที่สังเกตว่าผิดต่างกันอย่างไร หวังว่าทุกท่านคงจะอยากทราบ ข้าพเจ้าจึงขอเล่าเท่าที่ได้เคยตรวจเทียบเคียงมาแล้ว คือ

๑. วัตถุภาชนะชะนิดปากเล็กหรือค่อนข้างเล็ก ของจีนโดยมากทำต่อกันที่ส่วนกลางกำดัง แต่ของไทยไม่ทำต่อแม้แต่ปากเล็กเท่าเล็ก

๒. ภาชนะของจีนในยุคถังหรือซ้องมักจะทำโดยวิธีพิมพ์รูปสำเร็จแทนการปั้น ของไทยไม่ปรากฏว่าทำด้วยพิมพ์รูปสำเร็จเลย

๓. ลวดลายที่ขุดขีดในภาชนะของจีนแทบทั่วไปใช้ปาดหรือฝานมีส่วนเส้นกว้างมีรอยข้างหนึ่งลึกข้างหนึ่งตื้นไม่เท่ากัน ของไทยมีเส้นลึกเป็นสามเหลี่ยมหรือโค้งกลมมีส่วนเส้นเสมอกัน

๔. น้ำยาชะนิดเล่งจิวหรือสีลาดอนของจีนแข็งแต่ขุ่นทึบ ของไทยอ่อนกว่าแต่หนาใสผิวเป็นมันมาก เว้นแต่ของจีนสมัยเหม็งต่อมาทำอย่างใสคล้ายของไทย ซึ่งข้าพเจ้าจะได้กล่าวเหตุผลในตอนหลัง

๕. รอยแตกหรือแคร็กของจีนมีเพราะทำขึ้น ของไทยเป็นด้วยน้ำยาเคลือบแตกปรือนเอง ของใหม่จึงไม่ใคร่เป็นรอย ของใช้แล้วมีรอยชัด

๖. หูของจีนนอกจากของเลวใช้ทำเป็นวงแหวนติด ของไทยทำเกาะอย่างตัวปลิง เว้นแต่เตาเวียงกาหลงทำหูภาชนะเล็ก ๆ คล้ายของจีน ของชะนิดใหญ่ไม่มีหูทำเป็นปุ่มอย่างเดือยไก่

(Pl. VIII), (b) designs painted on or stencilled on to the slipped surface and then glazed (Pl. XXIX), (c) designs painted on to the paste before the application of glaze (Pl. XL and XLI).

The kilns of C(r)i Satc'analai employ *grand feu* as in C'alieng. It would seem however that the heat could not have been equally great or else the duration of baking could not have been the same, for in this case we find specimens either excessively baked within a short duration so that the black enamel is blurred into a reddish colour, or insufficiently baked, so that it is not sonorous owing to the clay having insufficiently evaporated and tends to lose its glaze easily owing to internal moisture. The varieties are: (a) designs sketched out on a slipped surface and then treated with coloured glaze (Pl. XXLII a), (b) designs on a slipped surface and then glazed all over (Pl. XLII b), (c) designs painted or stencilled on a slipped surface and then treated with coloured glaze Pl XLII c), (d) plain enamel and transparent glaze on an unslipped surface (Pl. X).

As to the colours employed in enamel they range from black to yellow, grey, greyish green, white and brown. The Kalong kilns have in addition an emerald green which have been baked in *petit feu*, whilst those of Sukhot'ai only use opaque white and light straw colours. It would seem from this enumeration that the range of colours was small but, as a matter of fact, it was by no means so, for each colour could be again divided into its degrees of shade What I have classified under yellow for instance would include a cream shade, a light yellow, an orange shade, a dark yellow and the various shades of br own. I have collected fragments and made comparisons of their colours and found that some 27 shades could be distinguished (Pl. XLIII).

The products of these kilns are what I call Tai Sank'alok ware. There are details which I do not think need to be gone into here such as the different kinds of earth used in the respective kilns, the methods of baking and the designs (Pls. XLIV XLVI). Should any

๗. การเขียนลายของจีนแม้แต่สมัยเหมงตอนต้นก็เขียนเส้นเป็นร่างลงแล้วจึงระบายสีทับ ฉะนั้นตำราเครื่องถ้วยซึ่งมีผู้เขียนไว้จึงกล่าวว่าลอกแบบจากภาพมาเขียน แต่ของไทยเขียนลายลงไปโดยไม่มีเส้นร่างอย่างเดียวกับของจีนในสมัยหลัง ๆ

๘. ของจีนส่วนมากมีเครื่องหมายเตาและศักราชซึ่งจะหาไม่ได้เลยในของไทย

๙. ของจีนต้องมีลายฮกลกซิ่วพร้อมหรือแต่ละอย่าง

ยังมีข้อสังเกตอย่างอื่น เช่นรอยวางเผา ส่วนที่สุกหรือเนื้อดินน้ำยาที่หยดย้อยลวดลาย รูปทรงอะไรต่ออะไรอีกหลายอย่าง ซึ่งเป็นการละเอียดละออยืดยาวมากที่จะพรรณนาได้สิ้นสุด เพราะของจีนมีการทำมาช้านาน ยังมีการทำปลอมไว้มากมาย แต่ของไทยถึงจะมีอายุเก่า หรืองดงามพอจะอวดฝีมือในระวางยุคเดียวกันกับเขาได้ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีการทำปลอมเกิดขึ้น ถึงเครื่องถ้วยเชียงใหม่ซึ่งคนเขียว (ไทยใหญ่) ทำอยู่นั้น แม้จะมีลายกับเตาชะเลียงบ้างก็ดี เขาก็ไม่มีเจตนาที่จะปลอม เพราะไม่ได้ทำรูปทรงหรือลวดลายและใช้ดินบ่นวดเผาให้เหมือนจึงไม่เป็นของยากที่จะชี้ข้อแตกต่างกับของเก่า หากจะเป็นได้ก็โดยผู้ขายปลอมขายให้ผู้ซื้อเชื่อสำคัญที่เห็นอย่างหยาบ ๆ ซึ่งเป็นธรรมดาของนักแรกเล่นสะสมวัตถุใช้เป็นบทเรียนอย่างดี คือ ยิ่งผิดยิ่งพิจารณาละเอียดเพราะการสอนตนเองดีกว่าฟังคำผู้อื่น

เครื่องถ้วยไทยมีประวัติเกี่ยวกับของจีนและญี่ปุ่น

ยังมีเรื่องเครื่องถ้วยไทยที่ทราบจากวิธีขุดค้นในต่างประเทศของดอกเตอร์ไบเย่อร์ ดังที่นาย เลอเม เขียนลงในเบอร์ลิงตันแมคกาซิน

one care to go into details about this feature I shall only be too glad to try and discuss with him on another occasion for I do not wish to bore my general readers.

10.—Comparison with Chinese Ceramics.

There is one more point of importance which I believe may be of interest, that is the difference between Tai and Chinese ware. I propose to give you a brief comparison of the two based upon my own observation as follows:

1. In the manufacture of vessels with narrow necks, the Chinese article bears a ring of joint inside the body ; while the Tai has none, however narrow the neck may be.

2. Chinese articles of the T'ang and Sung dynasties were usually turned out in moulds, and not hand-made as is the case with Tai articles. I have never come across Tai ware made in pairs of identical size and shape at all—a practice so common with the Chinese.

3. In the incision of designs, it is almost always the case that the Chinese artisan places his tool in a slant leaving a line which is deep on one side and shallow on the other, while Tai vessels bear marks of either a triangular or a rounded point of a chisel applied evenly to the surface.

4. The colouring known as Lung Chüan or Celadon as found on Chinese articles is hard and opaque, whilst that on Tai articles is softer but is very shiny and transparent. An exception should be made with regard to Chinese ware of the Ming dynasty which is shiny like those of the Tai. I shall state my view of the wherefore of this feature later on.

5. Crackles in the texture of some Chinese articles were purposely made, whereas with Tai wares they were results of wear and tear. Consequently Tai articles in constant use have more crackles in their texture.

(Vol. LXIII nos. CCCLXVII และ CCCLXVIII) ให้ชื่อเรื่องว่า The Ceramic Wares of North-Central Siam ความว่าญี่ปุ่นรู้ค่าของเครื่องถ้วยสวรรคโลก จึงส่งเรือกำปั่นมาที่เกาะลูซอน บรรทุกเครื่องถ้วยสังคะโลกไปแต่ก่อนร้อยปีที่ ๑๕ แห่งคริสต์ศตวรรษ แล้วลอกแบบทำชะนิดที่ชอเส่ยง คือ ชิโน การัตซู ซันโกโรกู และมซมา อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า เครื่องถ้วยที่แกะสลักสวยงามซึ่งขุดพบในพีลิปปีนส์เป็นพะยานว่าจีนลอกแบบมาจากสังคะโลกเป็นครั้งแรก เช่นเครื่องสังคาดอนแก้วแต่สมัยซ้องมาจนถึงหงวนมีแต่ชะนิดเคลือบทึบ ครั้นสมัยเหมิงจนจึงเคลือบอย่างแก้วใสชะนิดสวรรคโลก เพื่อยึดตลาดทางอินเดียตะวันออก และทางทิศใต้ของเอเชียโดยการแข่งขัน ความเห็นเรื่องจีนเอาอย่างเคลือบเล่งจิ๋ว หรือ สังคาดอนใสจากสังคะโลกนี้ ข้าพเจ้าเคยเขียนไปขอความวินจฉัยกับเพื่อนที่เล่นด้วยกัน แต่กลับได้รับคำตอบค้านและเตือนทำนองเย้ยมาด้วย แม้จะยังเชื่อข้อพิศูจน์นั้นอยู่ก็ไม่ทราบว่าจะปรึกษากับใครเพราะมีเสียงแต่ว่า พาช่างจีนเข้ามาทำไปเสียทั้งนั้น นายเลอเม ได้เคยถกเถียงกับข้าพเจ้าอยู่ถึง ๓ วัน ก่อนหน้าที่ข้าพเจ้าขึ้นไปตรวจเตาที่เวียงกาหลง ผลที่สุดนายเลอเม ยอมให้แต่เพียงชะนิดที่ไม่ลวดลายแกะเขียนและเนื้อดินหยาบ ๆ ว่าเป็นของไทยทำอยู่เดิม ดังปรากฏในเรื่องที่ข้าพเจ้ากล่าวอ้างถึงความเห็นดอกเตอร์ไบเย่อร์ และเมื่อข้าพเจ้าได้อ่านความเห็นนั้นแล้ว ทำให้ได้คิดว่า ผู้ที่ใช้วิธีสอบส่วนโดยขุดหาเศษชิ้นมาตรวจพิเคราะห์นั้น อาจมีความเห็นตรงกันได้โดยมิต้องมีการติดต่อ แต่อาจไม่ตรงกับความเห็นในวิธีสันนิษฐานโดยหาเหตุผลมาประกอบก็เป็นได้ ภายหลังนี้ข้าพเจ้าส่งเครื่องถ้วยเตาเวียงกาหลงไปให้นายเลอเม ได้รับตอบว่าท่านชอบสันซึ่งเป็นนักปราชญ์เครื่องถ้วยจีน

6. With the exception of inferior products, the handle of a Chinese ware is formed in a circle; whilst in a Tai ware the circles is never completed. Exception to this rule may be found at Kalong where handles resembling those of Chinese ware are found attached on smaller articles. Bigger ones have handles in the form of a knob.

7. The Chinese method of drawing patterns, even in the beginning of the Ming period, seems to have consisted of a preliminary linear sketch followed by the application of paint. Thence the theory advanced by many authorities that they were copies of existing patterns. The Tai however drew their pattern in paint without any preliminary sketches, in the same way as the Chinese did in later periods.

8. The majority of Chinese ware bear factory marks and dates of manufacture, which are never found on Tai ware.

9. Chinese designs always include one or all of the emblems known as "the three felicities."

There are other points which may be gone into with no little interest, such as pin-holes, the colour of the biscuit or the paste, the overflow of enamel, the designs, the shape and so on, for pottery in China has a long history, better specimens being used as a source of inspiration and even copy. In Siam, on the other hand, no matter how old or comparatively well made an article may be, copying was never indulged in. The Modern C'ieng Mai ware manufactured by Shans, though resembling somewhat that of C'alieng in colour, is not intended to be a copy, for neither the shape, design and material nor the method for baking are at all similar. It can never be mistaken for the old Tai ware except by the most inexperienced of collectors.

11.—Relations of Tai ceramics to those of China and Japan.

There is a matter connected with Tai pottery which I would like to

ชั้นเอกมีความทึ่งมาก ขอให้ข้าพเจ้าส่งเศษเครื่องถ้วยของไทยไปให้พิจารณา ซึ่งข้าพเจ้ายินดีจะทำตาม แต่ถ้าส่งไปไม่ได้ทั่วทุกชั้น เนื่องจากความจำเป็นของข้าพเจ้ามีอยู่โดยฉะเพาะแล้ว อาจทำให้การตรวจพิเคราะห์คลาดเคลื่อนไปได้ เพราะฉะนั้นถ้าท่านผู้ใดสนใจในเรื่องนี้จริง จะโปรดช่วยกันจดบันทึกประกอบไปเป็นพิเศษได้ก็จะยินดีมาก เพื่อจะได้ฟังความวินิจฉัยของท่านศาสดาจารย์เครื่องถ้วยจีนด้วยกัน เพราะความจริงย่อมมีหลักฐาน หรือหลักฐานแสดงได้ว่าเป็นความจริง

การค้าเครื่องถ้วยไทยในโบราณกาล

ข้าพเจ้าอยากทราบความจริงจากต้นตำราจีน จึงขอให้พวกพ้องช่วยหา เมื่อได้มาแล้วปรากฏว่าจีนแปลจากตำราของดอกเตอร์บุชเชลไปใช้เป็นหลัก คงได้ความในตอนหนึ่งซึ่งกล่าวว่า เมื่อก่อน ๑๓ ชั่วอายุคนในสมัยซ้อง จีนทำเครื่องถ้วยแต่สีเดียวจำหน่าย ครั้นอาหรับทำชะนิดเขียนลายจำหน่ายมีคนนิยมจีนจึงทำบ้าง อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงเครื่องถ้วยที่ออกจากท่ามะตะบัน (เมาะตะมะ) ว่า เป็นชะนิดที่งาม แต่ก็ว่าเป็นของอาหรับเช่นกัน ซึ่งเป็นการตรงกันข้ามกับความจริง เพราะอาหรับจะส่งออกที่ท่านั้นได้อย่างไร มีแต่ของเตาชะเลียงและสุโขทัยหรือบางทีจะมีเตาเวียงกาหลงส่งไปบ้าง ด้วยเป็นท่าค้าขายที่สำคัญ และติดต่อกับราชวงศ์สุโขทัยในครั้งกระนั้น โดยการส่งออกทางแม่ลอดไปลงเขตต์พะม่าบัดนี้ แม้เครื่องสังคะโลกซึ่งขุดได้ในเกาะสุมาตราหรือพลิปปินส์ตามจดหมายก็กล่าวว่า ออกไปจากท่ามะตะบันทั้งสิ้น กับยังมีเครื่องถ้วยที่สามารถจะชี้อายุได้เป็นแน่นอนอีกหลายชั้น เพื่อความหยั่งรู้ในการเทียบเนื้อดินที่ใช้และน้ำยาเคลือบในยุคเดียวกันหรือก่อน และหลังต่อมา ก็

mention. Mr. le May in an article published in the Burlington Magazine, Vol. LXIII, nos. CCCLXVII and CCCLXVIII, *The Ceramic Wares of North-Central Siam*, describes the results of Dr. Beyer's researches. Dr. Beyer is of opinion that the Japanese having realised the value of Sank'alok ware sent ships to Luzon in the Philippines prior to the XVth. century of the Christian era to take this ware to Japan. Then they copied the best types of it, producing pottery known as Shino, Karatsu, Sunkoroku, and Mishima. In another part of that article it is stated that some specimens, beautiful in design, have been dug up in the Philippines, which is an evidence that early attempts to copy Sank'alok ware on the part of the Chinese eventually led to the production of the pottery known as Celadon. From the Sung period to that of the Yuang there only existed articles with an opaque glaze, for it was only during the Ming dynasty that pottery with a transparent glaze similar to that of Sawank'alok was produced in order to compete with Sank'alok ware and seize the markets of India as well as those of eastern and southern Asia. This theory of the development of Chinese Celadon from Sank'alok ware was formerly advanced by me among friends and fellow collectors but never found acceptance. After my visit to the Kalong kilns and a further discussion of the subject with Mr. le May, the latter became prepared to admit that perhaps pottery made of rough clay without design might have been the handiwork of Tai craftsmen independent of Chinese influence. Then came this pronouncement of Dr. Beyer which made me realise that although the learned Doctor and I have never met, our respective observations lead after all, quite independently of one another, to the same conclusion, namely, that the Chinese developed Celadon out of that Tai pottery which is now known as Sank'alok ware. Some time later I sent to Mr. le May a few specimens of what I found at Kalong. I received a reply that they had aroused the interest of Mr. Hobson and that I should send him a more complete series

พอจะยึดเป็นหลักวิเคราะห์ได้ เช่นในหลักศิลาจารึกที่ ๑ ด้าน ๔ บรรทัดที่ ๔ ถึง ๘ ใจความว่า พ.ศ. ๑๘๒๘ ได้ขุดเอาพระธาตุทั้งหลายฝังในกลางเมืองศรีสัชชนาลัยก่อเจดีย์เหนือ ๖ ปี ก่อกำแพงอีก ๓ ปี จึงแล้วเจดีย์ใหญ่องค์นี้อยู่ทางด้านข้างล้อมศรีสัชชนาลัย มีผู้เจาะเป็นช่องโพรงจนถึงส่วนกลางนานมาแล้ว จึงเป็นการง่ายที่จะลงไปตรวจค้นหาเศษวัตถุในช่องนั้น คงตรวจค้นได้ฝาโถแตกเคลือบสีขาวอ่อน ๑ กับสีขาวมีดอกเหลือง ๑ ทั้ง ๒ ชิ้นนี้เป็นชนิดทำจากเตาชะเลียง (รูป ๔๗) คงบรรจุไว้ในระหว่าง พ.ศ. ๑๘๒๘ ถึง ๑๘๓๔ ก่อนเวลาพ่อขุนรามคำแหงเสด็จเมืองจันครั้งแรก ๓–๔ ปี ดังวัตถุพยานที่เห็นอยู่นี้ ยังมีโอ่งเคลือบแต่ตอนบน กับชามฝาสีดำเนื้อผสมอย่างหินของเตาชะเลียง มีผู้ขุดพบที่พิษณุโลก ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นซากวัดโบราณแต่ครั้งพระเจ้าพรหมขับไล่พวกขอมลงมาแล้วสร้างเมืองพิษณุโลก (รูป ๔๘, ๔๙) ตามพงศาวดารว่า พ.ศ. ๑๖๖๑ ส่วนเครื่องถ้วยชนิดเขียนลายเตาศรีสัชชนาลัยมีผู้ได้จากสถานที่ซึ่งสร้างเมื่อย้ายมาอยู่พิษณุโลกเพียงเป็นประเทศราชนั้นมากมาย สำหรับเตาเวียงกาหลงได้หม้อน้ำซึ่งบรรจุไว้ในพระปรางวัดมหาธาตุลพบุรี เท่ากับแสดงอายุเวลาทำให้เห็นได้ว่าดีงามแล้วเพียงใดเมืองหลวงพระบางก็มีการทำเครื่องเคลือบใช้แต่ครั้งโบราณ ดังที่ข้าพเจ้ามีโอ่งตัวอย่างอยู่ ๒ โอ่ง (รูป ๕๐) ถ้าใช้ความสังเกตจะเห็นความแตกต่างกับแห่งอื่นได้อย่างง่าย ๆ คือใช้ชะโลมน้ำเคลือบแล้วจึงเขียนลายประกอบกับการทำหูเป็นรูปคล้ายตัวอักษร พ เมืองนครพนมหรือโคตรตระบูรณ์ แต่โบราณเข้าใจว่า คงมีเตาทำเครื่องถ้วยใช้เหมือนกัน เพราะมีผู้ได้กระโถนชามและหม้อน้ำในเมืองสกลนครและที่นครพนมหลายอย่างหลายชิ้น ข้าพเจ้ามีอยู่แต่หม้อน้ำใบ ๑ ขวดใบ ๑ ซึ่งแสดงให้

of that pottery for further examination. I would have gladly acted upon this suggestion had it not been for the fact that I still have need of them for my own investigations and his researches could hardly be complete unless the whole collection could be before him. I would suggest, therefore, that any of you who take an interest in the matter be good enough to lend a helping hand in taking note of these finds in order that they may be available to that savant. What he thinks of them would surely be interesting.

12.—Trade in Tai Ceramics.

The trade in Sukhot'ai ware has been proved to have been extensive. Dr. S. W. Bushel whose authority and pronouncements upon Chinese ceramics are accepted by all including the Chinese themselves, states that some thirteen generations ago the Chinese of the Sung dynasty produced only monochromes. Later, when the Arabs produced potter with desgins, such pottery came into favour, and the Chinese copied it. In another portion of the book, the Doctor says that this pottery was manufactured by the Arabs and exported from Martaban.

Now, in these early days of Sukhot'ai power, Martaban was the seaport of that Tai Kingdom. It seems but natural that the produce of the kilns of C'alieng and Sukhot'ai must have been exported from this town, and perhaps also that of Kalong. Beside, one of the names, current in the Near East, for Chinese celadons was *Martabani*. "The name", says Hobson, the Keeper of Ceramics in the British Museum, "is doubtless derived from the name of this port and applied to the Siamese as well as Chinese ware". As a proof of the prevalence of the use of a land-route, may be cited a common design found on this pottery of pack elephants. No connection with the gulf of Siam has been so far traced, for that part formed a different state, which was not altogether in harmony with Sukhot'ai.

เห็นว่า รูปทรงและการเผาแตกต่างกันกับของจีนหรือแห่งอื่น เมืองนี้เคย
แก่เขมร เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เครื่องถ้วยของเขมรมีตัวอย่างอยู่
ในที่นี้กว่า ๑๒ ชิ้น ยังมีในรูปอีกมากหลายสิบชะนิด คงสำแดงความ
งามได้แต่เพียงรูปทรง ส่วนลวดลายไม่งาม ยังวิเคราะห์ไม่ได้ต้อง
นับว่าเลวกว่าแห่งอื่น เพราะหลุดล่อนหรือกระเทาะออกง่าย (รูป ๕๑
ถึง ๕๕) ถ้าจะระลึกถึงพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์เขมรว่า ได้รับความ
เจริญมาจากแห่งใด ก็คงได้ความว่ามาจากอินเดียและชะวา คือ ชาติแขก
ซึ่งปรากฏว่าใช้โลหะเป็นภาชนะมาแต่ครั้งตักกะโลบรรพจนบัดนี้ เขมรจึง
สามารถประสมทองทำภาชนะ เช่น ครอบสัมฤทธิ์ จอก ชัน พาน ได้
เป็นอย่างดีและงดงาม ซึ่งเป็นเหตุที่ควรคำนึงต่อไปถึงเขมรได้รับวิชาทำ
เครื่องถ้วยมาด้วยหรือไม่ หรือเขมรทำอยู่ก่อนแล้วหรือพึงทำขึ้นเมื่อใด
จึงทำสวยงามได้แต่ฉะเพาะรูป ทั้งยังปรากฏอีกว่า เซอต์ที่ได้พบเครื่อง
ถ้วยเขมรมีจำนวนมากนั้น คือ จังหวัดจันทบุรี สุรินทร์ บุรีรัมย์ โคราช
ส่วนที่ลพบุรีมีปนอยู่กับเครื่องถ้วยอื่น ๆ ไม่เกิน ๓ เปอร์เซนต์

สรุปความเห็น

ดังที่กล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าต้องเป็นสิ่งที่แปลกหูและแปลกใจ
ท่านทั้งหลาย เพราะตรงกันข้ามกับความเข้าใจเดิมอย่างพลิกหน้ามือ
เป็นหลังมือ ถึงแม้ทราบเช่นนี้แล้วก็จะกล่าว ด้วยหวังว่าจะมีความ
รู้สึกแปลกตาบังเกิดขึ้นอีก คือ มีการตรวจสอบเทียบเคียงระหว่างของ
ไทยกับของไทยและของไทยกับของจีน เพราะวัตถุพยานของข้าพเจ้ามี
อยู่ทั้งของจีนและไทยพอที่จะทำการพิศูจน์ได้ หรือถ้ามีช่างจีนได้เข้ามา
เริ่มทำไว้ก่อนอย่างที่เข้าใจแต่เดิม ก็ไม่ต้องสงสัยว่าช่างจีนจะไม่พา

Having established the identification of the so-called "Arab" wares of Martaban with those of the Tai kilns, I want now to indicate the extent of its trade. According to the British Museum guide to the Pottery and Porcelain of the Far East "Sawank'alok wares, especially the celadons, are found in Borneo and other islands of the East Indian Archipelago, in India, Persia, and Egypt. They were probably shipped at Martaban. . . . . an entrepôt of mediaeval trade." Arab, Persian and generally Islamic designs have been recognised among Sank'alok wares, tending to show that the demand must have been sufficient to warrant the execution of foreign designs. Bushel, too, mentions that pottery dug up in Sumatra and the Philippines came from Martaban—a statement which has since found strong confirmation from the eminent American expert, Dr. Beyer, who has besides his scholastic qualifications the authority of being on the spot.

In connection with this method of deducing the age of pottery by comparing their texture and glaze, I would like to place on record a few facts which have come to my notice and may be used as a basis for this purpose. I have in my possession pieces of pottery, the age of which may be arrived at by comparing the clay and the glaze. I have for instance found in the great stupa of Wat C'ang Lôm in C(r)i Satc'analai a broken cover of a vase with a thick white glaze and another also of white glaze decorated with yellow flowers both being of the same type as C'aliang pottery (Pl. XLVII). Now Inscription I. tells us that the erection of this stupa was commenced in 1285 and completed in 1291, the encircling walls occupying another period of three years. It is probable that these vases were placed in the stupa between 1285 and 1291, which date is anterior to the visit to China of Rama Kamheng (*circa* 1294). I have also found a large water jar glazed on its upper portion and a covered stoneware dish of black colour made of a mixture of clay and stone-composition of the

ตำราเข้ามาด้วย จึงไม่น่าจะต่างกันกับที่ทำอยู่ในเมืองจีน และเมื่อรวมความแปลกขึ้นเป็น ๓ ประการดังนี้ ก็ย่อมจะบังเกิดข้อวินิจฉัยขึ้นในใจระวางเรื่องที่ได้ยินใหม่กับความเข้าใจเดิมว่าจะเท็จจริงฝ่ายไหน ซึ่งจะเป็นการดียิ่งกว่าฟังคนไทยพูดเรื่องของไทย โดยบางทีจะคิดเห็นเป็นยกย่องเกินไป แต่ที่แท้ตรงกันข้ามกับความประพฤติต่อศีลธรรม เพราะการลบหลู่ครูอาจารย์ คนไทยถือว่าเป็นการเลวทรามยิ่ง แต่เมื่อวัตถุพยานทั้งหลักฐานเหตุผลไม่เป็นไปอย่างที่เขาว่า ก็ต้องว่าตามที่ได้ตรวจพิศูจน์พบเห็น อันเป็นธรรมดาของผู้พิศูจน์หรือค้นหาความจริงจะพึงยึดถือ เช่นท่านทั้งหลายที่ได้ฟังข้าพเจ้าเล่าเรื่องพร้อมทั้งแสดงวัตถุพยานด้วยนั้น จะเห็นเป็นอย่างไรก็แล้วแต่ใจจะตัดสิน แต่คงจะไม่คำนึงถึงใครหรือตำราใด ๆ ไปยิ่งกว่าวัตถุพยานซึ่งมีอยู่ณะเพาะหน้า ประกอบด้วยเหตุผลและหลักฐานที่ข้าพเจ้าอ้างมานั้น ดังภาษิตที่ว่า สิบรู้ไม่เท่าเห็น สิบเห็นไม่เท่ามือคลำ และสิบมือคลำก็ไม่เท่าปัญญา

ในที่สุด ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านผู้มีเกียรติที่ได้อุส่าห์มาจนถึงบ้าน เพราะตามธรรมดาข้าพเจ้าควรไปที่สมาคม แต่คงจะเห็นแล้วว่าข้าพเจ้าไม่สามารถจะขนไปให้ดูได้ทั้งหมด และถ้าจะนำไปแต่ส่วนน้อยก็ไม่พอกับความต้องการแห่งเรื่อง ฉะนั้นจึงหวังว่าจะได้รับอภัยในเหตุที่จำเป็นนี้

kilns of C'alieng (Pls. XLVIII and XLIX) They were in a place in P'itsanulok which is supposed to have been the site of a chapel erected in the time of Prince Prom's rout of the Khmers and his subsequent foundation of this town in 1108 (A.D.) Examples of decorated ware from C(r)i Satc'analai have been found in P'itsanulok by other people in places which date after the transference of the capital to this latter town, owing to the state having come under the suzerainty of Ayutth'iya. In Kalong there have been found too urns of considerable beauty, one of which had a silver plate with an inscription dated B.E. 1764 (A.D. 1221), testifying to the level of workmanship already attained at that date. Glazed pottery must have been produced also at Luang P'rah Bang in olden days as evidenced by the two jars in my possession (Pl. L). It is clear that they possess characteristics differing from those found in other places for the glaze was brushed on before decorating and the handles are in the shape of the letter W. Moreover it is possible that pottery was manufactured in the ancient city of K'otrabun, now identified with Nak'on P'anom on the Mêkhong river. Spittoons, dishes and pots have been found in Sakon Nakon and Nakon Panom in considerable quantities. I have a water pot and a bottle, the shape of which and the method by which it was baked are peculiar, indicating nothing that suggests an origin in China or any other centre of manufacture so far known. They are distinct in themselves. This state of Kotrabun came under the Khmers in the VIth. century. I have in my house more than twenty types of Khmer jars and many more are known to collectors. The only feature of it which lays any claims to beauty is the shape (Pls. LI-LV). The decoration is not good and the glaze very inferior, for it cracks and breaks very easily. Khmer culture had its origin in India, and, as the people of that country used metal for the making of their utensils from olden times, the Khmers showed great skill in metal work and produced articles of great beauty. The question arises as

to whether the Khmers received from the Indians the potter's art, or were already accomplished potters before Indian culture began to have influence upon them. Khmer pottery has been found in large quantities in the provinces of Khukhan, Surin, Buriram, and K'orat. In Lavo (or Lopburi), however, only about three per cent. of the pottery found is of Khmer origin.

13.—Conclusion.

What I said may appear strange to those who have hitherto been interested in the subject, because I advance new theories, supported nevertheless by evidence. The theories are opposed in nearly all respects to beliefs formerly accepted as based on history. Although, on first examination, my views may seem somewhat revolutionary, still I put forward my opinion with the hope of arousing interest leading to further investigations the basis of which should be a meticulous comparison between Chinese and Tai pottery. I have in my possession examples of both, which are sufficient for the purpose of arriving at a correct understanding. If it is true, as generally accepted, that Chinese potters were established in ancient days in the Tai country, then it is but reasonable to assume that they would have applied methods in the making of pottery with which they had been familiar in their own country. When the whole weight of evidence is opposed to the generally accepted belief in any matter it is but right that the investigator should state frankly what is in his mind in order that the question may be decided according to reason. Those who read this paper are at liberty to form their own conclusion. I presume however that they will not be too much influenced by the theories of savants, but rather decide for themselves by taking into account that evidence which I place before you in the form of actual pottery. There is a (Siamese) proverb which says that being told ten times is not equal to seeing, seeing ten times is not equal to touching, and touching ten times is not equal to experience.

It would have been a source of pleasure to me to have read this paper to members of the Siam Society at your 'home', and I regret that I have not been able to do so. The factor which prevents my appearing before you there is that, to have its full value and be really understood, the paper must be supported by evidence in the form of specimens of pottery of different types and periods. This would have necessitated my carrying to the Society's home a large number of samples. I therefore decided that I would give the Society the benefit of my investigation in this paper which I ask to be printed in the Journal, at the same time asking members to accept an invitation to my house for the purpose of looking at the examples in my possession. I may be permitted also, I hope, to record my thanks to the friends who have kindly translated it into the English language, also to the gentleman who has been kind enough to undertake to read that translation now to you.